

Володимир Шведун

МИТТЕВОСТІ З ІСТОРІЇ ВІННИЦІ

**Вінниця
2009 р.**

ЗМІСТ

ПРО АВТОРА.....	4
ПЕРЕДМОВА.....	5
ЧАСТИНА 1. ІСТОРИКО-ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ НАРИСИ.....	7
✚ Зростання Вінниці до і по тому.....	7
✚ Офіційні і неофіційні райони Вінниці.....	19
✚ Архів, де зберігається пам'ять поколінь.....	41
✚ Вежа. Столітній символ Вінниці.....	43
✚ Водогін Вінниці.....	48
✚ Вінницькі мости.....	51
✚ Вінницькі мури.....	53
✚ Вінницькі катакомби.....	63
✚ Вінниця кіно- і театральна.....	67
✚ Газифікація Вінниці.....	74
✚ Музична культура Вінниці.....	75
✚ Парки Вінниччини.....	81
✚ Преса і література у Вінниці.....	97
✚ Розвиток бібліотечної справи у Вінниці.....	108
✚ Розвиток будівництва міста Вінниця.....	112
✚ Розвиток медицини у Вінниці.....	123
✚ Розвиток музейної справи у Вінниці.....	133
✚ Розвиток освіти і культури у Вінниці.....	139
✚ Розвиток православно-католицької місії у Вінниці.....	152
✚ Розвиток спорту у Вінниці.....	166
✚ Телефон і радіо у Вінниці.....	168
✚ Електропостачання та освітлення у Вінниці.....	171
✚ Початок освітлення міста Вінниці.....	174
ЧАСТИНА 2. З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ У ВІННИЦІ.....	175
ЧАСТИНА 3. ДОДАТКИ	
1. Висловлювання про Вінницю і край.....	185
(В. Речмедин, П. Усенко, А. Заяц, Г. Мачтет, В. Маяковський)	
2. Вони були у Вінниці.....	187
(за публікаціями оригіналу, російська мова)	

І. Богун, І. Гонта, М. Кривоніс, Є. Бош, П. Запорожець, В. Затонський, Г. Котовський, Г. Петровський, В. Примаков, Н. Скрипник, Н. Тарногородський, М. Щорс, Д. Заболотний, А. Можайський, М. Пирогов, А. Ющенко, Г. Береговой, В. Порик, Л. Ратушна; М. Вовчок, Д. Достоевський, І. Котляревський, М. Коцюбинський, Н. Леонтович, Г. Мачтет, М. Некрасов, П. Нищинський, О. Пушкін, С. Руданський, М. Садовський, А. Свидницький, І. Сошенко, К. Стеценко, В. Тропінін, П. Чайковський, Т. Шевченко, Л. Безименський, О. Вишня, М. Зарудний, Я. Івашкевич, В. Маяковський, Ф. Маківчук, І. Микитенко, В. Речмедин, І. Савченко, М. Стельмах, Д. Нечай.

3. Вулиці нашого міста. Данило Нечай.....	198
4. Цікаво про Вінницю.....	200
5. Двійник Сталіна – наш земляк.....	211
6. Роздуми. Яке в нас коріння, вінничани?	214
7. Роздуми. Походження назв Вінниця, Кумбари, Сабарів	219
8. Малознайомі храми Вінниці.....	224
9. Про тих, хто працює поруч (Хобі Володимира Шведун). <i>Іван Волошенюк</i>	228
ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА.....	231

ПРО АВТОРА

Шведун Володимир Іванович,
07.06.1938, с. Привольне
Дніпропетровської області

Пропонуємо до вашої уваги цикл історичних нарисів-досліджень відомого вінницького журналіста В. Шведун, присвячених різноманітним аспектам історії нашого міста.

Шведун Володимир Іванович закінчив Дніпропетровський металургійний інститут. Працював на промислових підприємствах Дніпропетровська, Запоріжжя, Вінниці. Активно співробітничав із місцевою та всеукраїнською пресою. Автор низки науково-популярних книг. Член Національної спілки журналістів України з 2000 року.

З сторінок цієї роботи читач дізнається про заснування міста, про активну участь вінничан у героїчній багатовіковій боротьбі проти іноземних загарбників, внесок наших земляків-вінничан у розбудову української державності. Автор крок за кроком просліджує економічний та культурний розвиток Вінниці у тісному зв'язку з історичним розвитком України. У кожному нарисі дослідник посилається на різноманітні джерела та літературу: архівні джерела, наукові дослідження, статистичні дані, матеріали періодичної преси різних часів.

Цією роботою зацікавились: Вінницьке Регіональне відділення Українського Союзу промисловців і підприємств; обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, листи яких були надіслані міському голові м. Вінниці Гройсману В. Б. Схвальні відгуки дослідження отримало і від співробітників Вінницького обласного краєзнавчого музею, викладачів Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ця робота розрахована на широке коло читачів: викладачів, студентів, аспірантів, на всіх тих, хто цікавиться історією рідного краю.*

Методист з навчальних дисциплін ММК

Костюк В.М.

БЕЗ ЗНАННЯ СВОГО КОРИННЯ НЕМОЖЛИВО ЗБУДУВАТИ МАЙБУТНЄ

ПЕРЕДМОВА

У 1963 р. місто Вінниця відсвяткувала своє шістсотріччя. Територія, на якій розташована Вінниця, освоювалась протягом тисячоліть. Історія Вінниці – це частина історії Правобережної України.

На початку другої половини XIV ст. Поділля переходить під владу Литовської держави. Саме в цей час і засновується місто Вінниця.

На протязі XV, XVI і 1-ої пол. XVII ст. Вінниця швидко зростає і розвивається, і на 30-40-ті рр. XVII ст. перетворюється в значний економічний та культурний центр України.

На протязі майже всього XIX ст. Вінниця залишалась глухим провінціальним містом.

Невпізнанно змінилась Вінниця за першу половину XX ст. Тут виростають нові заводи, розгортається житлове будівництво. Особливо інтенсивно зросло місто, у 1932 р. Вінниця стала обласним центром. Мирне будівництво було прорвано у червні 1941 р. нападом гітлерівської Німеччини. Після звільнення Вінниці трудівники міста гаряче взялись за його відновлення. Тут виріс цілий ряд нових потужних підприємств, були реконструйовані старі. Загальний обсяг промислової продукції далеко перевершив довоєнний рівень. Збудовані такі підприємства, як Інструментальний завод – перевесник Перемоги, на Вишеньці споруджено завод «Термінал». У місті багато підприємств харчової і легкої промисловості. Широкою повагою в нашій країні і за кордоном користуються вироби «Вінничанки». У 1973 році в місті відкривається Український науково-дослідний Інститут кормів та інші.

Сьогодні у Вінниці більше 70 заводів, фабрик, комбінатів, що представляють 9 галузей виробництва, а більш як 100 років назад в місті засновувались примітивні дрібні підприємства, що забезпечували аграрно-переробну промисловість міста і Вінницького повіту. Вінниця сьогодні – це одне з значних промислових і культурних міст України.

Матеріал для цієї роботи був почерпнутий з численних друкованих праць: збірників документів, мемуарної літератури, монографій, статей, газет і журналів, а також використані архівні матеріали і джерела.

Деякі розділи цієї книги друкувались у ЗМІ: «Вінницькі відомості» №№ 18, 20, 25, 27, 28, 30; «Вінницька газета» №93 за 2008 рік.

Кожен розділ частини I має історико-енциклопедичні дані від початку до цього часу. Вінниця має велику кількість історичних нарисів, буклетів,

путівників, хронологічних довідників, але у них все і про все, знайти історію перелічених розділів дуже важко.

Я не посягаю на те, що тут охоплено усе, але і цієї інформації буде вдосталь на сьогоднішній день. Пройдуть роки, можливо, це буде подано зовсім інакше, але на сьогодні моє бачення я висловив у цій роботі, бо без знання свого краю, свого коріння – нема майбутнього! Ми зобов'язані залишити щось нащадкам.

Висловлюю подяку всім установам та окремим особам за подану інформацію, яка була використана при написанні цієї книги.

З повагою Володимир Шведун.

ЧАСТИНА 1. ІСТОРИКО-ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ НАРИСИ

ЗРОСТАННЯ ВІННИЦІ ДО І ПО ТОМУ

Найдавніші сліди перебування людини у межах сучасної Вінниці датуються пізнім (верхнім) палеолітом (40-10 тис. років тому). Сьогодні відома лише одна пізньопалеолітична стоянка на правому високому березі річки Вишеньки, там, де вона впадає до Південного Бугу.

У мезолітичну епоху (X-VI тис. до н. е.) територія Вінниці, як і усього Середнього Побужжя, певно, не була густо заселена. Помітне зростання кількості археологічних пам'яток довкола Вінниці припадає на добу енеоліту (IV-III тис. до н. е.).

Про ранньотрипільське поселення у Вінниці, яке розташоване на пагорбі ліворуч мосту на Старе місто, було відомо науковцям ще з кінця 1960-х рр. Вінницький краєзнавець А. В. Кучерук зібрав першу колекцію старожитностей з цієї пам'ятки. Залишки трипільських поселень простежено також на підчищеннях лівого (територія лікарні ім. акад. О. Ющенка) берега Південного Бугу та на першій надзаплавній терасі лівого берега Вишеньки, праворуч і ліворуч Барського шосе [1].

Поселення бронзового віку (II тис. до н. е.) у Вінниці виявлене лише одне – на лівому березі Південного Бугу, в районі педучилища [2].

Поселення скіфського часу (VII-VI ст. до н. е.) зафіксовані поблизу педучилища, ближче до лісу [3].

Археологічних пам'яток рубежу нашої ери на території м. Вінниця не зафіксовано, хоча у приміській зоні їх відмічено декілька.

З V-VI ст. в околицях сучасної Вінниці простежується присутність східнослов'янського поселення, в районі Вінницьких Хуторів, а до них Середнє Побужжя, в останню чверть I тис. н. е. займали переважно племена уличів. Наприкінці IX – поч. X ст. під натиском печенігів значна частина уличів переселилася з Подніпров'я на Побужжя. З середини X ст. історія уличів і тиверців не відокремлена від історії Київської Русі, до складу якої вони увійшли [4].

Басейн річки Південний Буг був здавна заселений слов'янами, які успішно відбивали напади численних ворогів. Та в середині XIII ст. войовничі орди монголо-татарських загарбників, користуючись феодалною роздробленістю, захопили майже всі східнослов'янські землі, в тому числі і Побужжя.

На початку II пол. XIV ст. Поділля переходить під владу Литовської держави. Саме в той час і засновується місто Вінниця.

Великий литовський князь Ольгерд поставив за мету приєднати до Литви всю «всю Русь». У 1352 р. Київщина та Переяславщина опинились під контролем Ольгерда. Після взяття Києва Ольгерд на чолі свого головного війська рушив у степ і на р. Синя Вода зустрівся з об'єднаними силами трьох татарських князів – Кутлубуга, Доджібея і Дмитра, яких літописець називає «отчичами і дедичами Подольської землі», тобто спадковими володарями. Тут у 1352 р. сталася велика битва між литовськими і татарськими військами. Татарам було завдано жорстокої поразки. Це й вирішило дальшу долю Поділля: з того часу воно перейшло під контроль Литовської держави.

Однією з умов успішного захисту від монголо-татарських грабіжників було спорудження укріплених пунктів і замків. Вінницю, як укріплений пункт-фортецю, литовський літопис вперше згадує серед Інших міст у 1363 році.

Історики по різному пояснюють походження назви міста, і традиційно називають три версії [5 с. 19].

1. Вінниця дістала свою назву від терміну **«винниця»** – так колись називали винокурні (гуральні), яких тут, слід гадати, мало бути чимало;
2. Назва міста походить від слова **«вѣно»**. Вѣно (віно) – нерухома власність, яка отримувалася через «посаг» (весільний обряд) у спадок або подарунок;
3. Похідною назвою для поселення стала річка **Веніця** (Вінничка), у гирлі якої й сформувалося місто.

Після укладення Люблінської унії (1569) Вінниця увійшла до Брацлавського воєводства. В кінці XVI ст. Вінниця в господарському розумінні перетворюється на справжнє місто, тобто стає осередком ремесла торгівлі, стає економічним центром Брацлавщини. Про це свідчить зокрема те, що Вінниця в 1580, 1593 і в 1634 рр. одержує привілеї на право безмитної торгівлі по всій польсько-литовській державі.

З історією Вінниці пов'язані 30-40-і рр. XVII ст., які були періодом значного економічного культурного піднесення, у місті з'явилося чимало освічених людей з місцевого міщанства.

У 1640 р. Вінниця на підставі королівського привілею одержала право мати свою печатку. Це відбулося 30 травня 1640 р., коли Владислав IV королівським привілеєм надав вінницькій міщанській громаді магдебурзьке право. Додатково ним було стверджено межі міської території, встановлені давнішніми межевими декретами 1530-1570 рр. Привілей передбачав також право мати свою печатку з гербом міста Вінниці. На міському гербі «зображено було дві шаблі та дві вудки. Шаблі символізували Вінницю як прикордонне місто, на мешканців якого покладено було військові обов'язки.

Дві вудки на гербі означали, що уряд визнає тепер право вінничан на ухоронництво, тоді як вінницькі старости забороняли масовий відплив міщан на «входи», бо це послаблювало сили захисників міста під час нападу татарів» [5, с. 27].

Пізніше землі Правобережної України захоплює Польща. Але й у складі Литви, а потім Речі Посполитої стіни Вінницької фортеці неодноразові були свідками запеклих боїв і битв.

В період феодальних відносин місто не раз було в центрі народних повстанських рухів, а вінницький міський плебс із зброєю в руках брав активну участь у цих повстаннях. Багато визначних подій визвольної війни українського народу 1648-1654 рр., тісно пов'язані з Вінницею та Вінницьким полком на чолі якого стояв талановитий воєначальник Іван Богун. Так 11 березня 1651 р. передові загони польсько-шляхетських військ підійшли до Вінниці. Сили були нерівні. У місті знаходився 3-х тисячний гарнізон під командуванням І. Богуна, в той час, як армія поляків нараховувала більш як дві тисячі жовнірів. Оборона Вінниці, що тривала з 11 по 20 березня 1651 р., – одна з славних сторінок визвольної війни українського народу. Польське командування вирішило оволодіти Вінницею раптовим ударом, і направило сади свій авангард – кінноту під проводом шляхтича Лянцкоронського. Але козаки були добре підготовленими до оборони. На р. Буг проти монастиря були прорубані в льоду, а потім притрушені сіном численні ополонки. Після короткого бою козаки увідали, що вони панічно відступають, і заманили польську кінноту на лід. В цей момент на поляків з фортеці вдарили з гармат та рушниць. Значна частина польських кіннотників, що потрапила в ополонки, пішла під лід, а після рішучої контратаки військ Богуна був знищений майже весь загін поляків. Після цього деморалізовані залишки польсько-шляхетських військ відкотились до Бару і далі до Кам'янця-Подільського.

Однак і після визвольної війни Правобережжя залишилось у складі панської Польщі, а Вінниця разом з усім Поділлям незабаром потрапила під владу турецького султана. Більше двох десятиліть хазяйнували тут турецькі поневолювачі. За цей час місто зазнало великих руйнувань і було майже повністю спустошене. Коли в самому кінці XVII ст. Польща повернула собі Поділля, то виявилось, що Вінниця деградувала до становища хліборобського поселення Тільки у II пол. XVIII ст. вона знову набуває характерних рис міста.

Межі міста в цей час значно розширюються. Приблизно в II чверті XVIII ст. за міським валом, на узліссі Чорного лісу, виникає Нове місто, або Завалля. В середині XVIII ст. воно поширюється вздовж усього міського

валу. На південному заході, над берегом Бугу, виникає передмістя Садки, яке часто згадується в актах 40-х рр. XVIII ст. Але яр Каліча був вкритий лісом навіть у 1790 р.

На лівобережжі Бугу, крім старого міста з передмістям Слобідкою Дубицького, або Чоснівкою, в Чорному лісі, над р. Вінничкою, у XVIII ст. існували Вінницькі, або Старі Хутори, а біля них спочатку постають Малі Хутори (інакше Педченка, або Педьки), потім – Щітки й Тененки. У другій половині XVIII ст. напроти замку, за Бугом, виникає нове містечко, якому староста Йосип Чосновський дав назву «Юзефніль» – на честь свого імені, Але в 80-90 роках його називають уже Забужжям (теперішнє Замостя). В описі Вінницького староства 1782 р. вперше зустрічаємо згадку про слободу Тяжилів, що виникла над річкою Тяжилів.

З старим містом Вінницю сполучала гребля, яку збудовано 1757 р. За описом Вінницького староства 1782 р., у місті існувала тоді гамарня, появу якої слід віднести до 70-х рр. Це перша відома нам капіталістична мануфактура у Вінниці

Діти заможних міщан у 30-х рр. XVIII ст. навчалися у польських академічних школах. Ці школи, створені у Вінниці після закриття єзуїтських, давали своїм вихованцям потрібну для практичної діяльності підготовку.

Запроваджений у Вінниці в другій половині XVIII ст. типовий польський міський устрій підривав одність міста у боротьбі з феодалом, бо навіть у самому місті, за переписом 1782 р., із 324 будинків міському праву підлягали лише 71 міщанський будинок та 19 шляхетських. Все єврейське населення міста й передмість, що становило так званий вінницький кагал, мало свій автономний устрій на суд, на чолі якого стояли єврейські купці та інші багатії.

У Вінниці разом з передмістями в 1767 р. був 531 будинок, в 1782 р. – 610, а в 1789 р. – 740. Отже, у Вінниці в той час нараховувалося близько 3700 жителів, і вона належала до найбільших міст Правобережної України [1, с.71].

Безперервним спустошливим нападам турецько-татарських загарбників і польсько-шляхетському гнобленню поклато край приєднання у 1793 р. Правобережної України з Лівобережною до Російської Імперії.

У перші роки після приєднання до Російської імперії, коли Вінниця була центром Брацлавського намісництва, тут почали будувати палац для генерал-губернатора – на місці, де тепер кінотеатр Коцюбинського. На місці ж сучасного готелю «Україна» було закладено будинок міської канцелярії. Навколо цих забудов виникає новий центр міста. Однак, ці будівлі не були закінчені, оскільки в 1796 р. скасовуються намісництва, а центром

Подільської губернії стає Кам'янець-Подільський. Під місцевий базар було відведено площу в межах сучасних вулиць Козицького, Соборної та ім. 9 січня. В цьому районі виростають заїжджі двори, оклади та інші споруди. Численні житлові будинки та заїжджі двори будуються також на Замості. На Садках споруджуються аристократичні особняки.

Переважає більшість житлових будинків була дерев'яними, рубленими чи каркасними дильованими та обмашченими з обох боків глиною. Для покрівлі їх використовували в основному соломю, а також драницю і дуже рідко черепицю. Заможні громадяни Вінниці, особливо шляхта, жили в рублених та обшитих дошками будинках.

З кінця XVIII до середини XIX ст. Вінниця поступово зростає. Лише з 1825 по 1852 рр. кількість будинків у місті збільшилась з 868 до 1427 в тому числі кам'яних – з 3 до 23. У 1860 р. в місті був 1501 будинок (з них 25 кам'яних). Населення на цей час становило 10280 чоловік. Про зростання торгівлі у місті свідчать і ріст вінницького купецтва. Якщо в 1840 р. тут нараховувалось 36 великих купців, то в 1852 р. їх було вже 107. Більш інтенсивно розвивалася у місті торгівля, особливо роздрібна. 1852 р. нараховувалось 136 крамниць, 2 трактири 135 шинків. В 1860 р. було вже 190 крамниць. Часто відбувалися у Вінниці великі ярмарки.

В цілому зовнішній вигляд міста та його впорядкування були дуже непривабливими. Один з сучасників на прізвище Омикрон, що побував у Вінниці в 30-х рр. XIX ст., залишив свої далеко не втішні враження. Ось, що він записав: «Потворно скупчені заїжджі двори, вкриті черепицею і соломю, вулиці криві, запаскуджені гноєм і падлом, здавалось розраховані скоріше для стійла худоби, аніж для сполучення людей; напівзруйновані халупи без дворів і огорожі безладно розкидані по околиці, всюди сморід і нечистоти справляли на мене гнітюче враження» [6]. Деякі ж частини міста у цей час взагалі деградує. Так, Старе місто зовсім втрачає міський вигляд, і перетворюється на звичайне село.

Після реформи 1861 р. місто розвивається більш інтенсивно. Значним фактором, що дав поштовх економічному піднесенню Вінниці, було спорудження залізниці, яке почалося в районі Вінниці ще у травні 1866 р. Якщо одразу після реформи Вінниця являла собою невеличке місто з населенням близько 11000 чоловік, яке займалося кустарним ремеслом, дрібною торгівлею та сільським господарством на приміських ділянках землі, то у 1872 р. населення Вінниці складалося з 18780 жителів, а у 1902 р. воно становило вже 35078 чоловік. У 1870 р. у Вінниці нараховувалося вже 1606 будинків, з них 85 мурованих. Невеликі будиночки з'являються в різних кінцях міста. Коли ж було закінчено залізницю, швидко заселяється район

Замостя, де до цього часу стояли лише поодинокі будівлі.

Переважним типом житлового будинку була селянська дерев'яно-валькована хата. В II пол. XIX ст. 4/5 всіх будівель Вінниці складались саме з таких селянських хат. В центрі міста споруджували будинки з дерева, каменю або цегли з залізним дахом. В перші пореформені десятиріччя був остаточно винищений прекрасний дубовий ліс навколо Вінниці. Саме тому основним типом будинку й став дерев'яно-валькований, який не вимагав високосортного дерева і давав можливість обходитись деревиною значно нижчого гатунку. Міські багатії, що будували дерев'яні будинки, завозили матеріал з Полісся. Для спорудження ж великих будинків все більше використовували камінь з приміських кар'єрів та цеглу, котру виготовляли на вінницьких цегельнях. Місто забудовувалось так само безсистемно, як і до реформи. Значну кількість житлових приміщень будують дрібні торгівці, ремісники та чиновники. Біля своїх будинків вони часто споруджують крамниці або майстерні, Високі ціни на землю і маленькі присадибні ділянки призвели до того, що більшість вулиць міста виявилась забудованими маленькими будинками, скупченими один біля одного. Кожний власник будував так, як йому хотілося, не дотримуючись якогось певного плану або стилю, притримуючись в основному старих традицій. Навіть на центральних вулицях переважали хаотично скупчені житлові будинки. Фасади будинків прикрашались без всякої системи і смаку спотвореними елементами старих стилів ренесансу і бароко.

З 90-х років забудову міста почали частково планувати. Були сплановані вулиці на Замості (проспект Коцюбинського, вул. 50-річчя Перемоги та інші), які являють собою прямі і широкі магістралі. Проміжні вулиці і провулки теж планувалися. Адже про ансамбль вулиць і особливо будинків ніхто не думав. Кожен власник будував житло на свій смак і розсуд. Прикрашували будинки лише з фасадів, які виходили на вулицю, задні ж та бокові стіни і двори були дуже непривабливими.

Період з кінця XIX ст. до початку імперіалістичної війни характеризувався швидкими темпами будівництва у Вінниці. В ці роки з'явилися всі найкращі будинки, що залишились з дореволюційного часу. Тоді ж споруджено було водогін, електростанцію, прокладено трамвайну колію, впорядковано чимало вулиць.

В кін. XIX – поч. XX ст. у Вінниці поселяються чимало рантьє – відставних військових, чиновників та поміщиків, які продали свої маєтки. Тоді ж переважним типом житла заможних вінничан стає особняк, оточений садком, з відступом на 3-10 метрів від вулиці. Двоповерхові будинки мали балкони з залізними ґратами. Намагаючись не відставати від великої

буржуазії, міщани-рантьє почали споруджувати житлові будинки з дорогої білої цегли, як це робили тоді в країнах Західної Європи. Будинками з цієї цегли, яку привозили з Волині, забудовувалися сучасні вулиці Соборна, Театральна, 9-го січня, Першотравнева.

Нового вигляду надали місту великі адміністративні будинки та будинки громадських закладів, що в більшості своїй були дво-, три-, а деякі й багатопверховими. Як не дивно, але перші будинки такого типу з'явилися далеко від центру. 1887 р. в районі сучасної вулиці Стеценка був споруджений цілий ансамбль великих стандартних будинків – військове містечко. Цегляні будинки, їх фасади прикрашали незначними оздобами. В кінці сучасної вулиці Хмельницького Богдана, вздовж правого берега Південного Бугу, в 1897 р. закінчено будівництво великого комплексу будинків психіатричної лікарні на 1200 місць. Тоді ж з'явилися перші великі будинки на центральній вулиці – Соборній. В 1891 р. тут споруджено приміщення для реальної школи на розі вулиць Соборній та Театральній. Фасад його оздоблено в суто московському стилі. Тоді ж, в 1900 р. споруджено двоповерховий будинок жіночої гімназії (сучасна школа № 2). Значною подією в культурному житті Вінниці було будівництво в 1902 р. Народного дому на розі сучасних вулиць Коцюбинського і М. Островського (в період Другої Вітчизняної війни зруйнований німецько-фашистськими окупантами) та міського театру в 1910 р. (зараз театр Садовського).

В іншому стилі споруджено будинок міської думи (1911 р.) (зараз будинок цукротресту на Соборній). Три поверхи головного будинку зайнято трьома великими залами. Алебастрові прикраси сходів, стін та колон й були причиною того, що його довго називали «Білим залом». Добудова до головного будинку з службовими приміщеннями простягається вглиб двору. Просто задуманий план добре прив'язував завдання – дати великі операційні зали, які при потребі можна ділити бар'єрами. Фасад будинку, що являв собою модернізований ампір, вдало об'єднав усі три поверхи з трьома залами. В цілому та в окремих деталях він добре продуманий і становить значний крок вперед, порівнюючи з фасадами інших будинків у Вінниці тих часів [7, стор. 90].

Внаслідок росту промисловості та фінансового капіталу Вінниця перетворилась в значний адміністративний та діловий центр. Разом з цим виникає потреба в готелях. В 1912 р. у Вінниці їх було вже шість. Однією з найбільших найоригінальніших архітектурних споруд того часу був готель «Савой» (зараз готель «Україна»), будівництво якого було закінчено в 1912 р. Це великий шестиповерховий будинок, обладнаний центральним водяним опаленням та електричним ліфтом, що було на той час технічною новинкою

у Вінниці.

Крім великих споруд, у місті зростає кількість маленьких будинків. Так, у 1904 р. у Вінниці нараховувалось 4470 будинків, з них мурованих – 650. В 1910 р. було вже 5436 будинків, з них мурованих – 2370. До речі, в 1910 р. 1089 будинків в місті були вкриті соломою.

З 1880 р. центральні вулиці почали освітлювати гасовими світильниками. До 1910 р. Вінниця не мала електрики. Лише в 1910 р. Київське відділення російського товариства «Всеобщей компании электричества» споруджує у Вінниці електростанцію.

Це були бурхливі для Вінниці роки. Так, в 1910 р. почалось будівництво міського водогону; в 1911 р. почалось спорудження трамвайної колії, а з 1913 р. міська дума по чи нас займатися питанням будівництва каналізації.

На початку першої світової війни територія Вінниці становила 3936 десятин, тобто у 4,5 рази більше, ніж перед реформою 1861 року. Кількість будинків зросла в 3,4 рази, в тому числі мурованих – майже в 28 разів.

Влітку 1915 р. міська влада, незважаючи на воєнне лихоліття, провела перепис людності Вінниці. Він засвідчив таке: християнського населення 29039, єврейського – 22213. З них: дворян – 3425, почесних громадян – 1386, купців – 576, міщан – 39456. У зв'язку з мобілізацією жінок було більше на 3769, ніж чоловіків [5, с. 99].

У 20-ті роки Вінниця не належала до числа промислово розвинутих міст. Робітники складали в середньому 11,3% міського населення. Значного розмаху набуває житлове та промислове будівництво, що зумовило великий попит на будівельні матеріали, зокрема на цеглу. Тому швидкими темпами починають зростати цегельні заводи, столярні майстерні.

Перепис населення 1920 р. проводився в умовах надзвичайно активного повстанського опору більшовицькій владі. Цих людей не було зареєстровано. У місті Вінниці мешкало 37962 чол. Значний відсоток населення складали робітники: металісти, швейники, будівельники, чинбарі [8].

Але вже 15 березня 1923 р. в місті проведено черговий перепис населення, який засвідчив, що на цей час у Вінниці мешкало за одними даними 51315 чоловік (9), за іншими – 53668 чоловік, з них українців – 19052, євреїв – 21169, росіян – 9467, поляків – 2340, німців – 177, інших національностей – 1503 [10].

Протягом 20-х рр. поступово отримала популярність практика створення комунальних квартир, виселення представників тих соціальних верств населення, що вважалися ворожими існуючій владі. Перевагою при наданні житла користувалися робітники, члени профспілок та військові.

В 1926 р. було відремонтовано і здано під житло 306 націоналізованих

будинків. В цей час розгортається державне житлове будівництво. За станом на 25 серпня 1928 р. державні будівельні організації та індивідуальне будівництво спорудили 412 будинків загальною площею в 28,8 тис. кв. м. Але нестача житла в ті роки була великою.

У 30-ті рр. велося інтенсивна забудова центральної частини міста. в 1930 р. було збудовано будинок Держбанку, в цьому ж році на вул. Л. Толстого було здано в експлуатацію найбільший на той час триповерховий житловий будинок на 56 квартир. В середині 30-х рр. житлова проблема в місті стала ще гострішою. За період 1933-1937 рр. населення міста зросло на 15%, а житлова площа лише на 8,4%.

З 1931 по 1941 рр. житлова площа у місті зросла на 50 тис. кв. м. На початок війни у Вінниці було 6002 житлових будинки загальною площею 196,9 тис. кв. м.

8 травня 1945 р. капітуляцією Німеччини Велика Вітчизняна війна завершилася. На кінець 1944 року у Вінниці було 59,3 тисячі, а на початок 1946 р. – 73,2 тисячі мешканців. Однією з найгостріших проблем у Вінниці була житлова. Виникла вона в зв'язку з тим, що німецько-фашистські загарбники зруйнували цілком або частково майже 2/3 житлової площі міста. Завдання забезпечення трудящих Вінниці житлом доводилось розв'язувати одночасно з відбудовою промислових підприємств, міського господарства та культурно-освітніх і культурно-побутових установ.

В районі хімкомбінату та олієжиркомбінату виникають нові житлові масиви. Велике будівництво в районах Слов'янки, Старого міста, П'ятничан, Хмельницького і Немирівського шосе розгорнули індивідуальне будівництво, допомогу яким у взагалі грошової позики надавала держава. Лише в 1948-1950 рр. таким способом було споруджено більше тисячі житлових будинків. У згаданих районах виникають десятки нових вулиць. Індивідуальні забудовники в 1954-1956 рр. спорудили 2 тисячі будинків. На кінець 1956 р. житловий фонд Вінниці складався з 8,8 тисяч будинків. Однак, потреба в житлі залишалася ще гострою.

В 1958 р. за рахунок державних коштів в експлуатацію було введено 19 тисяч кв. м. житла, тобто втричі більше, ніж в 1956 р. Цим було покладено початок масового житлового будівництва у Вінниці. На початок 1958 р. у місті нараховувалось 358 вулиць (до речі, в 1932 р – 102), з них 75 км мали тверде покриття (всього вулиці були довжиною в 210 км).

У 60-х роках були визначені, а згодом і реалізовані плани забудови південно-західної частини міста. На площі 250 га на початку 70-х рр. в основному було завершено будівництво масиву Вишенька: п'яти- і дев'ятиповерхові будинки з усіма комунальними зручностями, школи, дитячі

садки, магазини, лікувальні заклади, широкі проспекти, озеленені затишні вулиці. В середині 70-х рр. тут вже проживало більше 70 тисяч населення [11].

Великий житловий масив загальною площею 16750 кв. м виріс в кінці вулиці Хмельницького Богдана. Нове робітниче селище в районі заводу залізобетонних конструкцій (17500 кв. м). Однак слід зазначити, що через запровадження надмірно уніфікованого крупнопанельного будівництва, типового проектування, житлова забудова міста здійснювалася переважно п'ятиповерховими будинками – «хрущовками». Першою дев'ятиповерховою спорудою зі скла і бетону був будинок побуту «Ювілейний». Тоді ж розпочато будівництво готелю «Південний Буг», а також будинку міськвиконкому на Соборній (проектно-інженерний корпус цукротресту) [12].

У 70-80-х рр. загальна територія міста зросла до 62 квадратних кілометрів. Простягалася місто зі сходу на захід на 11,2 а з півночі на південь на 9 кілометрів. Тут проживало 361 тис. чол. [13].

16 липня 1990 р. Верховною Радою України прийнята Декларація про державний суверенітет України. Перші роки незалежності були для України непростими через те, що Україна успадкувала від СРСР уламки економіки, неспроможний самостійно функціонувати, більшість українських підприємств або різко скоротили виробництво, або ж зовсім перестали працювати. У країні стрімко зросла інфляція, яка в листопаді 1992 р. перейшла рубіж 50%. У першому кварталі 1994 р. національний дохід скоротився проти того ж періоду 1993 р. на 36%, а обсяг виробництва промислової продукції – на 38,4%.

У 90-х роках, зважаючи на ситуацію у промисловому будівництві, у Вінниці виникла ще одна, небачена до тих пір проблема – безробіття. У 2000 році безробіття сягнуло 12,4 тис. осіб [5, с. 251].

Незважаючи на складну економічну і фінансову ситуацію керівники міста і області вирішували певну кількість назрілих проблем. Так, у 1990 р. кількість маршрутів тролейбусів складала 4, то у 2000 р. їх нараховувалося 12; зросла тролейбусна мережа з 62,4 км до 75,6 км. Зокрема, тролейбусні маршрути були прокладені на Свердловський масив і Тяжилів у 1997 р.

З 1989 до 2001 р. кількість населення у Вінниці зросла з 374,3 тис. до 390,5 тис. осіб. Тривало і житлове будівництво. У 1998 р. було здано в експлуатацію 68 тис. кв. м. житла багатоповерхової забудови [14].

Період 90-х рр. – поч. XXI ст. в Україні був часом глибоких змін у формах власності. Реформування у цій сфері відбувалися й у Вінниці. На 1 січня 2002 р. були роздержавлені 786 об'єкти. Зростала кількість підприємств

малого бізнесу. У 2001 р. їх кількість складала 2926. Головною метою промислової політики міста є нарощування випуску конкурентно-спроможної продукції розширення ринків збуту, зміцнення фінансового стану промислових підприємств і підвищення реального рівня життя населення. Для забезпечення потреб населення нового мікрорайону «Поділля», що почав будуватися у 2003 р., в жовтні 2006 р. відкрито новий навчальний заклад «Першина».

На початку ХХІ ст., як і протягом 90-х рр. ХХ ст. гранично-негативно спрацювали такі кризові фактори: незавершеність та недосконалість інфраструктур транспортного та інженерно-технічного забезпечення території; незадовільний стан об'єктів міського господарства, в т. обсягів житлового фонду на тлі дефіциту нових територій для будівництва. Відносно подолання кризових явищ, в т. ч. у будівельній галузі, розпочалося в 2002-2003 рр. з розгортання місцевої містобудівельної програми переобладнання перших поверхів житлових будинків на магістральних вулицях в заклади обслуговування, що дозволила активізувати капітали малого та середнього бізнесу і поліпшити комплексний благоустрій житлової забудови, а також з продовження будівництва житлової забудови. Типологію громадських будівель доповнили торгово-сервісні заклади (як-то: супермаркет «Дастор» на проспекті Юності, торгово-розважальний комплекс «Магіцентр» на вул. Козицького) (до речі, обидва проекти арх. М. В. Войтюка та Інші).

23 листопада 2007 р. Вінницька міська рада схвалила новий Генеральний план міста, що виконувався Українським державним НДІ проектування міст «Дніпромисто» у 2005-2007 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Магомедов Б. В., Левада М. Е. Черняхівське поселення Вишенька-1 у Вінниці// Подільська старовина. – Вінниця, 1993. – С. 131.
2. Хавлюк П. И. Стоянки развитого неолита в северной части среднего течения Южного Буга// КСИИМК.– 1959. – Вып. 75. – С. 8.
3. Петренко О. С. Лука-Мелешківська: нариси історії села. – Вінниця, 1999. – С. 6.
4. Хавлюк П. І. Древньоруські городища на Південному Бузі// Слов'яно-руські старожитності. – К., 1969. – С 156-174.
5. Вінниця. Історичний нарис. Редакційна колегія. Голова Гунько М. М. – Вінниця, «Книга-Вега», 2007.
6. Ерофеев И. А. Вінниця. – М., 1960.– С. 102.
7. Вінниця. Історичний нарис. Редакційна колегія, відповідальний редактор Птушевко В. О. – Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1964.

8. Отчет Подольского губэкономсовещания Украинскому Экономическому совету. – Ч. 1. – С. 2-3.
9. Тухманова С. Д. Вплив зайнятості міського населення Поділля на тип окружного міста 20-х – поч. 30-х рр. в ХХ ст.// Наукові записки. – Вип. III. – С. 80; Статистичний щорічник. – Харків, 1925. – С. 6.
10. Україна. Статистичний щоденник. – Харків, 1925. – С. 6.
11. Кавун В. Місто над Бугом// Вінницька правда, 1972. – 5 червня.
12. На строителей большая надежда// Правда України, 1967. – 26 августа.
13. Повік молодій і росту// Вінницька правда, 1984. – 5 серпня.
14. 1997-й рік у цифрах і фактах// Вінницька газета, 1996. – 26 березня. – С. 3.

СТИХІЙНІ ТА ОФІЦІЙНІ РАЙОНИ ВІННИЦІ

«ВАРШАВА»

В 1887 р. у Вінниці був споруджений цілий ансамбль великих стандартних казарм в діапазоні сучасних вулиць Червоноармійська і 50-річчя Перемоги. Фасади усіх будинків мали цегляне оздоблення.

Вулиця Червоноармійська названа на честь бійців Робітничо-селянської Червоної Армії, створеної на підставі декрету Ради Народних Комісарів від 28 січня 1918 р. для захисту Радянської держави (з 1946 р. – Радянська Армія).

Вулиця 30-річчя Перемога. Яку тільки назву ця вулиця не мала. І Ворошилова, і сучасна назва. Колись, від вулиці Коцюбинського до Червоноармійської, тут був бульвар. У післявоєнні роки тут прогулювалися молоді дівчата, щоб познайомитися з військовослужбовцями, недалеко знаходилось середнє училище. На мій погляд, цей район можливо округлити вулицями: Київська – 50-тиріччя Перемоги – Фрунзе – Київська.

«ВИШЕНЬКА»

Назва цього району узята від назви річки Вишенька, яка є право. 1-го порядку притокою річки Південний Буг. Ця річка тривалий час слугувала природною південно-західною межею міста.

В 1962 р. почато було забудову житлового масиву Вишенька у м. Вінниця. До речі, в цьому ж році розпочато трансляції телевізійних програм у м. Вінниця.

Перший житловий будинок був збудований на розі вулиць 600-річчя і Хмельницьке шосе. Район «Вишенька» обіймає вулиці: 600-річчя, Стахурського, Хмельницьке шосе і Квятека. Цей мікрорайон, розбудований у 1960-1990 рр. як аналог московських «Черемушок». Перші житлові будинки з'явилися тут у 1962 р.

«ВІЙСЬКОВЕ МІСТЕЧКО»

Ще одна назва цього району – «Пентагон».

В 50-х роках ХХ ст. з цього районі розміщувався полігон військових частин. В одному з корпусів (казарм) військової частині розпочав діяти радіоламповий завод, тоді ЦКАБІТ, тоді завод «Ореол», а від першого провулку К. Маркса до Немирівського шосе створювався житловий масив. Ламповий завод з кінці 60-х років було перенесено ближче до вулиці Чехова, і мав назву «50-річчя Жовтня».

Район «Військове містечко» обіймає вулиці: Немирівське шосе, Чехова, К. Маркса, вул. Ватутіна.

ВІННИЦЯ-ВАНТАЖНА

Цей район розташований поруч з залізничною платформою з однойменною назвою. Житловий масив знаходиться на північно-східній частині, міста.

«ДОЛИНКИ»

Цей район знаходиться у верхній частині природної долини р. Дьогтянчик, що простяглася від Церкви євангельських християн-баптистів (вул. Максимовича, 3-а) «Віфанія» до перетику вулиць Лялі Ратушної та Константиновича.

ЗАВАЛЛЯ

Центральна частина міста, після перенесення у 1556 р. центру міста на Правобережну частину Південного Бугу, почала розростатися.

В описі Вінниці 1762 р. вже згадується Завалля – місто перейшло за вали, тобто за сучасну вулицю Козацького і стало поступово просуватися до Каліча. Спочатку межа міста пройшла вздовж сучасної вулиці Театральної, а наприкінці XVIII ст. вона пролягала вже на рівні нинішньої вулиці Хлібної. Саме в ці часи прокладають і новий відрізок літинської дороги, що йде прямо до Завалля, перетинаючи Калічанський яр поблизу сучасного універмагу.

В середині XVI ст. на крайній (західний на той час) межі міста були зведені своєрідні оборонні споруди у вигляді валів. Забудова, яка виникла пізніше за цими валами, дістала назву Завалля, тобто місцевість за валами.

Сьогодні – це територія, розташована від вулиці Козацького до площі Гагаріна.

ЄРУСАЛИМКА

Назва масиву залишилася як згадка про характерний тип забудови і переважну численність жителів цього мікрорайону у минулому.

Протягом XVI-XVIII ст. у Вінниці склалося два способи освоєння території: староміська, як результат розвитку давнього міста з орієнтирною композицією забудови, та новоміська як результат створення ринкового майдану та головних вулиць і монастирів Нового міста засобами цільної, лінійно орієнтованої забудови, зокрема єврейського містечка – Єрусалимки.

На кінець 80-х рр. XVIII ст. у місті нараховувалося 3700 мешканців. Економічне життя столиці воєводства, зосереджувалося довкола ринку що знаходився на місті сучасного кінотеатру «Росія», Поряд стояли ратуша та єврейські крамниці. До міста в'їздили із західної частини – через Летичівську браму. Від ринку до Бугу тягнулася Єрусалимка. Тут діяла синагога. Від Мурів до ринку та Бугу йшли підземні ходи. Їх збудували єзуїти ще в XVII

ст. У підземеллі вони ж влаштували цвинтар.

У 1850-1860 рр. вулиці в місті ще не мали унормованих назв. Винятком була лише центральна вулиця, яка становила частину поштового шляху й від того отримала свою назву – Поштова (сучасна Соборна вулиця). Десь в той час виникла назву вулиця Довга (сучасна Першотравнева).

Влітку через Буг: можна було переправитися на човнах. Перевози здавалися. у відкуп, як правило, місцевим міщанам-євреям. Один з мешканців Вінниці Постоловський так описує цю подію: «Влітку для скорочення шляху потрібно було переїжджати річку на човнах. Перевіз утримував єврей якому платилася за перевезення копійка або платили натурою: давали шматок хліба чи хто що міг...» (І).

Єрусалимка забудовувалась за типовою для подільського містечка схемою: посередині – базар, навколо – крамниці й «заїзди», так на Поділлі звалися заїжджі двори, далі – так звані «тільні будинки» – халупки, де мешкали ремісники, візники, дрібні торгівці і різна містечкова голота. Масив представляв ще в недалекому минулому (кін. ХІХ – І пол. ХХ ст.) скупчення різнокалібрових дерев'яних, обмашених глиною, будинків та будиночків, що збігали з пагорбу до самого берега Південного Бугу.

Отже, поблизу ринку виріс житловий масив, що простягнувся від сучасної вулиці Архітектора Артинова вздовж вулиць Свердлова та Першотравневої до Кумбар.

Старі люди казали, що у Вінниці була ще одна Єрусалимка. Цей район так називали місце від вулиць Островського до кондитерської фабрики, та від Бугу до сучасної вулиці 50-ти річчя Перемоги.

ЗАМОСТЯ (ближнє і дальнє)

Вперше ця назва згадується у ХVІ ст. як назва маєтку старости Струса – палац Замостьє. Цей маєток був побудований навпроти Нового міста поблизу мосту через Південний Буг. З часом це землеволодіння розширилося, і в другій половині ХVІІІ ст. воно вже мало вигляд містечка.

Спочатку, на лівому березі Бугу, поряд зі Старим містом постає Слобідка Дубицького. Навпроти замку за старостування Й. Московського з'являється містечко Юзефпіль. Однак ця назва невдовзі поступилася іншій, нині знаній як Замостя.

Розбудові цього містечка сприяло скасування кріпосного права 1861 р. та побудова залізничного вокзалу поблизу Вінниці.

Сьогоднішній масив Замостя прийнято поділяти на Ближнє та Дальнє. Ближнє Замостя – це масив, що розташований від вулиці В'ячеслава Чорновола (бувша Чекістів) до вулиці Кірова, а Дальнє Замостя – від вулиці

В'ячеслава Чорновола до вулиці Тарногородського.

«КАЗАРМИ»

Свого часу, перша назва цієї частини міста мала назву «Військове містечко», але ця назва якось не укорінилась, тому що з 50-х рр. XX ст. почало розбудовуватися «Військове містечко» в районі вулиці К. Маркса, яке в ті часи ще називалося «Другий военний городок».

Цей мікрорайон забудов військового призначення почав розбудовуватися в 50-х рр. XX ст. по вулиці Червоноармійській від бувшого пивзаводу до сучасної вулиці 50-річчя Перемоги.

Сьогодні лише певна частина будівель продовжує виконувати свої першочергові функції, залишаючись осередком дислокації військових частин.

На мій погляд, сьогодні цей мікрорайон розміщений: вулиця Червоноармійська, вулиця 50-річчя Перемоги, вул. Петра Заболотного, вулиця Фрунзе, вулиця Київська.

КАЛІЧА

За триста років місце, де заходився єрусалимський базар, так забруднилось, що навіть для тодішньої Вінниці це було занадто. Тож спочатку, у 1835 р. міська влада заборонила заїжджати сюди возами і продавати тут худобу і фураж. Все це переносилось за місто, на Хлібну площу (сучасна пл. ім. Гагаріна). Єрусалимські торговці всіляко опиралися переносу торгівлі зі старого базару.

На картах Вінниці XIX ст. являв собою досить крутий яр, він знаходився за межею тодішнього міста і залишався практично незайманим по всій своїй довжині. Зараз цей яр перерізано кількома вулицями, перекрито будівлями. І прослідкувати його важко. Початок калічанського яру бере від концертного залу «Райдуга». Ще й досі помітна заглибина за ним. Колись тут було невеличке болото, з якого витікала річечка, що бігла яром до Бугу. Ця річечка є і досі, тільки площу Гагаріна вона перетинає в трубах. Після вулиці Хлібної вона тече до Худфонду, під землею проходить вулицю Свердлова і далі в Буг.

Але тоді урвище калічанського яру ставало серйозною перепорою і для піших гостей і для тих хто їхав верхи або возами. Саме тоді поблизу яру вже проходив торговий шлях, що вів до винницького перевозу через Буг з боку «Латин» – так тоді називали сучасний Літин. Так ось, можливо через яр, або його низом, вздовж річечки йшли подорожні до самого мосту найкоротшим шляхом, на відміну від торгової, що проходила вздовж вулиці нинішньої Першотравневої. До річчя стара назва вулиці – Торгова, що нагадує про її

минуле. Якщо уявити собі, що на вулиці осінь або весна, і ти йдеш по яру з обох боків круті схили і ідеш то вгору то вниз, то можливо і впасти, покалічитись. Можливо від цього й йде назва калічанського яру.

В середині XVIII ст. територію калічанського яру було засвоєно містом. Окрім нової дороги тут виникають цвинтарі на двох схилах: там де були фонтани універмагу «руський» цвинтар, а на території сучасного парку – цвинтар католицький. На «руському» цвинтарі спочатку ховали переважно греко-католиків, бо церковні громади Вінниці, первісно православні, протягом польської доби майже весь час належали до греко-католицької уніатської церкви, бо поляки називали тоді «руським» і православ'я, і уніатство.

«Згодом, після поділу Речі Посполитої, Вінниця у 1793 р. увійшла до складу Російської Імперії, і нова влада сприяла поверненню уніатських громад у лоно православної церкви. Так що подальша частина «руського» цвинтаря, який зростав вздовж дороги, була вже православною. До річч, той парк, за універмагом, посеред якого стоїть Воскресенська церква, і є колишнім православним цвинтарем» (2).

Треба сказати, що у 1880-х роках на Калічі базару ще не було, і той схил, на якому він згодом з'явився, являв тоді собою занедбаний, «уніатський» куток «руського» цвинтаря. Занедбаним був і початок католицького цвинтаря – той куток, який на початку 1900-х років прилягав до території новозбудованої жіночої гімназії (сучасна школа №2) – самі хащі і бур'ян.

Деся на самому поч. 1900-х рр. єрусалимський базар було вже повністю перенесено на Калічу. Треба сказати, що на поч. XX ст. у Вінниці було два головних місця торгівлі – калічанський базар і лівобережний ринок на Замості, який спочатку розташовувався на Тюремній площі проспекту (ріг Коцюбинського і вулиці Київської), а потім перейшов на Новобазарну площу, поближче до залізниці, яка з'явилася у Вінниці у 1971 р., туди, де нині знаходиться центральний міський ринок. Лівобережний був більший і дешевший. Калічанський же – це було місце, де зустрічалися з численними родичами і знайомими, ділилися новими і власними проблемами, вислуховували поради і самі давали їх. Так було протягом всієї, відносно недовгої, 60-річної історії калічанського базару.

Базар, як ми казали, розташовувався на місці сучасного універмагу і його колишніх фонтанів, являв собою в плані трикутник. Бічні його сторони йшли вздовж вул. Пирогова і Хмельницького шосе, а основою він прилягав до православного цвинтаря.

Сюди, до Калічі, від замостянського базару йшла і перша лінія трамваю, яку проклали у 1913 р., а у 1932 – продовжили до пироговської лікарні.

Із вересня 1964 р. відкрився новий центральний універмаг.

Нині калічанський яр зникає, поступово забудовуючись. І ці споруди на ньому, справжні палаци в порівнянні з колишніми халупами.

КМИТИЧІ

Цей житловий мікрорайон знаходиться на місці садиби Дмитра Кмита (палац на скалці) та прилеглої до неї території останньої чверті XV ст. на правобережжі Південного Буга в районі сучасного Військово-медичного центру ВПС України від вулиці Родіона Скалецького до водноспортивної бази «Спартак».

До назви цього масиву є декілька версій Перша: ще в XIX ст. граф Грохольський, тодішній господар мастку села П'ятничани, віддав ці землі в оренду якомусь корейцеві.

По другій версії, ця назва мікрорайону почала ходити після початку заселення після Другої світової війни. За тодішніми мірками цей масив знаходився досить далеко від центру міста як справжня Корея від Києва. Щодо третьої версії, то в цьому районі надавалися ділянки колишнім льотчикам, які повернулися з війни у Кореї.

На мій погляд, масив Корея сучасно знаходиться між вулицями Ботанічна, Салтикова-Щедріна, 2-й провулок Бестужева, Лермонтова і Лук'яновського, Першотравнева, вул. Пугачова, вул. генерала Арабея.

КРУТНІВ

Цей мікрорайон з'явився на передмісті старовинної Вінниці. Утворений він в період 1545-1552 рр. Походження назви не знайдено. Сьогодні це частина Старого міста, яка обмежена вулицями Маяковського, Ломоносова та Нагорної.

«КУБА»

До 60-х рр. XX ст. це був зовсім не зайнятий шматок землі. Сьогодні цей мікрорайон знаходиться між кладовищем і вулицею Максимовича, з другого боку: між Хмельницьким шосе і вулицею Максимовича.

Незвична для Побужжя назва віддзеркалює період післявоєнної забудови цієї місцевості на тлі тогочасних світових подій. Існує кілька версій її походження.

Перша: поява перших житлових будинків цього масиву збігається з часом Карибської кризи, пов'язаної зі збройним повстанням на Кубі у 1961 р.

Друга: вільні від забудови площі цього масиву нагад за своїми обрисами (ліс, заболочене верхів'я р. Дьогтяничик, кладовище) острів-оазис у суцільно освоєному просторі, що, як і Куба, привертав увагу, особливо тих, хто

потребував житла.

КУМБАРИ

Назва цього мікрорайону походить від прізвища одеського купця, грека О. Кумбарі, який тут, на крутому березі Південного Бугу, у 90-х рр. XIX ст., звів будинок, на місці якого знаходиться тепер дитяча поліклініка №1 (в кінці вулиці Козицького). З початку цей район був обмежений дитячою поліклінікою і школою №3. Згодом цей мікрорайон розростався.

Зараз він обмежений вулицями Козицького, Першотравневою, В'ячеслава Чорновола, Радянською площею.

Свого часу ця місцевість була улюбленим місцем відпочинку вінничан (до сер. 60-х рр. XX ст.) Тут діяв танцювальний майданчик, влаштований прямо на воді і прикрашений електричними ліхтариками, де вечорами грав військовий духовий оркестр. Поруч знаходився популярний пляж.

Важливим елементом Кумбар є старовинні сходи, котрі були спроектовані Г. Артиновим у 1908 р. на вході у парк. Ці сходи ведуть до самої води річки Південного Бугу від колишнього будинку лікаря Новінського (це сучасна поліклініка) до самої води. В минулому 118 східців слугували для спуску до парому, що з'єднував Нове місто з островом Спорт і Замостям. Паром ходив по тросу. Ще в роки 2-ої Вітчизняної війни по цьому тросу переправлялися на руках партизани для доставки інформації в типографію (підпільна типографія знаходилась по провулку Фрунзе).

МАЛІ ХУТОРИ

Це одне з навколишніх сіл (ще одна назва Педченки), яке з часом увійшло до складу міста. Поселення цього мікрорайону було дуже давно. В актах XVI ст. згадується «великий Вінницький ліс», який простягався уздовж річки Віннички. У цьому «лісі» розташовувалися усі вінницькі пасіки-хутори. Сьогодні Малі Хутори розташовані: з одного боку – лівий берег річки Вінничка, з другого – вздовж залізниці до вулиці Павленка, Мельника Войцеховського і до річки Вінничка.

«ЛАГЕР»

Колись у цьому районі були розташовані військові табори. Це народна назва цього району.

Розташований він: кінець вул. Складської, кінцеві номери споруд вулиці Якіра, а також перевулок Якіра.

«МОЖАЙКА»

Ім'я цього мікрорайону пов'язано з вулицею Можайського.

Розташований цей мікрорайон: з одного боку вул. Гонти, з другого річечка Тяжилівка, з іншого боку – вул. Нечуя Левицького і річечка Тяжилівка.

МУРИ

Це комплекс споруд, розташованими між вулицями Соборною – Поліни Осипенко – Володарського – Шолом-Алейхема. Район Мурів виник у період формування Нового міста в другій половині XVI ст. (основна забудова 1610-1758 рр.).

Мури – це комплекс споруд колишніх єзуїтського та домініканського монастирів – пам'яток архітектури та містобудування національного значення. Комплекс включає єзуїтський монастир з колегіумом та келіями (сучасна будівля обласного архіву), вежу, мури, монастирські приміщення (старі корпуси краєзнавчого музею), Свято-Преображенського собору, новий корпус краєзнавчого музею з Музейною площею, корпус художнього музею та інші.

Комплекс є історичною та архітектурною пам'яткою Вінниці.

НОВОСЕЛІВКА

Це район приватної одноповерхової забудови. Сформувався цей район на південно-східній околиці міста в XX ст.

Сьогодні цей район продовжує розширюватися за рахунок новобудов (вулиці Глинська, Лучанська), вздовж Тиврівського шосе.

На сьогодні цей район можна обмежити вулицями: Щорса, Кутузова, Хуторянська, Івана Федорова, Данила Нечая.

НОВЕ МІСТО

Таку назву отримала сучасна центральна частина міста після перенесення його останньої чверті XVI на правий берег Південного Бугу. Сьогодні – це район, що займає площу від вулиці Визволення (Єрусалимка) до площі Гагаріна.

ОЛІЄЖИР

В цьому районі розташований промисловий об'єкт – олійно-жировий комбінат. Він і дав назву цьому житловому масиву. Колись, на місті олієжиркомбінату знаходився яблуневий сад, Друга вітчизняна війна цей сад викорчувала, залишивши декілька яблунь. І ось на цьому місті з'явилися будівельники, котрим треба було звести потужне на той час олієжирове підприємство. Це було весною 1951 р.

Поселення були тут ще задовго до цього.

Навколо цього підприємства почалася забудова житлових будинків.

На сьогодні, на мій погляд, цей район між вулицями Лебединського, Залізнична до вулиці Цехова, до річечки Вінничка, а далі вздовж правого берега цієї ж річечки до залізниці.

«ПАРИЖ»

В основному це площа Театральна біля музичного музично-драматичного театру ім. М.Садовського.

Розташування площі біля осередків культури та серед чудових старовинних будівель дало порівняння зі столицею Франції, знаменитою своїми культурними і освітніми здобутками, віковими традиціями та віяннями моди.

На сьогодні район «Парижу», на мою думку це: вулиці Грушевського, Хлібна, Соборна до вулиці Козицького.

ПИРОГОВО

Назва цього мікрорайону пов'язана з ім'ям і прізвищем геніального вченого, хірурга, педагога, громадського діяча М. Пирогова, який останні двадцять років життя проживав поряд у мальовничій садибі Вишня.

Цей мікрорайон знаходиться на південно-західному напрямку міста Вінниці. Колись це було село Пирогово, до 1950 р. мало назву Вишня. Колись тут було декілька сіл, які зараз злилися в одне: на лівому боці великого ставка на річці Вишенька – село Людвидовка, назва якого йде від першого поселенця Людвіга. Мешкали тут переважно поляки. На правому березі – село Вишня, по течії – Шереметка, заснована на початку XV ст. козаком Шереметом. Ще раніше на цьому місці був город Сабаров, зруйнований татарами. [4]

На початку 1861 р. Микола Іванович Пирогов придбав село Вишня. Цікаво, що до відставки Пирогова, а це було ще до придбання Пироговим села Вишня, один багатий єврей купив цей маєток на ім'я Пирогова, оскільки у царській Росії євреям заборонялося володіти землею. Дві тисячі гектарів орної землі, 50 гектарів дубового лісу, ставок та водяний млин приносили великий дохід. І все ж, майже одинадцять років Пирогов розраховувався з кредитором. У садибі «Вишня» він спочатку збудував цегельний завод, де за німецькою технологією виготовляв високоякісну цеглу, потім гарний півтораповерховий 20-кімнатний будинок, інші допоміжні будівлі. До речі, з цієї цегли у 1862-1963 рр. була збудована і церква зі склепом, де до нині зберігається забальзоване тіло Пирогова.[5]

Ось, що розповідає перший екскурсовод музею Пирогова Володимир Гончаров: «До першої світової війни садиба належала онуці Пирогова Олександрі Гершельман. А на початку 20-х у садибі поселилися американські

комуністи українського походження, котрі об'єдналися у так звану комуну імені Джона Ріда. У 30-х рр. їх репресували, а у садибі розташувалася сільськогосподарська дослідна станція. Перед Великою Вітчизняною туди переїхала обласна інфекційна лікарня. А у 1944 р. Рада народних комісарів СРСР передала садибу у військово-медичного музею Збройних Сил СРСР.

Відновити історичну справедливість вирішено було після війни. У 1945 році група спеціалістів під керівництвом харківського професора Синельнікова провела ребалязацію тіла Пирогова, а бригада художників, скульпторів та будівельників на чолі з лєнінградським художником О. О. Донцовим взяли за підготовку експозиції музею Пирогова. Урочисте відкриття відбулося 9 вересня 1947 року.» (5).

Коли спитали у першого екскурсовода чи були пограбування музею, він відповів, що у довоєнні роки склеп Пирогова дійсно було пограбовано, але коли це сталося, не можу сказати. Зловмисники, зламавши вхідні двері церкви, проникли в склеп, розбили скло саркофагу. Викрали шпагу з позолоченим ефесом – подарунок імператора Франца Йосифа, великий позолочений хрест, зрізали позолочені гудзики на мундирі.[5]

На сьогодні мікрорайон Пирогово окреслює вулиці: перший і другий провулки Юності, вулицю Вишенька, вулиці Пирогова, Комарова, Корнійчука, Козацька вулиця.

ПОДІЛЛЯ

Це новий житловий район, закладений у 2003 р. В основі назви – вказівка на географічне розташування у Подільському історико-географічному регіоні України.

Капсула з описом проекту цього району з назвами його замовників і виконавців була закладена за неділю біля символічного першого каменю. Цей камінь був закладений 3 вересня 2003 р., і вже 10 вересня був закладений фундамент першого житлового будинку. Рівно через рік цей житловий будинок був зданий мешканцям.

На мій погляд – це район, від вул. Академіка Ющенка до вул. Родіона Скалецького, вул. Скалецького до мешкання обласної психоневрологічної лікарні ім. О. І. Ющенка та обласного госпіталю інвалідів. Великої Вітчизняної війни, вулиця Зодчих.

ПОСЕЛЕННЯ (посьолок)

Цей мікрорайон, як житловий, з'явився відразу ж після Вітчизняної війни.

Мікрорайон обмежує вулиці Фурманова, Павла Тичини до складів,

Залізничний провулок.

П'ЯТНИЧАНИ

На цій території археологи знайшли сліди слов'янського поселення VIII-X ст. Дослідник історії Вінниччини В. Д. Отамановський зробив висновок, що це замкове село існує принаймні від середини XV ст.

П'ятничани (або в іншій редакції стародавніх документів – Петничани), як стверджує історик, вперше одержав у володіння Степан Демидович от князя Костянтина Острозького, що керував Вінницьким староством у 1491-1517 рр.

У 1510 р. король Сигізмунд I підтвердив право володіння цим селом за сином Степана Демидовича – Миском (в інших документах Мишком) Степановичем, який прийняв прізвище П'ятничанського.

Під час люстрації (опису) Вінницького замку 1552 р. було зазначено: «Село пана Миска П'ятничанського – П'ятничани; чоловік 30 дають на рік 3 копи і 40 грошей, а слуг в тому селі 8, котрі кінно служать; ще в тому селі чоботарі два і коваль один, ті працюють (господарство) даром; підсусідок з тому селі 12, ті не дають нічого, не роблять плану».

У 1629 р. у П'ятничанах налічувалося її, які платили подимної податі від 128 дворів. Потім село перейшло до роду польських магнатів Калиновських, а на поч. XVIII ст. придбане було Потоцькими. Але вже через кілька років стало власністю Мартина Родзимського, вінницького міського писаря, який віддав цей маєток у придане за своєю дочкою Ганною Михайлові Грохольському, вінницькому земському судді. З тих пір П'ятничани не відходили з роду Грохольських майже до 1918 року. З Грохольських найбільше відомий останній Брацлавський воєвода – Мартин Грохольський, який вводив на Брацлавщині російське управління у 1793 р., за що і піднесений був з нащадками у графське достоїнство.

Село П'ятничани в кінці XIX ст. так описує В. Отамановський: «П'ятничани» знаходяться на правій стороні р. Буга і примикають до міста Вінниці з північно-західної сторони його; воно розташоване на покатій місцевості, поступово знижуючись до ріки, в береги якої впираються всі селянські садиби південно-східної частини приходу... Невелика частина приходу в 40 садиб, розташованих на підвищеній рівнині, по лівій стороні Бугу, прямою вулицею по обидві сторони колишньої поштової дороги з міста Вінниці в місто Калинівку. Місцевість здорова. Ґрунт супіщаний».

У 1779 р. Мартин Грохольський побудував палац, який відвідав король Станіслав-Август у 1781 р., а згодом і російський цар та інші значні особи. Парк створив знаменитий на всю Європу «прожектор парків» англієць

Діонісій Міклер.

У 1918 р. частина палацу згоріла, частина була зруйнована.

У XVIII от. п'ятничанська парафія належала до унії, але 24 серпня 1794 р. місцевий священик Іоанн Германський, посвячений Київським уніатським митрополитом Феодосієм Ростоцьким в допомогу своєму 83-річному тестю Василю Літинському, перейшов у православ'я і призначений був «первоприсутствующим» у Вінницькому Духовному Правлінні.

Парафіян у 1898 р. тут налічувалося 831 чоловік і 790 жіночої статі, крім того у парафії проживало 62 душ римо-католиків. Парафіяльний драм на честь Різдва Богородиці побудовано у 1732 р. Містився храм на території цвинтаря в кутку теперішніх вулиць Герцена і Мічуріна. Але він був розібраний для переносу в село Слободу-Дашковецьку Вінницького району.

На початку XX ст. побудована нова цегляна церква, яка після реконструкції та освячення владикою Агафангелом стала собором Різдва Богородиці і нині є окрасою П'ятничан. Біля церкви у 1865 р. була побудована церковно-парафіяльна школа – найстаріший навчальний заклад у Вінниці. До 1918 р. школа була власністю панів Грохольських. У ті часи школа отримувала від громади 100 карбованців, учитель теж 100 карбованців. Навчалось тут 24 хлопчики.

Сучасні П'ятничани – це понад 30 вулиць, провулків, 2372 двори приватної забудови, в яких мешкає 6345 чоловік.

На сьогодні П'ятничани – це район між вулицями: Ботанічна, Мічуріна, Пестеля з провулками, вул. Івана Богуна з Дніпровською вулицею, вул. Кобилянської, Лісова і Медова вулиці. До П'ятничан відноситься Цегельний провулок разом з заводом «Керамік».

САБАРІВ

Територія, на якій розташована Вінниця та її околиці, надзвичайно багата на археологічні знахідки слов'янського періоду – кінець першого тисячоліття до нашої ери й початок нашої ери. Особливу цінність серед них становить Сабарівське городище. До сьогодні тут добре видно кілька рядів земляних валів – сліди укріплень, які оточували територію городища (особливо по ліву сторону Бугу). Про те, наскільки міцними та неприступними за тих часів ці охоронні укріплення, можна судити бодай з того, що й зараз висота валів сягає подекуди кількох метрів.

Сабарів – це колишнє приміське вело з XIII ст. відоме як державний маєток литовських князів та їхніх спадкоємців – князів Священної Римської Імперії, шляхтичів германського походження Гедройц. Родина Гедройц мешкала у Вінниці до Першої світової війни та революції. Посилання у

дворянських книгах на сабарівську спадщину Гедройц від литовських князів є цікавими свідченнями загарбання давніх поселень та феодалізації краю у литовські аси [7].

Там, де Південний Буг круто повертає на північний захід, в районі селища Сабарів, внизу з води виступає гранітна скеля, так звана скеля Коцюбинського. Тут любив відпочивати і обмірковувати сюжети своїх творів великий український письменник. Про це нагадує меморіальна дошка з написом: «Трудящі Вінниччини відзначають цю скелю – улюблене місце, де відпочивав і писав свої твори Михайло Коцюбинський».

Тут же у Сабарові наприкінці вулиці Черняховського у 1924 р. збудовано Сабарівську ГЕС, яка перекрила Південний Буг. [8]

На сьогодні мікрорайон Сабарів обіймає такі вулиці: Сабарівське шосе, вул. Карбишева з провулками, Прибузький провулок, вул. Черняховського, Заньковецької з провулком, вул. Панаса Мирного, а також вулиця Вишнева з провулками і Вишневий узвіз.

САДКИ

Колись на цьому місті було засновано населений пункт з такою ж назвою. Заснування його з останній чверті XVII ст. Село інтенсивно розбудовувалося протягом XIX ст., яке з розростанням міста увійшло до складу Вінниці.

На сьогодні цей мікрорайон об'єднує вулиці: Пирогова, Литвиненко, до Бугу, вул. Гоголя, вул. Червоних Партизан, а також район вул. Пирогова і Академіка Ющенка до електромережі.

СВЕРДЛОВСЬКИЙ МАСИВ

На місці житлового масиву Садки у 1961 р. [8], в результаті розбудови багатоповерхівок виділяється мікрорайон, названий за його основною вулицею – Свердлова, що тут проходить.

Цей мікрорайон обіймає вул. Литвиненка до Бугу, вул. Пирогова, вул. Родіона Скалецького до Бугу.

СЛОБІДКА

Назва цього мікрорайону залишилася як згадка про село з такою назвою, що існувало тут з XVII ст. Назва цього села змінювалася (Слобідка-Дубицького, Чоснівка) але в народній пам'яті залишилася перша назва.

Сьогодні цей мікрорайон розташований: вул. Данила Нечая, Кутузова, Щорса, Ясний провулок, вул. Енгельса з провулками, у тому числі Дубовецький провулок і вул. Журавльова до вул. Данила Нечая.

СЛОВ'ЯНКА

Назва, напевно, вказує на те, що ці райони заселялися українцями, росіянами, поляками (узагальнено – слов'янами) на противагу району Єрусалимка, який заселявся, в основному, євреями. Друга версія – назва залишилася як згадка про відомий сорт яблуні Слов'янка, поширений у садках жителів цього району.

На сьогодні – це: вул. Хмельницьке шосе, вул. Пирогова до електромережі, перший провулок Хмельницького, вул. Лізи Чайкіної, Польова вулиця, Слов'янський провулок, далі від вулиці 30-річчя Перемоги вздовж річечки до електромережі.

СТАРЕ МІСТО

Це найдавніша частина Вінниці, розташована на лівому березі Південного Бугу.

Ось як описана Історія Старого Міста в книжці. [7]

«За сучасними археологічними даними, що кореспондуються з літописними першоджерелами та описами вінницьких замків лівобережна територія поступально, освоювалася поселеннями та укріпленнями слов'ян з середини I тис. н. е., головним чином, на великій території в межах річчя Веніци-Віннички – Богу – Південного Бугу. Перші фортифікації часів Русі були на Лучанському городищі (верхній шар – суворо X ст.) В подальшому близько I чверті XIII ст. виник порубіжний град Веніча (ретроспективно згаданий у Списку міст руських XIV ст.) з центром на скелі проти сучасного староміського мосту (так зв. «Замкова гора») і віддаленими форпостами (на місці р. Вишеньки виявлено городні, що в литовський час лише відновлювалися). Після ординської навали Вінниця відродилася в річчя українського етногенезу (перші поселенці кін. XIII ст. – Климченки на р. Веніця за В. Отамановським). Про існування отаманського «города Веніця» як наступника руського града свідчать археологічні рештки посаду на Замковій горі – щільних жител сер XIII – поч. XIV ст., як повідомлення італійської Хроніки Віллани та русько-литовського літопису. За цими першоджерелами, укріплення міст Брацлавщини пов'язують з наслідками анти ординських кампаній під проводом Дмитра за угорської допомоги (1352 і 1354) та під проводом Ольгерда – проти Дмитра його татарських союзників (1352). Декілька нашарувань згарищ та відбудов на вінницькій Замковій горі, яка має шари від XIII до XIV ст., свідчать про драматичну долю Старого міста. Вірогідно, старостинський «город Веніца» литовського часу в якості державного замку був розміщений у гирлі однойменної річки (територія кондитерської фабрики та вул. Кармалюка, де теж знайдено

чисельну кераміку щез XIII ст. Близько 1510 р. староста Браїлівський і Вінницький князь К. Острозький переніс укріплення на «кам'яну гору» – на давнє місце, де «замок Веніца» існував до пожежі 1580 р. Гора, якій стояв град і пізніше замок Острозького, була чудовим природним укріпленням (основна скеля знищена каменярнею у кін. XIX – на поч. XX ст.)».

На сьогодні Старе місто окреслює Гліба Успенського, Кармелюка, Данила Нечая, Тракторна, Івана Франка, Московська вул. до пл. 8-го Березня, вул. 8-го Березня, вул. Маяковського, провулок Лютневої Революції, вул. 1905 року, вул. Лютневої Революції.

ТЯЖИЛІВ

Вперше під такою назвою в описі 1782 р. згадується слобода Тяжилів, яка розташувалася над річкою Тяжилівкою, лівого притоку Південного Бугу. Зазначене село належить до числа наймолодших сіл, що виникли на околицях. Село було заселені близько 1760 р. старостою Чосновським як слобода і належало до Вінницького староства. [9] Після повернення Вінницьким міщанам їхніх прав відповідно до асесорського декрету 11.10.1790 р. село, оскільки було осаджене Чосновським на міських землях, вилучено з-під старостинської юрисдикції і підпорядковано міському магістратові. Таким чином, міщанська громада в один момент і позбулася свого фактичного кріпацтва, і отримала собі у власність кріпаків. [10]

Попри те, що Тяжилів став власністю міста, безпосередньо міщани ним ніколи не розпоряджалися. З самого початку (1791) село було передано у володіння адвокату А. Котовичу, якому міщани за ведення справи зі старостами заборгували 50 тис. зл. По його смерті селом розпоряджалася вдова Катерина, та інші нащадки. [11] По тому, як Котовичі вибрали з прибутків Тяжилова належну їм суму, село передавалося в оренду або заставу іншим дворянам.

Короткі дані про Тяжилів подав камеральний топографічний опис Подільської губернії 1797 р.:

«Село Тяжилів, яке належить Вінницькому міському магістрату, має місце розташування низьке і лежить на правому боці струмка Безіменного. У вказаному селі стара дерев'яна корчма з винокурнею... Усе це перебуває у євреїв в оренді за 800 польських злотих. Селянські будинки розташовані за звичаєм не регулярно і дещо просторо. Кряж землі чорний, це село оточено з трьох боків орними полями, а з четвертого – Безіменним струмком. Шляхетства, що живе на чужій землі і платить чинш, 18 дворів, чоловічої статі – душ 34, жіночої – 35, підданих дворів 17, чоловічої статі – душ 40, жіночої – душ 44, євреїв двір – 1, чоловічої статі душ – 3, жіночої – 3.[12]

На сьогодні мікрорайон Тяжилів об'єднаний вулицями: Гната Мороза, Садова вул., вул. Уборевича, Ватутіна з вул. Москаленка, вул. Ігоря Савченка, Лугова вул., вул. Ватутіна, пров. Ватутіна, вул. Гната Мороза.

ХУТІР ШЕВЧЕНКА

У 1911 р. Подільське промислове акціонерне товариство звернулось в Вінницьку управу з дозволом будівлі суперфосфатного заводу. Весною 1912 р. був зданий сірчанонокіслотний цех.

В тому ж році була виділена ділянка землі поблизу суперфосфатного заводу. Назвали це поселення – Хутір, до якого згодом долучилося прізвище народного Кобзаря.

На сьогодні мікрорайон Хутір Шевченка обіймає такі вулиці: Підгородня, Паші Ангеліної, Марка Вовчка, Липовецька вул., Чернігівська, Заміський провулок, Цимлянська вул., вул. Ушинського, Пролетарська вул. з провулками, Коротка вул.

ЦАРИНА

Це була незаймана територія кін. XVI – поч. XVII ст. поза межами старого Міста і Крутнева до Слободи. По другій версії, певно, залишилася як згадка про стару назву площі 8-го Березня – Царицинський майдан, яка поширилась на увесь мікрорайон. [3]

На сьогодні мікрорайон Царина об'єднує вулиці: Тимощука, Аграрна, Будівельників, Віталія Примакова, Грушева, Маяковського з тупиками, Левадна з тупиками, Квітуча вул., Нагірна вул., провулок Ломоносова, вул. 8-го Березня, вул. Тимощука.

ЦЕНТР

Це мікрорайон, увібрав територію від острова Кемпа до площі Гагаріна. Теперішня назва об'єднує самостійні колись «Мури», «Завалля» та «Нове місто». Основною віссю Центру є Соборна вулиця, на якій зосереджені головні адміністративні, культурні і торговельні об'єкти міста. Розглянемо, з точки зору історії, головну вулицю міста.

Вулиця Соборна упродовж своєї історії неодноразово змінювала власну назву: Летичівський гостинець, Головна, Миколаївський та Ленінський проспект, Поштова...

Десь в середині ХІІ ст., за Історичними Відомостями, на правому березі Південного Бугу якісь поселення вже були, це пов'язано з тим, що старе місто, мешканці якого землю вже розібрали і терени міста були приєднанні до польської території і., коли прийшли поляки, почали займати ті землі, які були вільні, і тому почалось засвоєння правого берегу Бугу, Нове місто.

Одночасно, на острові Кемпа, точніше це був ще півострів, почали будувати новий замок, поряд з яким з'явився місток через Південний Буг. Десь, в цей час і почалося засвоєння Правого берегу, тим більш, що пішла дорога. Один кінець цієї дороги, що йшла на Брацлав називалася Великий гостинець, іноді Летичівський гостинець або Вінницький гостинець. Називали його по-різному. І от вздовж цієї дороги почалося засвоєння території центру. І Вінниці теж.

У 1610 р. єзуїти, які на хвилі реформації приходять у місто, з одного боку ринку (з XVII ст., рання модерна історія України – все міське життя твориться навколо ринків), десь на височині будують єзуїтський конвент. Православні ж не могли допустити цього, і у 1616 р. єзуїтами навпроти. Де сьогодні вулиця Першотравнева, засновується православний свято-Преображенський монастир. Між ринком і цими монастирями йде вулиця Ринкова. Частково вона сьогодні збереглась – це вулиця Шолом-Алейхема, але от тієї вулиці Соборної, до якої ми звикли – так ще й не було. Навіть на сер. XVII ст. сама Вінниця правобережна закінчувалася десь приблизно сучасної вулиці Козицького, там йшли вали.

Найстаріший історико-архітектурний комплекс XVII ст. відомий під назвою «Мури», започаткований в 1610 р. Валентином Калиновським, генералом Подільським та старостою Брацлавським, який запросив до Вінниці єзуїтів, пожертвував кошти та «желаемое им место в городе» – значну ділянку на високому правому березі Бугу. В 1612-1617 рр. єзуїти спорудили костьол, конвікт (гуртожиток) та школу, оточили споруди товстими цегляними стінами з бійницями, баштами та підземними ходами. Не всі споруди єзуїтського кляштора збереглися до нашого часу, але головний корпус зберігся, і сьогодні в ньому розміщується державний архів.

Після появи у Вінниці домініканців у 1621 р., староста Ян Одрживольський надав їм ділянку поряд з єзуїтами. Ця територія тоді належала вінницькому підсудку Погребинському, але вінницький земський суддя Михайло Грохольський забрав ділянку у Погребинського і віддав домініканцям.

Проаналізував описи костьолу в архівах Ленінграда, Києва та Кам'янця-Подільського, краєзнавець К. Мстиславська прийшла до висновку, що спочатку костьол був дерев'яним і двічі горів (в 1648 та близько 1700), причому обидва рази відновлювався дерев'яним, спочатку на кошти Стефана Черденковського, а потім – Михайла Калетинського. Далі вона описує, що «из-за ветхости был разобран» і в 1750-ті рр. забудована на цьому місці кам'яний костьол, будівництво якого розтягнулося на 10 років (він був урочисто освячений 4 березня 1761) в зв'язку з тим, що єзуїти, як

повідомляють літературні джерела енергійно «восстали против постройки другой церкви, хотя бы и католической, всякими кознями они мешали постройке соседнего доминиканского костёла». Вони так тероризували місцевих мулярів, що ті відмовлялись від роботи, бо були налякані якимись привидами та грюканням у середині будови, але будівельні роботи були завершені іногородніми, не місцевими майстрами під керівництвом німецького архітектора. М. Грохольський виділив також певну суму на його утримання, а по його заповіту 1758 р. домініканському кляштору сплачувалось 30 тисяч злотих, сім відсотків із заповідного капіталу продовжували сплачувати монастирю і спадкоємці М. Грохольського.

Після скасування в 1773 р. єзуїтського ордену, костьол домініканського монастиря став головним католицьким храмом міста. В ньому, за свідченням фонду Потоцьких в республіканському історичному архіві, є опис монастиря і його внутрішнє оздоблення: до його складу входив і десятиголосний орган, а під костьолом знаходився склеп із похованнями фундаторів та монахів.

Третім великим пам'ятником у місті є капуцинський кляштор, заснований старостою Калиновським в 1745 р. Це був цікавий і незвичайний за своєю архітектурою, вщент знищеною чисельними перебудовами.

В першій пол. XVIII ст. у Вінниці, як визначає подільський краєзнавець і священик Е. Сіцінський, «замечается возбуждение духа православных». Тут у 1616 р. засновано братський Вознесенський чоловічий монастир, при якому Київським митрополитом Петром Могилою була відкрита школа, яку в 1632 р. перетворено на православний колегіум, а пізніше, в 1639 р., переведено в м. Гощу на Волині. Рештки дерев'яної будівлі Вознесенського монастиря були знайдені під час будівництва кінотеатру «Росія» (саме на цьому місці знаходився храм). «Цікаво й те, – пише К. Мстиславський, – що цей монастир правив за неабияку фортецю для українського міщанства та козацтва. Відомо, що саме тут отримував оборону вінницький полковник Іван Богун в 1651 р. Пізніше цей монастир було переміщено у передмістя Вінниці – на Старі Хутори (Вінницькі Хутори), а у XVIII ст. Вознесенський чоловічий монастир став уніатським.

Був в Вінниці також монастир, заснований Михайлом Кропивницьким, брацлавським підсудком. Цей монастир розмістився на схилах Бугу (заснований у 1635 р.) між теперішніми вулицями Володарського, Свердлова, Комуністичною. При цьому монастирі існувала слов'янська друкарня, в якій побачили світ чимало цінних церковних книжок.

На Соборній була ще одна Козьмо-Дем'янівська церква, яка з кінця XVIII ст. була соборною, і проіснувала до 1839 р., знаходилась вона на розі сучасних вулиць Полини Осипенко та Соборній, там, де зараз кооперативний

магазин.

Центральна вулиця у 1897 році (у цьому році була перепис населення) це практично єврейські, польські, декілька російських поселень. Так, російський купець Бабанов, котрому належав будинок, де зараз знаходиться офіс, «МАКІВ» і «Укрінбанк». Приміщення будівлі навпроти костьола були спотворені під час відбудови після окупації, бо зазнали руйнувань з одного боку, відбудовувати у відповідності до тих стилів, до яких вони були побудовані – досить затратне, грошей не вистачало. А от будівлі, які на початку 20-го ст. з'явилися, це аптека «Лікарські рослини» – вона належала Райхеру. Поряд будинок, там де колись знаходився «Книжковий магазин», потім «Молочний», потім магазин шкіри – був побудований Робертом Борисовичем Шером, власником друкарні і книгарні. Потім в 20-ті рр. в цьому приміщенні був «Торгсін» і не випадково, в 1931 р. поблизу був побудований Держбанк.

Напроти, там де зараз, як у нас кажуть, «Стекляшки», тоді знаходився готель «Бельвю», яким володів інший Райхер, знаходилась ще одна книгарня Швайхмана. Поряд з готелем «Савой» (сучасний готель «Україна») – двоповерховий будинок Лахмана, була побудована синагога Райхера. Заїжджі двори так само були здебільшого єврейськими. А той вигляд вулиць, який сьогодні знайомий – це вже реконструкція радянського часу 1936-1937 рр. Тоді побудований був будинок облдержадміністрації. Але тоді він призначався для «Цукротресту», був знесений бульвар Оводова, пройшла реконструкція Гоголівської бібліотеки. Вона знаходилась на тому самому місці, де зараз обласна, але це була одноповерхова будівля. Тоді її розширили, добудували до трьох поверхів. Знесли тоді багато одноповерхових будиночків, які набігали на тротуар.

Та широка вулиця Соборна, яка нам знайома, іде по капітальним будівлям – це реконструкція 1936-1937 рр. Тоді ж був побудований готель «Вінниця», тільки тоді він називався «Червона зірка». Поряд будівля колишньої міської думи 1911 р., зараз це Вінницька товарна біржа.

Будинок Держбанку – характерний радянського конструктивізму також був трохи реконструйований на поч. 2000 рр., але в цілому відчуття стилю було збережено.

У 1931 р. перший звуковий кінотеатр у Вінниці був побудований відповідно до смаків часу в стилі яскравого конструктивізму. Сучасний кінотеатр Коцюбинського був відбудований відповідно до Сталінського бароко – так його можна назвати відповідно до колони. А от будинок побуту (там колись стояли заїжджі двори) у 60-70-х рр. був знову зведений і він втратив яскравий образ радянського архітектурного стилю.

Вулиця Поштова йшла далі. На початку ХХ ст. зона була забрукована з'явилась перша брущатка. Були забруковані і радіальні вулиці і поперечні: Першотравнева, Велика дворянська (сучасна Грушевського), сучасна Свердлова – тодішня Петра Могили. Таким чином, центр якось був облаштований.

Реальне училище було побудовано в 1888 р., а сучасний вигляд в неруському стилі йому надали дещо пізніше, в 1894 р.

Потім з'явилась жіноча гімназія, яка заснована в 1900 році.

Ось і кінець вулиці Соборній – з одного боку католицький цвинтар, відразу за гімназією, а з Іншого боку поблизу універмагу – православне кладовище. Тоді ж, від вулиці Козицького (1900 рр.) був закладений бульвар Оводова. Він тягнувся від жіночої гімназії, облаштований був трамвай, якій будувався з 1911 по 1913 рр. І от він якраз і розгортався поблизу гімназії і йшов на Замостя.

У 1919 р. почали будувати електростанцію, вже тут на березі Південного Бугу. З'явилась електрика у місті. Центральна вулиця була першою освітлена.

Що до вул. Соборної, то до 1910 р. мала назву «Поштова». У 1910 р. була створена археологічна комісія. В компетенції цієї комісії було перейменування вулиць. Рішенням цієї комісії – ввести з 1912 р. перейменування. Вулиця Поштова почала називатися «Миколаївський проспект». Під час української революції, в зв'язку з частими змінами влади в місті, деякі встигали перейменувати вулиці, але це тривало декілька місяців, тому складно від слідкувати всі перейменування, але у 1921 р. за постановою Радянської влади, вони повернулись до старої назви – Миколаївський проспект отримав назву Леніна. Але у 1941 р., коли Вінниця була окупована німецько-фашистськими військами, вулиця отримала назву Український проспект. В 1944 р. з поверненням радянської влади повернули колишню назву – Леніна, і у 1996 р. до 5-річчя Незалежності України було прийнято рішення вулицю Леніна назвати Соборною. Але Соборна вулиця вже у Вінниці була – сучасна, вулиця Михайличенко, яка йде від Преображенського собору перпендикулярно, до Першотравневої. Але міською владою було прийняте рішення назвати центральну вулицю – Соборною.

Ще однією з центральних вулиць Центру є вулиця Козицького. З поч. ХХ ст., назва її неодноразово змінювалась: Театральна – Богдана Хмельницького – Козицького. На сьогоднішній вулиці Козицького помітно безліч меморіальних дощок на будинках. Вулиця ця йде від річки до річки. В будинку під № 1 – дитяча міська лікарня, збудований у 1907-1912 рр. як

помешкання і приватна клініка одного з вінницьких лікарів. В архівних джерелах згадується як будівля купця Кумбарі. З точки зору архітектурного виконання відрізняється високою якістю проектних та будівельних робіт, відноситься до кращих у місті пам'яток архітектурного модерну. З самого початку будівля була огорожена садом і для спуску до річки збудовані сходи. Вони споруджені у 1910 р. за проектом інженера Г. Г. Артинова і служили для спуску до парому, що з'єднував нове місто з островом «Спорт».

Центральне місце на Козицького займає вежа, яка розміщена на одній з найвищих точок міського рельєфу. Вежа, як башта, була побудована у 1912 р.

Історія вулиці Козицького пов'язана з іменами багатьох особистостей різного часу. Так, радянський період пов'язаний не тільки з самою її назвою, а й з іменем М.О.Щорса, І. Д. Черняховського, І Грабченка.

По вул. Козицького, 51, де зараз супермаркет, знаходилась взуттєва фабрика, яка в 1919 р. виконувала спеціальне замовлення Першої Української радянської дивізії, якою командував ст. М. О. Щорс.

Напроти – колишній будинок Червоної Армії (Козицького, 20), де містилася середня школа, в якій вчився видатний радянський полководець І. Д. Черняховський. Тепер тут Вінницький райвузол зв'язку.

Поряд – готель «Україна» – відомий своєю першою назвою як «Савой». Одна з найкращих і найбільших споруд поч. ХХ ст. Він мав єдиний у місті електричний ліфт, гарячу воду і чудовий ресторан. У 1919 р. тут тимчасово знаходився уряд Української Народної Республіки.

Своєрідність архітектурного декору вулиці Козицького – це поєднання елементів найрізноманітніших напрямків: швейцарського «шалле», модернізованих ренесансно-барочних форм, конструктивізму, радянського неокласицизму, модерну тощо.

Але, якщо у верхній частині вулиці Козицького зосереджені, в основному, будинки багатоповерхові, високої культури виконання привабливого вигляду та адміністративного призначення, то нижня частина – це в основному невеликі малоповерхові споруди, так би мовити, господарсько-побутового призначення.

В кінці вулиці, біля річки, збудована Вінницька пристань та майстерні по ремонту суден та вантажних буксирів. Свого часу планувалось розбудувати у річковий порт, та браком фінансування це поки що мрія.

«ЧОРНОБИЛЬ»

Назва цього мікрорайону виникла на поч. 90-х рр. ХХ ст. з побудовою багатоповерхових житлових будівель на околицях мікрорайону Вишеньки у першу чергу надавалося житло ліквідаторам та постраждалим в наслідок

аварії на Чорнобильської АЕС 26 квітня 1986 р.

Розміщено цей мікрорайон між вулицями: вул. Квятека, вул Василя Порики, вул. Воїнів-Інтернаціоналі, вул. Келецька, вул. Стельмаха.

«ЯМА»

Проживаючі тут мешканці так і називають цей мікрорайон. Це Тяжилів. Тут кінцева зупинка маршруті тролейбусів №№ 7, 4. Чого так називають це місце мешканці – невідомо. Але це факт.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Омікрон. Муры как источник просвещения в крае.— Вінниця, 1913.— С. 15.
2. А. Секретарьов. Місто над Бугом. — Вінниця: Тов «Антекс», 1999.
3. А. В. Гудзевич. Вулиці Вінниці/ Довідник. — Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007.
4. Д. В. Малаков. По Брацлавщине.— М.: «Искусство», 1982.
5. Часопис «Подільська Порадниця» від 6.12.2006 р.
6. Часопис «Вінницька газета» від 22 вересня 2000 р.
7. Вінниця. Історичний нарис/ Головний ред. проф. А. М. Подолинний. — Вінниця: «Книга-Вега», 2007.
8. Вінниччина в датах. Хронологічний довідник / Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Тімірязєва. — Вінниця, 2000 р.
9. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. — К.-Под., 1931. — Вып. 9.— С 219 // В. Д. Отамановський. Вінниця у XIV-XVII ст.— Вінниця, 1993. — С. 405.
- 10 ДАВО. — Ф. 470. — Оп. 4.— Спр. 110. — Арк. 360.
11. ДАВО. — Ф. 480. — Оп. 1.— Спр. 2. — Арк. 360; Спр. 3. — Арк. 110-118 зв.
12. ДАВО. — Ф. Р-5022. — Оп. 1. — Спр. 178. — Арк. 73.

АРХІВ, ДЕ ЗБЕРІГАЄТЬСЯ ПАМ'ЯТЬ ПОКОЛІНЬ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

У 1918 р. Міністерство народної освіти асигнувало на збирання охорону археологічних пам'яток 3 млн. крб. За його ініціативою питання охорони пам'яток історії та культури розглядалося і на засіданні вінницької міської думи 14 травня 1918 р. Тоді ж, після доповіді голови подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток Ваценка (згадане Товариство мало в своєму розпорядженні різних архівних документів на 100 тис. крб.). [1, с. 135]

На початку 20-х рр. Вінниця стає центром краєзнавства на Поділлі. Одночасно з краєзнавчими дослідженнями відбувається ставлення архівної справи у Вінниці,

У 1920 р. при губернському відділ народної освіти створено архівну секцію губернського комітету охорони пам'яток, старовини, мистецтві та природи. 1 квітня 1922 р. цю секцію було реорганізовано в губернське архівне управління, а в 1923 р. у Вінниці створюється Подільський історичний архів, який у 1925 р. перейменовано на вінницький державний історичний архів.

У 1922 р. в головному корпусі «Мурів» Подільське губернське архівне управління відкриває архів, який існує і донині, зберігаючи історію нашого краю з II пол. XVIII ст. до наших днів.

В жовтні 1926 р. Вінницьке архівне управління звертається через газету до всіх організацій і установ з проханням передати до архівосховища всі газети, журнали та бюлетені за 1917-1921 рр. [2, с. 204]

Під час Великої вітчизняної війни багато архівних матеріалів було знищено. Так, матеріали кандидатської та докторської дисертацій професора В. Д. Отамановського майже повністю знищені німецько-фашистськими загарбниками.

У післявоєнні роки у Вінницькому обласному державному архіві проводилась значна наукова робота, пов'язана з історичним минулим та сучасним життям міста і області. Колектив архіву готував збірники документів, проводилась інша робота.

Зараз у сховищах архіву зберігається близько 5 тисяч фондів, у яких сконцентровано тисяч справ, документів, 23 тисячі фотодокументів, більше 70 фондів особливого походження. На основі даних архіву вийшло 15 документальних видань. [3]

Серед архівних документів – матеріали про Коцюбинського і Кармелюка, Шевченка і Пирогова, Тропініна і Ющенка, а також багатьох інших видатних діячів найрізноманітніших напрямків.

З метою збереження доброго фізичного стану документів здійснюється їх реставрація, ремонт та мікрофотокопіювання. На даний час здійснено 22тисячі справ мікрофотокопіювання, виготовлено 3 мільйони кадрів негативної плівки.

Архів існує для того, щоб ним користувались, щоб не слабшав зв'язок поколінь, щоб у бурхливому потоці сучасного життя не ослабла наша пам'ять. Він оберігає цю пам'ять від невмолимого плину часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис/ Голова редакційної колегії М. М. Гунько. – Вінниця: «Книга-Вега», 2007 р.
2. Вінниця. Історичний нарис. – Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1964 р.
3. Часопис «Резонанс» від 3 травня 1990 р.

ВЕЖА *(ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)*

Цю своєрідну споруду, збудовану більше як 90 років тому, видно з усіх кінців центру міста.

Призначення її було досить скромне – подавати воду. Однак талановиті майстри-вінничани доклали своїх рук і уміння, щоб проста водонапірна вежа стала окрасою Вінниці.

На початку ХХ ст. однією з найважливіших проблем у м. Вінниця було постачання населення доброякісною водою. Більшість людей користувалася водою з річки Південний Буг, і лише незначна частина міського населення мала змогу споживати колодязну воду. Саме тому вінницькою Думою питання про будівництво міського водопроводу піднімалося ще у березні 1902 р.

Спроба Міської Управи знайти вихід із скрутного становища, вирішити проблему з водопостачанням, побудувавши колодязі на Єрусалимці, Поліцейській, Малій Поштовій не принесли успіху. Вода з криниць, споруджених на цих вулицях, виявилась непридатною для споживання. Друга спроба Міської Управи побудувати глибокий абіссінський та артезіанський колодязі виявилась також невдалою через дорожнечу. Залишався один вихід – центральне водопостачання, тобто брати воду з річки Південний Буг у тому місці, де річка не забруднена міським населенням та очищувати і фільтрувати її.

«Таким местом слѣдуетъ по всей справедливости признать участокъ рѣки отъ села Пятничанъ до конца Театральной улицы и каменоломни Габріаловичъ, здѣсь на концѣ Театральной улицы, гранитная скала, образуетъ берегъ рѣки, и ровная гранитная поверхность, постепенно углубляясь направляется къ дну Буга; вода здѣсь чрезвычайно чиста и прозрачна; мѣсто это для набирания воды въ водопроводъ особенно удобно, ибо берегъ здѣсь настолько высокъ, что невдалекѣ отъ него высшая точка той наиболее густо населенной части города, которая прежде всего должна быть снабжена водою, и слѣдовательно здѣсь удобно было бы поставить водонапорную башню».

«Возбужденный въ Городской Управе вопросъ о возможности устройства въ городе водопровода недорого и потому ненуждающагося въ концессіи свелся: 1) къ проекту устройства парового водоподъема на высокомъ берегу рѣки Буга на Театральной улицѣ между усадьбами г.г. Поплавского, Розова и Габріаловичъ, съ устройствомъ башни (долженствующей играть роль водонапорной) съ резервуаромъ на верху ея приблизительно въ

10 тысячъ ведеръ и съ фильтромъ для воды; 2) къ проекту разведения этой воды по трубамъ въ разные концы города...»

У зв'язку з тим, що проект був у ескізному вигляді, міський голова Оводов запропонував створити комісію для його доопрацювання і затвердження. Головою комісії було обрано Н. Скарлетова. На засіданні першого травня 1902 р. комісія одноголосно визнала «крайнюю необходимость устроить въ Виннице снабженіе хорошей водой по крайней мъръ наиболее густо населенной части города. Город буквально бѣдствуетъ...»

Попередньо розглянувши ескізи водогінних споруд комісія поставила завдання підрахувати потреби використання води у місті. Професори Максименко і Чижов склали диференційовану таблицю, згідно якої «для тридцатитисячного населения Винницы приготовить воды въ сутки около 90 тысячъ ведеръ». Таким чином, вінницький водогін на перший час виглядав так: забірна труба з середини річки підходить до відстійника і подає воду до нього через густу металеву решітку, на якій затримуються різні домішки, відстоюється і подається у фільтр в 20 кв. сажених поверхні, складеної із трьох шарів піску різної структури. З фільтра вода подається у збірний колодязь, а звідти насосом, що приводиться в рух паровою машиною, качає у резервуари водонапірної башти. Водонапірну башту проектували з двома баками зверху, які вміщували б по 5000 відер води кожний.

Найбільш придатною виявилася ділянка землі, яка належала домовласниці Габріалович. Питання викупу землі для потреб міста за мінімальною вартістю затягнулося.

3 серпня 1902 р. в Міську Думу звернулися підприємці дворяни А. Е. Гаєвський та М. П. Дмитрієв із своєю пропозицією побудувати у м. Вінниці водогін, але місцева влада прийшла до висновку, що міський водогін краще будувати за кошти міста.

14 лютого 1904 р. міський інженер Григорій Артинов подав до Управи проект міського водогону з кресленням і кошторисом, і на засіданні 18 березня цього ж року Міська Дума, розглянувши проект водогону, загальною вартістю 224447 крб. 22 коп., затвердила його.

«Водопроводную башню предложено поставить на Театральной улицѣ, въ 19 саж. от Почтовой улицы города, на свободномъ мѣстѣ, принадлежащемъ городу, оно находится на 14 саженихъ выше уровня воды рѣки Буга и на 14 сажени ниже самого отдаленного высокаго мѣста въ районѣ города, а именно – мѣста нахождения городского зданія женской гимназии (школы № 2). При расчетѣ высоты башни была принята высота женской гимназии и желание, чтобы свободный напоръ въ трубѣ, ведущий воду въ женскую гимназію, мог

дать струю выше кровли».

«Первый этаж башни и фундаментъ предположены изъ гранитного камня, на цементномъ растворъ, а остальные этажи изъ кирпича на известковомъ растворе. Междуетажные полы предположены на кирпичныхъ сводикахъ, сделанных на железныхъ балкахъ. Въ помъщении надъ резервуарами будетъ сделанъ аппаратъ для огревания воды въ них: оно будетъ состоять изъ простой зарядной печи, труба которой пройдетъ черезъ резервуаръ: приспособление это необходимо въ предупреждение замерзания воды. На крышъ башни предположено сдълать площадку съ будкой для пожарныхъ целей».

На жаль, коштів на будівництво водогону не було виділено.

Першого грудня 1910 року Вінницька Міська Управа уклала договір-підряд на будівництво водогону міста за проектом Г. Артинова з одеським купцем М. Й. Ремер та вінницькими купцями Х. Я. Зіскінд М. М. Неєр, які зобов'язалися в період з 2 січня по 1 листопада 1911 р. здати всі споруди міського водогону. Купцям було перераховано 6000 карбованців. І 15 липня 1911 р. муровану кладку стін було завершено. На даху, в серпні 1911 р. було встановлено 4 годинника з 4-ма мідними циферблатами в 3^{1/2} аршинним механізмом і боєм, які коштували 3000 крб.

На овальному даху вежі був квадратний цоколь, в якому і були встановлені чотири годинника. Люди бачили їх на значній відстані, а відлік часу видзвонювався так гучно, що було чути за кілька кілометрів. Для потреб міського водопостачання вона прослужувала аж до 1939 р., коли було розпочато нову реконструкцію водогону.

Війна, яка прийшла у місто над Бугом, не дала завершитись реконструкції, і вежа стала стратегічним об'єктом. Достеменно відомо, що при визволенні міста у 1944 році радянські війська стріляли по ній з гармати, намагаючись вибити звідти німецького спостерігача-коректувальника – так звану «кукушку». Але добротна, біля двох метрів кладка наверху і трьохметрова біля підніжжя витримала влучення артилерії, сліди яких можна і досі помітити по вищербленій цеглі. Був пошкоджений лише годинник. Нам не вдалося дізнатися, коли він був демонтований.

20 березня 1944 р. на вежі було піднято червоний прапор на честь визволення міста від фашистських загарбників. У цій операції групі радянських військ допомагав 13-річний хлопчик, житель міста Павло Олександрович Русанов (зараз він з 1962 року проживає у м. Києві), який розповів, що в операції підняття прапора брали участь розвідники: Кузьма Кайдалов, Костянтин Кізяєв, Олександр Лоскутов, Петро Мільнер, Федір Оленчиков. Командир групи розвідників, перший комендант міста над Бугом

Ісай Юлійович Беккер.

Після війни у вежі були звичайні квартири і отримували їх працівники водоканалу.

На поч. 80-х рр. минулого століття міська влада вирішила по-серйозному розібратися з цією спорудою. Обком КПУ пропонував розмістити в ній музей історії вінницької парторганізації, комсомол пропонував свій аналогічний музей, була ідея щодо створення у вежі музеї Історії міста... Нарешті, взявши до уваги розміщення поблизу поховання загиблих у роки війни, вирішили створити тут Музей історії Великої Вітчизняної війни. На вежі був встановлений годинник, який обслуговував ЦКБІТ. Деякий час новий годинник мав голос, аж доки мешканці довколишніх будинків не завалили органи влади проханням дати спокійно відпочивати.

В цих же роках згідно з проектною пропозицією архітектора Євгена Пантелеймоновича, вежа була реконструйована. Майстри РБУ-1 облрембудтресту, які вели тут роботи, прагнули якнайкраще втілити задуми митців управління головного архітектора міста і Вінницького відділу республіканського Інституту «Укржитлоремпроект», які знайшли чимало цікавих рішень під час розробки проекту відбудови вежі.

На державний облік пам'ятку місцевого значення прийнято за рішенням виконкому облради № 96 від 17.02.1983 р. У 2000 році рішенням Вінницької міської ради водонапірна вежа була внесена до переліку об'єктів міської символіки.

До речі, під час ремонту був знятий балкон з дахом, там чергував пожежник і, як тільки десь помічав вогонь, бив у великий дзвін й за допомогою різних засобів повідомляв про місце пожежі. Також був перенесений годинник (4 штуки) нижче. І вежа набула такого вигляду, який має на сьогоднішній день.

15 лютого 1993 року з нагоди четвертої річниці виведення радянських військ з республіки Афганістан було відкрито філіал Вінницького обласного краєзнавчого музею. Музей воїнів Вінниччини, загиблих в Афганістані. З Вінницької області у Республіці Афганістан проходили службу 3193 наших земляків. З них 167 загинуло, 2 пропали безвісти. Серед тих, хто не повернувся додому була і одна жінка – службовець Радянської Армії Тетяна Врублевська. Експозиція музею, що знаходиться у вежі, не залишає байдужими ні учасників бойових дій, ні ветеранів-фронтовиків, ні молодь.

А вежа продовжує стояти як один із символів нашого міста. Сподіватимемось, що наша пам'ять про його минуле буде такою ж міцною, як стіни цієї майже сторічної, і майже сорокаметрової, споруди.

ДЖЕРЕЛА

1. Державний архів Вінницької області. – Ф. 262.– Оп. 1.– Спр. 13.– Арк. 70
2. Там же. – Ф. 262.– Оп. 1.– Спр. 13.– Арк. 134.
3. Там же. – Ф. 262.– Оп. 1.– Спр. 13.– Арк. 134-135.
4. Там же. – Ф. 262.– Оп. 1.– Спр. 13.– Арк. 135.
5. Там же. – Ф. 262.– Оп. 1.– Спр. 13.– Арк. 188.
6. Там же. – Ф. 230.– Оп. 1.– Спр. 278.– Арк. 137.
7. Там же. – Ф. 230.– Оп. 1.– Спр. 278.– Арк. 137 (зв.).
8. Там же. – Ф. 262.– Оп. 1.– Спр. 15.– Арк. 221-224.

У підготовці матеріалу надали суттєву допомогу С.О. Царенко, кандидат архітектури (Управління містобудування і архітектури, начальник управління), Добровольська Н. С., науковий співробітник (Музей воїнів Вінниччини, загиблих в Афганістані 1979-1989). Складаємо велику подяку.

ВОДОГІН (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Зовнішній вигляд міста на початку XIX ст. був дуже непривабливим. Один з сучасників на прізвище Омікрон, що побував у Вінниці в 30-х рр. залишив свої далеко не втішні враження. Ось, що він записав: «Потворно скупчені заїжджі двори, вкриті черепицею і соломою, вулиці криві, запаскуджені гноєм і падлом, здавалось розраховані скоріше для стійла худоби, аніж для сполучення людей... Всюди сморід і нечистоти справили на мене гнітюче враження». [1]

Починаючи з кінця XIX ст. поступово поліпшувався санітарний стан Вінниці, передусім центра міста й тих кварталів, де жили багатії. Однією з найважливіших проблем у місті було постачання населення доброякісною питною водою. В цей час досить швидко збільшується населення міста, відкриваються нові промислові підприємства. Так, якщо у 1872 р. населення Вінниці складалося з 18780 жителів, то у 1902 р. воно становило 35078 чоловік, тобто збільшилось в 1,9 рази.

Більшість трудящих користувалась брудною водою з р. Південний Буг і лише незначна частина міського населення – заможні громадяни – мали змогу споживати колодязну воду. Лише в 1910 р. почалося будівництво міського водогону. Наступного року першу чергу його було закінчено. Система водогону складалася з насосної станції і водонапірної башти (для цього було використано пожежну башту на розі вулиць Козицького і Котовського (зараз Грушевського). Водогінні труби пройшли тільки по кількох вулицях в центрі міста.

1913 р. міська дума починає займатися питанням будівництва каналізації. Для цього був складений кошторис на спорудження 35 км каналізаційної мережі, на яке планувалось затратити 763 тисячі карбованців. Однак, будівництво каналізації у Вінниці не було здійснено в зв'язку з початком Імперіалістичної війни.

Це були найскладніші проблеми міського господарства; водопостачання, брукування вулиць, боротьба з пожежами, які часто виникали у Вінниці. Не було такого року, щоб у місті не спалахувало кількох великих та безліч малих пожеж. Боротьба з ними ускладнювалась тим, що будівлі у місті були дерев'яні, криті соломою, а пожежний обоз і особливо водопостачання були у вкрай поганому стані. Ці та інші питання обговорювалися в той час на засіданнях думи.

Одним із невідкладних завдань, що постало перед комунальниками Вінниці, було докорінне поліпшення водопостачання і створення

каналізаційної мережі. Встановлена в листопаді 1928 р. швидкодіюча фільтрувальна станція в зв'язку із зростанням населення не забезпечувала потреб міста. На початок 1933 р. потреби у фільтрованій воді задовольнялося лише на 20%. Потужність водогону в цей час становила 2,4 тисяч куб. метрів на добу, довжина мережі – 43 проценти загальної довжини вулиць. Таке становище з водопостачанням зростаючого міста загрожувало виникненням масових інфекційних захворювань.

В січні 1933 р. пленум міськкому КП(б)У поставив завдання в найкоротший строк збільшити потужність водогону. Того ж року, після пускових агрегатів вінницький водогін уже давав 4,4 тисяч куб. метрів фільтрованої води на добу. Його послугами могли користуватись ще, близько 20 тисяч чоловік. Зростає кількість підключених до водогінної мережі домоволодінь (до 15 процентів від загальної їх кількості). Але води місту не вистачало. Тому в 1935 році було розпочато будівництво нового водопроводу. Навесні 1940 р. державна комісія прийняла його до експлуатації.

На початок Великої Вітчизняної війни вінницький водоканал мав дві насосні станції. Добова потужність їх становила 15 тис. куб. метрів питної води для технічних потреб. Довжина водогінної мережі досягла 57,5 кілометра, каналізаційної – 6,5 кілометрів.

Питання постачання населення доброякісною водою було розв'язане. В 1934 р. стала до ладу нова лазня. А як було раніше. Потреби населення Вінниці у воді до революції не задовольнялися. За роки громадянської війни місцевий водогін майже зовсім вийшов з ладу. Це було однією з причин поширення у місті Інфекційних хвороб. Місцеві органи влади докладали всіх зусиль, щоб якнайшвидше відремонтувати водогінну систему. Протягом 1923-1925 рр. Це було значно удосконалено. В 1925 р. лінія водогону доходить хімкомбінату, а в 1927 р. водогінна мережа охоплює вулиці Фр. Мерінга (нині Київська), Свердлова (нині Богдана Хмельницького), Коцюбинського (нині Червоних Партизан), Комуністичну (нині Кропивницького), Козицького, Ворошилова (нині 50-річчя Перемоги) та інші. Цьому сприяло створення в 1922 р. тресту «Ельтрамвод», до якого входило підприємство водогону.

20 березня 1944 р. м. Вінниця було звільнено від німецько-фашистських загарбників. У звільненому місті треба було перш за все розчистити вулиці, майдани та двори від уламків, будов і залишків військової техніки, ввести до ладу підприємства, що задовольняють побутові потреби населення військ (електростанцію, водогін, хлібозавод). Так, працівники Вінницької водогінної станції розпочали роботу на другий день після визволення від

окупації, а в середині квітня жителі міста вже почали одержувати воду. Відновлення міського водогону дозволило, в кінці квітня розпочати роботу і міської лазні.

Під час війни майже повністю був зруйнований водогін. В 1946 р. довжина водогінної мережі дорівнювала 56,3 кілометра. До неї було приєднано лише 8% домоволодінь. У 1948 році закінчилася відбудова П'ятничанської насосної станції, потужність міського водогону досягла довоєнного рівня. Роботи над розширенням водогінної мережі були розгорнуті і в наступні роки. Якщо в 1950 р. її довжина складала 61,2 км, то в 1955 р. – 88,4 км, а в 1958 р. досягла 106,7 кілометра. Подача питної води зростає з 1,5 млн. куб. м в 1946 р. до 4,7 млн. куб. м в 1953 р. і 6,5 млн. куб. м в 1958 р.

Зростало місто, отже, збільшувалися потреби у воді для промисловості і населення. Потужність міського водогону зросла більше ніж удвічі але все ж не забезпечувала потреб міста. Водопровідна станція в часи інтенсивної роботи цукрових заводів не могла впоратись з очисткою води. [2]

Щоб захистити Київську вулицю від весняних паводків, 1958 р. розпочалося будівництво водозахисної дамби вздовж лівого берега Бугу від П'ятничанського до Староміського мосту.

Протягом останніх років значно розширено також мережу міської каналізації. Її потужність у 1963 р. зросла майже в 3 рази у порівнянні з 1958 р.

На середину 30-х рр. мережа водоканалізаційних систем подвоїлася.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ерофеев И. А. – Вінниця, М., 1960. – С. 102.
2. ДАВО. – Ф. 87. – Оп. 4. – Спр. 518. – Арк. 60.
3. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964.

ВІННИЦЬКІ МОСТИ. ЯК ЦЕ БУЛО (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

В кінці XIX і на поч. XX ст. у Вінниці поселяється чимало рантьє – відставних військових, чиновників та поміщиків, які продали свої маєтки. Вінниця приваблювала їх своїм м'яким кліматом, мальовничою місцевістю, а також зручним географічним положенням – на залізниці Київ – Одеса. Нового вигляду надали місту великі адміністративні будинки та будинки громадських закладів, що в більшості своїй було дво-, три-, а деякі й багатопверховими. Як не дивно, але перші будинки такого типу з'явилися далеко від центру міста. У 1887 р. в районі сучасної вулиці Стеценка був споруджений цілий ансамбль великих стандартних будинків – військове містечко.

У зв'язку з розвитком економіки та зростання населення Вінниці на початку XX ст. постало питання про надійний зв'язок центральної частини міста з Замостям, де розташувались основні промислові підприємства та залізнична станція. До цього часу цей зв'язок здійснювався через дерев'яний міст, що був перекинутий в 1886 р. через Південний Буг напроти сучасної електростанції. [1]

В 1902 р. були споруджені нові залізні мости через обидві протоки Бугу, що омивають острів Кемпу. Залізні ферми моста з рівнобіжними пасами прокладені були на кам'яні бики та опори. Проїжджа частина кріпилась до нижнього пасу ферм. Пішохідні доріжки було винесено на консолі поза фермами.

Для зв'язку із Старим містом в 1909 р. спорудили наплавний міст через р. Буг. Він замінив собою паром. За прохід по мосту бралась плата. [2]

У 1910 р. в кінці сучасної вулиці Козицького побудували кам'яні сходи, що служили спуском до порому, який з'єднував Нове місто з військовим містечком. З високого берега, де починається цей спуск, відкривається мальовничий вид на р. Південний Буг та околиці. Всього було 118 сходинок. Влітку це було місце прогулянок мешканців міста. Проектантом спуску був інженер Г. Г. Артинов, а вінницькі мости були збудовані, за проектом цивільного інженера з Кам'янця-Подільського М. І. Новикова.

У післявоєнні роки прискорено розвивався міський транспорт. З 1955 р. почався трамвайний рух на Хмельницькому шосе до вулиці Революційної, а в 1957 р. трамвайна колія була продовжена до медичного інституту, згодом – до лікарні ім. акад. Ющенка. В 1953 р. почалося спорудження першої тролейбусної лінії на вул. Островського.

Поліпшенню роботи міського транспорту сприяв новий залізобетонний

міст через Південний Буг, який з'єднав Замостя з центральною частиною Вінниці.

В 1958 р. було завершено будівництво шляхопроводу, який відкрив безперешкодний рух автотранспорту під полотном залізниці в напрямку Немирівського шосе. [3]

У 1961 р. почав споруджуватися Староміський міст. Згідно оповідей старожилів, на цьому місці був дерев'яний міст. Як тільки починалася весна, його зносило кригами льоду. [4, с. 232].

В роки Великої Вітчизняної війни П'ятничанський міст, по якому проходив весь транзитний автотранспорт, був зруйнований. В зв'язку з цим основний потік автотранспорту, перейшов на Першотравневу вулиця, зовсім непристосовану для двостороннього руху. В 1962 р. в районі П'ятничан було закінчено будівництво нового залізобетонного мосту. До річчя, Староміський міст, який теж в цей час споруджувався був перший в країні міст з пролітними фермами, зведеними методом навічного складання.

Вздовж берега Південного Бугу споруджується дамба, яка захистить від паводків вулиці, що прилягають до річки. Вартість цієї споруди становила 4,9 мільйона карбованців. Здійснюються також великі роботи для упорядкування Південного Бугу. Особливу увагу міська влада продовжує звертати на роботу міського транспорту. В структурі міських пасажирських транспортних перевезень частка міського комунального транспорту складає приблизно 80%, автобусних перевезень і таксі – близько 20%. З метою поліпшення функціонування транспортної мережі у 2003-2004 рр. була проведена реконструкція центрального мосту через Південний Буг.[4, стор. 254]

З метою розвантаження транспортних потоків міста назріла необхідність спорудження ще одного або два мости через Південний Буг, або на околицях міста.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницький облдержархів. – Ф. 230 – Оп. 2. – Спр. 4.– Арк. 87.
2. Там же. – Спр. 14. – Арк. 10.
3. ДАВО. – Ф. 87.– Оп. 4. – Спр. 462– Арк. 34.
4. Вінниця. Історичний нарис./ Редакційна колегія під головуванням М. М. Гунько. – Вінниця: «Книга-Вега», 2007.

ВІННИЦЬКІ МУРИ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Територія, на якій розташована Вінниця та її околиці, надзвичайне багата на археологічні знахідки слов'янського періоду – кінець періоду I тисячоліття до н. е. й початок н. е. Певна річ, немає вагомих підстав вважати древні поселення (одне з них виявлено навіть у межах Старого міста) безпосередніми попередниками нинішньої Вінниці. Надто великий проміжок часу розділяє їх. Однак, це дозволяє нам з впевненістю твердити, що територія, на якій розташована Вінниця, освоювалась протягом тисячоліть. [1] Древні мешканці Побужжя були людьми мирними й працьовитими, але справжнім лихом для подільської землі стала татаро-монгольська навала. За образним висловом сучасника, вона «...висмоктала всі соки з землі і саме життя з людей».

В часи панування Орди, у 1240-1360 рр., Вінниця як місто ще не існувала, а от Брацлав вже, очевидно, був центром тьми – територіальної одиниці ординської держави.

Треба зазначити, що з ярликів кримських ханів відомо, ще лісостепова зона Правобережної України ще здавна з'єднувала Схід з Європою старовинним торговим шляхом. На такому місці і виник Брацлав, який був довгий час головним містом Побужжя.

В ці часи виникла низка подій, кожна з яких сприяла піднесенню Вінниці і занепаду Брацлава. Протягом I пол. XIV ст. Москва вела постійні війни з татарами Поволжя, що завершилися підкоренням Казані у 1555 р. і Астрахані – у 1556 р. Внаслідок цього тиску частина поволзьких татар відкочовує на захід, до Дніпра, від чого степ стає агресивнішим, і врешті-решт, татари перерізають головну дорогу між Брацлавом і Дніпром.

Тим часом у протистояння з татарською ордою втрутилися литовські лицарі. Вони прагнули покарати татар за їхні наміри допомогти Польщі у війні з Литвою і захистити землі свого князівства від степовиків на далеких відступах.

Ще однією подією було те, що у 1551 р. Брацлав був взятий кримським ханом Девлет-Гіреєм.

Після вдалого походу на Київ литовські загони рушили на Подільський край. У 1362 р. вони завдали нищівної поразки об'єднаним силам татар на Синій Воді (Синюсі). З метою захисту відвойованого в ординців Подільського улусу, Великий князь Одьгерд віддав подільські землі з уділ чотирьом небожам, синам свого брата Коріата – Юрію, Олександрю, Костянтину та Федору. Їм було наказано негайно збудувати ряд укріплених

пунктів, щоб перешкодити поверненню татар та успішно відбивати їхні напади.

Однією з вирішальних умов успішного захисту краю від грабіжників було спорудження укріплених пунктів замків. Саме з цього й почали Коріатовичі. І так «всі города Подольские умуrowали и всю землю Подольскую осели». Вінницю, як укріплений пункт-фортецю, литовський літопис вперше згадує серед інших міст у 1363 р.

Першою великою будівлею в місті був замок-фортеця, споруджений на високому лівому березі Південного Бугу проти сучасного Староміського мосту, зліва від церкви. Сама гора, на якій стояв Вінницький замок, була чудовим природним укріпленням. Вона панувала над навколишньою місцевістю з трьох боків неприступними, кам'янистими схилами урвисто спускалася майже до річки. Лише з півдня гора була похилою, але тут при спорудженні замку прокопали глибокий рів.

Певну увагу про Вінницький замок дають лише описи 1545 та 1552 рр. Замок складався з комплексу споруд, оточених високими (в кілька метрів) стінами, які були дерев'яні, подвійні, всередині засипані землею та піском. Зверху їх покрито було дубовим помостом, над яким підносилося п'ять бойових башт. Шоста башта знаходилася над ворітьми і контролювала вхід до замку. Входили та в'їжджали до фортеці лише через підйомний міст, що його перекидали над глибоким ровом. Замок став тим центром, навколо якого розрослося місто. Будинки, що їх споруджували навколо замкової стіни, були дерев'яні, маленькі. [2]

Внаслідок першої Люблінської унії 1569 р., Литва об'єднується з Польщею, утворюючи єдину державу – Річ Посполиту. В державі цій головний вплив йде з боку більш розвиненої, європеїзованої Польщі. Друга унія, що відбулася 1596 р. у Бресті, призвела до появи нової греко-католицької конфесії. Це вже було наслідком експансії духовної. Нова релігія, зберігаючи обряди православ'я, визнавала головні догмати католицизму.

У ті часи інтенсивного напливу вихідців з Польщі, особливо після 1598 р., коли Вінниця стає столицею воєводства, прибульці-поляки прагнули створити «свій», новий міський осередок на вільному місці. Цим місцем обирають півострів з крутими берегами на правому березі Бугу. Поряд з новим містом, на острові Кемпа у 1604 р. будується новий вінницький замок. Але головною твердинею, або символом Вінниці, незабаром стають Мури.

В сеймовій постанові 1601 р. щодо Вінниці, де дозволялося з'їзди шляхти провадити в місті, а сеймики в костьолі, – можна вважати, що для розбудови правобережного Нового міста доклали зусиль старости-поляки –

Юрій Струсь (1579-1604) та Валента-Олександр Каліновський (1604-1613). Це він розбудовує новий замок на штучному острові Кемпа.

Був там замок, чи ні на сьогодні невідомо. Але, як стверджує [3, с. 37] «Твердження багатьох поважних авторів про заснування нового Вінницького замку на штучному острові... не підтверджуються замковими люстраціями та іншими повідомленнями цього століття, за новими краєзнавчими розвідками...» Але відоме, що на Поділлі, з появою ордену єзуїтів генерал Подільський та староста Брацлавський Валентій Калиновський дає великі кошти і землю на правому березі річки Буг, яка мала назву Лиса гора. Впродовж семи років тут споруджується монастир єзуїтів у вигляді триповерхового замку, де був костел, гуртожиток для ченців, інші приміщення. Для отців-єзуїтів наш край був ворожим. Навколо був і хитрий татарський степ, і козацька вольниця. Тому єзуїтська резиденція впродовж 1610-1617 рр. була оточена потужними кам'яно-цегляними стінами, що вражали капітальністю і добротністю. Відтоді за ними закріпилась назва «Мури» (від латин. *murus* – стіна).

Під «Мурами» розуміємо терен прямокутної форми між Соборною і вул. Володарського, вул. П. Осипенко і до вул. Шолом-Алейхема з усіма розташованими на дому будівлями та високими стінами.

Історія «Мурів» починається з появи у Вінниці єзуїт які на початку XVII ст. збудували тут свою резиденцію. За тодішніх часів треба було боротися від частих нападів татар і від козацьких та селянських виступів. Тому, з наказу польського короля Владислава IV єзуїти обгородили в 1649 р. свою резиденцію високою мурованою стіною. Майже одразу тут з'явилася і єзуїтська школа (також перший навчальний заклад у Вінниці). На перетині сучасних вулиць Володарського і Поліни Осипенко збереглася ділянка фортечної стіни з кутовою баштою, що були складені з стародавньої великої цегли червоного кольору. Висотою стіна була 4-6 метрів і товщиною 3-4 метра (дивись малюнок 3).

В житті Вінниці протягом XVII-XVIII ст. «Мури» відігравали значну роль, що були одночасно і фортецею, культурно-освітнім центром міста. Щоправда, наприкінці 1610-х рр. виникає у Вінниці ще один, вже не римокатолицький монастир – Вознесенський. Він розташовувався у північній частині правобережного міста, приблизно там, де зараз дитяча лікарня № 1 на Кумбарах. Спочатку він був уніатським, пізніше перейшов у православ'я. Сталося це після 1632 р., коли за нового київського митрополита Петра Могили посилюється опір православної церкви католицькій експансії. При Вознесенському монастирі теж відкривається школа, а згодом колегіум, але у 1639 р. колегіум переводять на Волинь – тут, у Вінниці, він не витримує

конкуренції з єзуїтами. Але вернемося до «Мурів».

В 1616 р., в противагу кляштору єзуїтів, був заснований православний Преображенський монастир. І почалось протистояння двох конфесій.

У 1621 р. у Вінниці з'являються домініканці, яким староста Ян Одрживольський надає місце в Мурах, поруч з єзуїтами і «большие маетности».[5, стор. 18] І ось, близько 1624 р., поряд з єзуїтською резиденцією зростають будови ще одного католицького монастиря – домініканського. Але єзуїти мають тут більшу вагу – адже мами їм доручають своїх дітей. Навколишні можновладці, від яких находили значні кошти на утримання резиденції і її захисних споруд, у пристойному стані.

У 1631 р. поряд з єзуїтською резиденцією розпочинається будівництво палацу юстиції, де згодом розташовується земський суд Брацлавського воєводства.

У 1642 р. єзуїтська школа підвищує свій статус. Віднині це колегіум, вище якого за рівнем освіти був тільки університет.

Що до костьолу єзуїтів, то йому теж притаманна масивність мурів. Округлені кути фланковані пілястрами, які розширюються донизу, наслідуючи дзвіноподібний силует башти мурів, хоча через пожежі, руйнування, реконструкції він дуже постраждав. Чітко проглядаються три нави, цокольний поверх, хрещате склепіння. Середній нав відповідає ризаліт з чотирма пілястрами тосканського ордену, що несуть розкрепований трикутний фронт; бічні фризи – атики з нішами-чарунками – результат реконструкції вже поч. ХХ ст.

Як ми і казали, у сусідстві з єзуїтами в «Мурах» розташувалися в 1632 р. монахи іншого католицького ордену – домініканці, які зайняли західну частину «Мурів». Єзуїти і домініканці розгородилися внутрішньою стіною, що проходить від будинку музею до бувшої друкарні. Домініканці також мали свій костьол і кляштор, що було зведено у 1624 р.

В польську добу найбурхливішим з конфліктів була народно-визвольна війна, що розпочалася 1648 р. під проводом Богдана Хмельницького. Загони повстанців оволодівають Вінницею. Єзуїти і домініканці тікають з міста, а Мури стають головним укріпленим пунктом тутешнього козацького гарнізону, очолюваного Іваном Богуном. У 1651 р. місто атакувало польське військо, але вони так і не змогли здобути Мури, де знаходились близько трьох тисяч богунців і вінницьких міщан.

Восени 1651 р., після поразки козацького війська під Берестечком, Вінниця у складі Брацлавського воєводства знову приєднується до Польщі. Правобережне місто, що було спалене козаками під час облоги, поступово відбудовується. Повертаються в Мури і їх володарі, поновлюються і заняття

в колегіумів Та ненадовго поверталися в Мури отці-єзуїти та їхні учні. Наш край стає ареною запеклої ворожнечі між Польщею, Туреччиною і Росією. Козацтво розколюється на три табори, що орієнтуються на ту чи іншу сторону, а також ворогують між собою. Вінниця весь час переходить з рук в руки, і Мури виконують функцію оборонної споруди.

У вересні 1671 р. Мури знову стають місцем жорстокої баталії. Польське військо обложило тут козаків гетьмана Петра Дорошенка. На відміну від облоги 1651 р., ця скінчилася поразкою козаків і тих вінничан, що заточилися разом з ними. Втім, і на цей раз поляки оволоділи Вінницею ненадовго. У 1672 р. розпочинається турецька агресія, і Вінниця підпадає під владу султана. Місто занепадає, спустошується. І хоча у 1676 р. територія Вінницького повіту знову відійшла до Речі Посполитої життя у місті налагоджувалося повільно.

Відновлення споруд у Мурах почалося, очевидно, у 1730-х рр., коли старостою Вінниці був Людвик Калиновський, за якого місто почало відчутно розбудовуватись.

У 1745 р. закладається третій вінницький монастир – капуцинський.

Цей монастир, після перерв протягом 1931-41 і 1960-1992 рр. діє і нині. Всі ці католицькі релігійні заклади будувалися вельми добротно. Цікава інформація у зв'язку з спорудою капуцинського монастиря: «Основанием этого «кляштора» был такой случай: винницкий староста, полковник Калиновский во время спора с графом Потоцким, получил от последнего удар по лицу. Суд присудил с Потоцкого в пользу Калиновского 40000 польских злотых. Калиновский, не желая воспользоваться деньгами шляхетской чести, приложил к ним ещё такую-же сумму, и на эти деньги построен Кануцинский кляштор, в стиле барокко». [7]

Треба сказати, що єзуїтська освіта відрізнялась помітною толерантністю де Інших, не католицьких, християнських конфесій, і все ж таки, церковна освіта була занадто догматичною, щоб вмістити в себе новітні ідеї європейської науки кін. XVII – поч. XVIII ст., які базувалися вже не на догмі, а на суміші. Та й політична роль церкви швидко падала. Єзуїти чинили цьому завзятий опір, вдаючись до інтриг, спроб державних переворотів, що, врешті-решт, призвело до скасування ордену папською буллою 1773 р. Ця подія вплинула і на долю Мурів. Тут 4 грудня 1774 року ксьондз Кучковський, канонік луцької єпархії, оголосив в костьолі папську буллу. Після цього вінницькі єзуїти рушили у свої келії, переодяглися у вбрання світських ксьондзів, і покинули резиденцію, де господарювали понад 150 років. Колегію було тимчасове закрито, і учнів розпустили по домівкам.

З 1774 р. школа в Мурах підпорядковується Варшавській Едукаційній

комісії, що була, до речі, першим в Європі міністерством освіти. В 1785 р. вінницька школа стає окружною. Це свідчить про високий рівень тутешньої освіти.

В часи після залишення монастиря єзуїтами вінницькі мешканці – шляхта, міщани-християни та євреї – почали прибудовувати до східної та північної стін Мурів свої будинки і крамниці. Будівлі ці були здебільшого плетені з хворосту з глиняними коминами, цеглу постійно видобували з муру. Нарешті 23.04.1816 р. обвалився шмат східної стіни муру розміром 30 ліктів у довжину, і місцева поліція таки змусила власників прибудов відсунути їх на 4 лікті від муру.

У 1793 р., коли Вінниця, як і вся Правобережна Україна, після другого поділу Польщі увійшла до складу Російської Імперії, школа в Мурах закривається. В її приміщеннях розташовуються військові склади, урядові установи і тюрма. П'ять років Вінниця залишалася без учбового закладу, і тільки у 1798 р. заняття було поновлено, але не в єзуїтському приміщенні, а у сусідньому домініканському монастирі. Повернулася шкала в свої приміщення в Мурах лише у 1814 р., але вже в якості губернські Подільської гімназії.

14 жовтня 1802 р. між 12 і часом настав землетрус, Мури, будівлі, костели зазнали сильного струсу, в багатьох місцях потріскали, позавалювалися комини. [3, с. 61]

Придушення польського повстання 1830-31 рр. відізналося в Мурах скасуванням тутешнього домініканського монастиря. Його костел влада передає православній церкві. Бароковий фасад костьолу, що нагадував тут, у Вінниці, про Краків і Варшаву, оздоблюється двома досить недоречними на його тлі шатровими надбудовами, виконаними вже в підкреслено московському стилі.

В 1847 р. Вінницю відвідав Микола І, який прибув сюди на військові маневри. Внаслідок цього візиту доля Мурів, та і самої Вінниці, суттєво змінилася. Різко загострилась політична ситуація: знов посилювався польський опір, назрівало національно-визвольне повстання в сусідній Австрійській Імперії, наближалася й неминуча війна з Туреччиною. Вінниця перетворилась у вельми воєнізоване місто, і ставала однією з тилкових баз на південно-західних кордонах Імперії. Гімназію було переведено у Білу Церкву, а в Мурах розміщено казарми, вкрай необхідні військовим частинам, що прибували у місто.

У 1855 р., під час Кримської війни, у Мурах розташувався шпиталь, де лікували поранених під Севастополем. Пізніше, у 1880-х рр., коли політична напруга в регіоні спала, частину Мурів військові передали міській управі. [6,

с. 34]

Потім тривалий час будівлі не мали певного господаря і занедбані споруди почали руйнуватися і часом, і людьми.

І ось, у 1870-х рр., коли у Вінниці розпочалося будівництво кам'яних споруд, південний корпус колишньої єзуїтської резиденції, де колись знаходились просторі учбові приміщення, розібрали на каміння а у 1891-му – обвалилась і частина давніх стін, що височіла над халупками.

Після утворення військового містечка на Замості Мурами вже повністю оволоділа міська управа.

У 1901 р. в Мурах розмістилися пожежна команда, апартаменти брандмайора і помешкання для військових – з тих, що місто зобов'язано було надавати гарнізону. Ця «демілітаризація» Мурів символізувала початок нової доби в історії міста. Вінницьке життя почало змінюватися на очах, особливо після революції 1905 р.

У 1907 році клопотаннями Міської думи і її голови М. В. Оводова в Мурах після капітального ремонту і перебудови приміщень було відкрито чоловічу, а у 1912 р. – і жіночу гімназії.

Подальша доля Мурів і зокрема приміщення єзуїтської колегії знову запрограмовується на змагання ідеології. Серпасто-молоткаста більшовицька ідея-фікс з більш зухвалою енергією, ніж у єзуїтів, опанувала будівлю і розмістила тут Вінницьку раду робітничих і солдатських депутатів у 1917 р. Місцева друкарня, що була поруч, друкувала газети і агітки більшовиків. [8]

З приходом української влади більшовиків виганяють, і в Мурах розташовуються деякі міністерства уряду УНР, який тимчасово перебуває у Вінниці.

Не меншого значення тогочасне керівництво народної освіти надавало і збереженню культурно-історичної спадщини нашого народу. У 1918 р. Міністерство народної освіти асигнувало на збирання та охорону археологічних пам'яток 3 млн. карбованців. На засіданні міської думи 14 травня 1918 р. дума постановила виділити для облаштування майбутнього музею приміщення в Мурах. Ця постанова думи була скасована Кам'янець-Подільським окружним судом 20 жовтня того ж року. У свою чергу, це рішення було оскаржене Вінницькою міською управою у Державному Сенаті. Згодом до справи втрутилась Директорія УНР, яка у своєму листі від 18 грудня 1918 р, зазначила: «Справа утворення у Вінниці музею є дуже важна... багато культурно-історичних пам'яток гине та вивозиться за границю».

Слід за цим 23 січня 1919 р. Вінницька дума приймає нову постанову, за якою для організації музею повністю передавалося приміщення в Мурах, за

винятком Казанської церкви та квартири священника. Все ж наступні події привели до того, що музей було відкрито лише у травні 1919 р. на приватній квартирі художника В. Ф. Коренєва. Влітку 1929 р. музей переїхав в одну із будівель Мурів, де він знаходиться і сьогодні.

З переходам до НЕПу друкарі були зняті з державного постачання і переведені на принцип самоокупності. Всі заклади скоротили вимоги на друкарські роботи. Виробництва та штат почали скорочуватися. Виникла необхідність об'єднання вінницьких поліграфістів. Всі друкарні з їх устаткуванням почали концентруватися в найбільшому приміщенні 1 – 1 Радянської друкарні в Мурах. У 30-х рр. виходили газети: «Червоний край». «Робітнича газета», «Ленінський шлях». Після створення Вінницької області у 1932 р., почала виходити газета «Більшовицька правда» а також молодіжна газета «Молодий більшовик». Назви газет відповідали їхньому змісту.

Музей počував себе теж не краще. У десяти експозиційних залах музею були виставлені найцінніші експонати, демонстроване картини Тропініна, Крамського, Айвазовського, Кіпренського та інших видатних майстрів пензля. У 30-х рр. на базі музею було відкрито ще й музей революції. Все частіше в матеріалах музею з'являється тема «шкідливства та ворогів народу». [3, стор 193] Почалися нічим не обґрунтовані перевірки музейних фондів. У 1935 р. змушений був піти з музею Г. Брилінг, який багато зробив для його становлення. У 1937 р. «відкрили» чергового директора. Всього за період 1932-1941 рр. було репресовано 6 директорів та 17 працівників музею.

У роки окупації відроджувалося культурно-мистецьке життя міста. У 1942 р. після ремонтних робіт відкрився краєзнавчий музей з археологічним, природничим та художнім відділами. Музей також належав до розважального комплексу і підтримувався окупаційною владою та фінансувався нею. На жаль, музей втрачав експонати, повертаючи деякі предмети релігійного культу церквам, через крадіжки і вилучення окремих предметів вищими німецькими офіцерами, під час пожежі у листопаді 1943 р., коли горіло сусіднє приміщення педінституту (зараз технічний ліцей), де розташовувалася служба Геббельса. У грудні 1943 р. найбільш цінні експонати музею окупанти ретельно спакували, звантажили в автомашини і вивезли.

Запровадження окупантами відносної релігійної свободи сприяло відродженню в місті релігійного життя. Найбільш активно відроджувалося православ'я. У грудні 1941 р. було обстежене приміщення Преображенського собору, який до війни було перетворено на гумовий склад. Після незначних відновлювальних робіт розпочали з богослужіння та одночасно ремонтувалась верхня більш зруйнована частина собору. На відбудову в

Мурах Українського православного собору (колишня церква Казанської Божої Матері, а сьогодні приміщення Державного архіву Вінницької області) було зібрано 40 тисяч карбованців, 14 січня 1942 р. відбулося освячення Свято-Покровського собору. Богослужіння і ньому здійснювалося виключно українською мовою.

Останньою подією, на мій погляд, в Історії Мурів – це баталії 1990 р. за приміщення колишнього домініканського костелу, в якому на той час знаходився концертний зал камерної і органної музики Вінницької філармонії. Баталії закінчилися поразкою для органу. Він був демонтований, зараз тут Свято-Преображенський Кафедральний Собор Української Православної Церкви.

Втім, все це минуло, і в Мурах нині знаходяться заклади, що так чи інакше відповідають історичному значенню цього місця – музей, архів (з відкритими, нарешті, фондами сумнозвісних спецхранів), технічний ліцей. До старовинних будівель належить також двоповерховий будинок художнього музею, який розмежовував територій домініканців і єзуїтів. Цей будинок бідний на архітектурну оздобу, але в основному подібний до старовинних будівель.

Наймолодшою спорудою с теперішній будинок технічного ліцею, що повстав на руїнах південного крила собору.

Історія Мурів ще не закінчилася.

– Наразі ми готуємо проектну документацію щодо створення на території замкових мурів музею народної творчості східних слов'ян, – каже заступник директора музею Катерина Висоцька. – Створення цього закладу входить до генерального плану розвитку музею, розрахованого на двадцять років.

Цей проект розробляється спеціалістами зі Львова. Обласна влада вже заплатила львівським фахівцям сто тисяч гривень. Проте до того, як музей почнуть зводити на території Мурів, потрібно буде провести спеціальні наукові дослідження та археологічні розвідки.

– Розчистити входи до вінницьких підземних ходів і навіть створити окремий музейний комплекс на території замкових мурів, – такими планами, що стосуються культурного розвитку міста, поділився заступник міського голови Микола Гунько.

– Щодо вінницьких підземних ходів, то тут виникає кілька варіантів їх походження, – розповідає головний архітектор міста Сергій Царенко, можливо, частина їх відноситься до часів Існування на території міста давніх городищ. Ймовірно, що частину ходів використовували як схованки під час ворожих нападів на городища. Але через те, що більшість із них просто

грунтові і лише деякі мають муровані стіни, вони погано збереглися. Проте спеціальних досліджень ходів на науковому рівні в місті не проводиться. [9]

Вся площа Мурів є важливою і найдавнішою з зацілілих пам'яток міста, якою воно має повне право пишатись. Сірі будови і стіни Мурів привертають до себе увагу і дослідників старовини, і гостей Вінниці. Вони є очевидцем історії Вінниці і своїм камінням ніби розповідають про колишні часи, чого їм, нашому культурно-історичному заповідникові, так бракує.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вовкун В. Д. та інші. Гордість Поділля/ Путівник. – Одеса: видавництво «Маяк», 1979.– С. 11.
2. Архив Юго-Западной России (АЮЗР). – Ч. VII. – Т. I. – К., 1886.– С. 598-599.
3. Вінниця: Історичний нарис/ Головний редактор проф. Подолинний А. М.– Вінниця: «Книга-Вега», 2007.
4. Подільська старовина. Науковий збірник/ Відп. редактор Соломонова Т. Р., Вінницький обласний краєзнавчий музей. – Вінниця, 2003. – С. 21.
5. Малаков Д. В. По Брацлавщине. – М.: «Искусство», 1982.
6. Секретарьов А. М. Місто над Бугом/ Історичні нариси. – Вінниця: ТОВ «Антекс», 1999.
7. Державний архів Вінницької області. – Ф-4510. –Д. 35.– Оп. 1. – С. 17-18.
8. Філонов Л. Мури крізь століття/ Газ. «33-й канал», 3 вересня 1998.
9. Щербацька М. На «Мурах» буде новий музей/ Газ. «20 минут», 18.03.08.

ВІННИЦЬКІ КАТАКОМБИ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

До печер не байдужі навіть і ті, хто жодного разу не побував там, не блукав таємничим підземеллям. Може при слові «печера» у нас опрацьовує генетична пам'ять! А може був правий Карл Густав Юнг, який стверджував, що на підсвідомому рівні печера є образ тайни.

В стародавньому світі в печерах проходили посвячення, таїнства, про які, по вислову Гомера «ні запитань робити не повинен ніхто, ні відповідей давати на запитання...

З давніх-давен в печерах видовбувались монастирі та святині, бо печера являла собою образ майбутнього миру, уподоблюючи і серцю і череву, а потім була місцем переходу в світ інший, була місцем зустрічі з Богом.

Перші підземелля на території Київської Русі з'явилися ще до X ст. але все це було дилетантством у порівнянні з печерами Києво-Печерської лаври. За офіційною версією, багатокілометрові підземні переходи, келії, усипальниці і церкви споруджувались як підземний монастир. За версією сучасного київського археолога і мистецтвознавця Юлія Лифшиця, печери з'явилися як монастирські кладовища. Помер монах – прорили печеру далі, зробили келію – усипальницю, положили в неї святі мощі і сховали лопати до смерті іншого старця – монаха. Трохи пізніше викопали – побудували там же і підземну церкву. Але цю версію на офіційному рівні не вітають, бо європейці будували мури і замки, а слов'яни – підземелля і катакомби.

Наша Вінниця – дуже мальовниче місто, особливо в межах вулиці Соборної, яку прикрашають костел та православний храм. Під час становлення нашого міста у XVI-XVII ст. під ними, цими культовими спорудами, була побудована система підземних ходів, які називають катакомбами. Служили вони для різних цілей, основна функція їх – оборони міста та збереження людей. Використовувались вони і для водопостачання під часи облог.

Розповідає к.і.н. Вінницького педуніверситету Анатолій Лисий: – Ходи будувались з II пол. XIV ст. – ними люди втікали від татар, які набігали з Криму. Якщо набіги були з боку Луки Мелешківської, то населення ходами під Південним Бугом до П'ятничанського лісу чи в діброву (нині Соборна). Зі Старого міста ходи були різні – фундаментальні, муровані – ними могли проїхати вози, і в зріст людини, і такі, якими бігли згинаючись. Деякі катакомби були викладені цеглою, а деякі рили в материковій глині. Ходи йшли під річкою і виходи були в різних місцях: в районі нинішньої вулиці Першотравневої, Чорновола. Від фортеці – Мурів катакомби йшли до Бугу і

лісів. Від нинішнього басейну «Авангард» підземні ходи вели до школи № 3, під Бугом на Старе місто. Якщо ж татари йшли з іншого боку – приміром, з боку Києва, то люди системою катакомб тікали в бік Сабарівського лісу. Словом, земля рятувала людей.

А ось директор облдержархіву Сергій Гальчак розповів, що, вивчаючи період окупації м. Вінниці фашистами, зустрічався з колишніми підпільниками. Вони згадували, що переховувалися в підземеллях, які розташовані під костьолом та магазином «Український сувенір». До речі, костьол має підвали, які мають два поверхи. Монахи саме тут варили пиво. Історики кажуть, що звідси є три підземних ходи – в бік замку, Єзуїтського костьолу і до Бугу.

Катакомби відомі як у межах області, так і у місті Вінниці. Але час іде, і там, де не було штучного покриття, ходи почали руйнуватися. Так пішли під землю дерева на вул. Соборній та Володарського. На вулиці Козицького та Соборній відомі руйнування будівель. Зник паркан на вулиці Володарського, хазяїну для попередження провалів необхідно було перекрити залізобетонними панелями підвір'я. Будувати у центрі Вінниці чи навіть далі і не наткнутися на катакомби вважається поганим тоном. На катакомби натрапляли при ритті котлованів під приміщення фабрики «Динамо», кінотеатру «Росія», обласного управління сільського господарства (вулиця Шолома Алейхема). А при будівництві приміщення «Укртелекому» (біля костьолу), під землю провалився автомобіль ЗІЛ. На вулиці Козицького одного дня тихо провалилося дерево. Провал засипали землею. Найграндіознішим і найнесподіванішим був провал у 1943 році – як відомо, в цей час Вінниця була під фашистською окупацією. Тоді німці, очевидно, хотіли показати свою міць перед населенням. Центральною вулицею, яка нині має назву «Соборна», карбуючи крок, йшли частини кубанських козаків, які служили німцям. І от на відрізку, де з одного боку магазин «Український сувенір», а з іншого костьол, дорога під ними провалилась, а вони пішли під землю. Окупанти не ризикнули робити розкопки, і засипали провалля. До речі, саме в тому мікрорайоні Соборної будівельники, які прокладали нову трамвайну колію, наткнулися на підземний хід... У декого з вінничан, які мають приватні будинки, підвали нараховують по кілька століть. Один з вінничан, мешканець вулиці Пушкіна, відкопав під власним будинком підземний хід, що веде до Південного Бугу.

Особливо небезпечними стають катакомби у межах транспортних магістралей міста. Так, дослідниками були пройдені деякі ділянки ходів під вул. Соборною, Козицького. Особливу небезпеку несуть ходи, які не обмуровані цеглою.

Протяжність відомих катакомб досягає сотень метрів. Заввишки вони – 2-3 метри, завширшки – 1-1,4 метри, поширені у будь-яких напрямках.

Розмову продовжує Олександр Коряцький, дослідник історії Вінниці, спелеолог: «У тому районі Соборної, де зараз стоїть кафетерій, його ще називають «горки» або «стекляшка», колись були прибуткові будинки. Згодом їх зробили житловими. Якось надвечір там сидів дідусь біля газової пічки. Аж раптом пічка зникла в проваллі. Вона впала в катакомби. І ми з моїм другом вирішили дослідити підземні ходи. Ми були в чотирьох із вінницьких катакомб. Один вхід розташовувався біля колишнього молочного магазину на Соборній. Він був невеликий, з вибитою в землі рукотворною печерою. Один з ходів тягнувся через Соборну і був завалений якраз в районі цих прибуткових будинків. А другий закінчувався фундаментом банку. Стверджувати зараз можна єдине – їх вже майже не існує, вони обрізані фундаментами будинків. Ходи простяглися до річки. Є ходи на вулиці Калова, ще в районі сьомої школи, там раніше була межа Вінниці, і хід йшов за тодішнє місто. І в районі «Кумбарів», губернаторського дому, який раніше був православним монастирем, а тепер поліклініка по вулиці Козицького. Ці ходи я бачив на власні очі, щоправда, далеко ними не пройшов – майже всі були обвалені на відстані 25-30 метрів». [1]

Із проблемою існування вінницьких катакомб вкотре стикнулися тоді, коли прокладали «оксамитову» трамвайну колію. Треба сказати, зміна трамвайних колій за новою технологією стала одним з перших у черзі протиаварійних робіт на Соборній.

Головний архітектор Вінниці (на той час) Сергій Царенко каже, що майже всі підземні тунелі зроблені у ґрунті, і до останнього моменту нічого, крім торпедування, тобто закачування будівельних сумішей з ці пустоти, не пропонувалися. Найбільш одіозний випадок у пам'яті головного архітектора – коли провалились бокові сходи на майдані Незалежності.

На сьогодні ділянки ходів замуровані, що обмежує доступність до них. «Дослідниками були досліджені ділянки ходів під вул. Соборною. Завширшки 1,5 метри з конусовидним дахом катакомба йде в сторону костелу. Пройшовши десять, п'ятнадцять метрів, почули, що щось трохи прогуркотіло – здогадались – пішов тролейбус, а ось, ніби танк, прогуркотів трамвай. В деяких місцях ухід проросло коріння дерев. Такі ділянки під містом у межах транспортних магістралей досить небезпечні. Навіть зараз згори проникає вода, від вібрацій, що утворює транспорт, виникають тріщини. [2]

Як бачимо утворюються умови для руйнування. Фахівці вживають заходи для усунення небезпечних явищ.

Лід час створення проекту реконструкції Соборної для Вінниці відтворили карту катакомб, точніше – електромагнітних аномалій. Дослідження проводила спеціальна експедиція спеціалістів Із Житомира на замовлення НДІ «Проектреконструкція».

– Дослідження були зроблені електромагнітним способом, – каже Сергій Царенко. – Ця розвідка показала, що на декількох рівнях під вулицею перехрещуються лінійні аномалії. Останнє, що дізналися: частину цих комунікацій було використано разом із підвалом римо-католицького костюлу для створення бомбосховища. І як не парадоксально, частково завдяки тому залізобетону, який туди було заведено, краще функціонувала основа цього комплексу. [1]

Багато років мешканці міста, які цікавляться історією рідного краю, гадають про таємничі підземелля, що знаходяться у центрі міста. Історичний і культурний центр міста на думку ентузіастів-дослідників до цього часу має чимало загадок. Мало хто бачив ці ходи, ще менше людей було в них. Але багато мешканців міста чули історії про підземелля і церковні таємничі переходи, загадкові люки і ведучі в нікуди ходи.

Питань багато. Під центральною вулицею міста катакомби є – це сторичний факт.

Для вашої уваги пропонуємо схему провалів в межах центральної частини міста, взятої зі статті «Катакомби принесли небезпеку» В. Володимирського в часописі «33-й канал».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Робітнича газета» від 20.05.05.
2. «33-й канал»// Володимирський В. Катакомби принесли небезпеку.
3. «Місто» від 11 серпня 2006.– С. 9.

ВІННИЦЯ КІНО- і ТЕАТРАЛЬНА (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Рішення про відкриття театру у повітовому місті Вінниці було прийняте, у 1910 р. Роком пізніше за проектом архітектора Г. А. Артинова було побудовано приміщення міського театру. Постійно діючої трупи не було, час від часу відбувались гастролі заїжджих акторів.

Будинок театру являв собою зменшену копію Київського оперного театру. Тут був зал на 1000 місць, невеликий вестибюль, фойє на другому поверсі, сцена та службові кімнати. Треба відзначити, що небагато міст, подібних до Вінниці, мали в той час такі зручні і гарні театральні приміщення.

Треба сказати, що Вінниця театральна почалася ще до 1910 р. Так, «в 1860 р. у Вінниці функціонував і театр». [1, с. 79]

У 1911 р. у Вінниці з'являються стаціонарні кінотеатри – «Ілюзіон», але того ж року він згорів від вибуху бочок з пальним. У 1913 р. новий «Ілюзіон» було відкрито на Миколаївському проспекті (тепер Соборна). Кінотеатри ці належали, звичайно, приватним особам. В них демонструвалися в більшості закордонні, а також перші вітчизняні Фільми. Демонстрування їх супроводжувалося грою на скрипці.

Велику роль в культурно-освітній роботі відігравали в той час робітничі клуби. В культурному житті Вінниці важливе значення мало відкриття 11 квітня 1920 р. великого робітничого клубу, навколо якого в значній мірі розгорталося культурне життя міста. [2] Визначне місце у культурному житті того часу було створення у Вінниці широко відомого тепер українського драматичного театру імені І. Франка. Цей театральний колектив сформувався після об'єднання 28 січня 1920 р. двох груп: «Нового Львівського театру», яким керував Амвросій Бучма та Київського «Молодого театру», керованого Гнатом Юрою. Провідними акторами театру на той час були: А. Бучма, М. Крушельницький, Г. Юра (режисер), О. Ватуля.

В 1920 р. у Вінниці працював ще один театр, відомий під назвою «1-го трудового кооперативу українських акторів». До складу його акторів входила пізніше відома оперна співачка Марія Литвиненко-Вольгемут.

Після громадянської війни вінницький театр відновив свою роботу лише в 1920 р. Гнат Юра засновує тут український театр, який в 1923 р. переїздить до Харкова, а пізніше до Києва і стає нині уславленим, Київським державним академічним театром ім. І. Франка.

Основна концепція театральної політики була прийнята у 1921 р. на Всеукраїнській нараді губнаросвіти. Всі театри підпорядковувались

головному управлінню, діяльність якого полягала в ідеологічному керівництві театральним життям. Для впровадження пролетарського мистецтва при Губполітосвіті був створений «Театр Исканий», де робітнича молодь мала проявляти свою самостійність і відшуковувати нові форми пролетарського мистецтва.

Продовжував віддавати щедрість своїх талантів драматичний театр імені І. Франка на чолі з Г. П. Юрою. Театру було виділено двоповерховий будинок з підвальним приміщенням, котрий називали підвалом «Кривого Джеммі». Він став своєрідним клубом, у якому на дозвіллі збиралися мешканці будинку, влаштовували творчі дискусії, співали пісні, танцювали [3]. Театр показував вистави: «Примари» Ібсена, «Тартюф» Мольєра, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Лжемесія» Журавського, «Одруження» Гоголя та ін. Особливий успіх мали п'єси «Суєта» Карпенка-Карого та «Мысль» Андрєєва, в яких головні ролі виконував Г. Юра. У 1920 р. тільки вистава «Суєта» йшла близько 100 разів. На триріччя діяльності театру вінничани побачили бенефіси Г. Юри, О. Юри-Юрського, О. Ватулі, К. Кошевського, В. Варецького та інших акторів.

У Вінниці також діяв драматичний театр під керівництвом І. В. Гловацького, які ставили «Вишневий сад», «Всех скорбящих», «Дети солнца», «Цена жизни», «Холопы». Провідні актори театру одночасно були викладачами відкритої у 1922 р. драматичної студії Горіна, яка діяла у приміщенні оперного театру, а також у Робітничому клубі.

На поч. 20-х рр. у театрі російської драми грала відома акторка Д. Зеркалова. Тут вона виконала більше 25 ролей. Великий успіх мали вистави «Трильби», «Обнажѣнная», «Осенние скрипки», «Дворянское гнездо». Вінничани побачили її бенефіс у 1922 р. [4]

У Вінниці була створена єврейська студія Московського театру ім. Шолом-Алейхема під керівництвом Гриля. Діяла єврейська трупа Густава Шнея, яка виступала на сцені оперного театру, а також на сцені театру у Народному домі. У їхньому виконанні вінничани побачили вистави: «Бог помсти», «Аріель Акоста», «Сатана», «Отцы и дети».

В Вінниці побували уславлені театри «Березіль», ім. Марії Заньковецької, театр З. Мейерхольда.

В самому місті також працював колектив 1-го трудового кооперативу українських акторів, до складу якого входила М Литвиненко-Вольгемут та її чоловік, артист і театральний діяч Г. Вольгемут. Цей колектив увійшов до складу трупи оперного театру, на сцені якого звучали опери «Катерина», «Борис Годунов», «Аїда», «Жирівка», «Гейша», «Мазепа», та інші.

В 1927 р. у Вінниці збудували літній кінотеатр на 600 місць, а через рік

виникла окружна організація «Друзів радянського кіно». Вона сприяла дальшому розвиткові кінофікації міста.

28 січня драматичний театр ім. Івана Франка (1923) відзначив у Вінниці треті роковини своєї діяльності, а навесні цього ж року виїхав на гастролі в Донбас. Виступи його перед шахтарями пройшли з величезним успіхом. Після цієї гастрольної поїздки талановитий колектив театру був запрошений для постійної роботи в столицю України (тоді Харків).

В цей час у Вінниці працювало ще два театральних колективи. Артисти цих театрів виступили перед трудящими міст і сіл губернії. Зібрані від вистав кошти часто передавались у фонд допомоги голодуючому населенню Самарської та інших губерній Росії. [1, с. 205]

Не обминув Вінницю і вибух «червоного ренесансу» 20-х рр. У 1925 р. І. Савченко, згодом відомий радянський кінорежисер, заснував у Вінниці аматорський театр на зразок «живої газети». Він мав назву «Червоний галстук». Це був гастрольний молодіжний театр з агіткульпропівською програмою. Одночасно І. Савченко брав участь у роботі молодіжного театру комуністичної просвіти, який діяв у місцевій радпартшколі. Тут він працював як режисер, актор, художник, декоратор. [5, с.7]

Однією з подій культури у Вінниці став обласний театр опери та балету. Історія його починається з 1928 р., коли для обслуговування трудящих Лівобережної України було створено третю пересувну оперу. І от у 1929 р. Вінниця стає містом, де відбувся перший сезон нового пересувного оперного театру. Пізніше цей театральний колектив відійшов до складу Вінницького театального тресту, і з вересня 1932 р. залишився для постійної роботи у Вінниці. Вінницькі глядачі побачили в ці роки: «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Пікова дама», «Євгеній Онегін» П. Чайковського, «Траві ата», «Аїда» Дж. Верді, «Севільський цирульник» Дж. Россіні, «Червона квітка» Р. Глієра та інші твори. Згодом тут успішно пройшли вистави таких опер, як «Тихий Дон» І. Дзержинського, «Дубровський» Є. Направника, «Демон» А. Рубінштейна, «Фауст» Ш. Гуно, «Русалка» О. Даргомижського.

Важливою подією в культурному житті міста було відкриття у 1931 р. першого звукового кінотеатру ім. Коцюбинського на 750 місць. В кінці 1934 р. почалося демонстрування звукових фільмів і в кінотеатрі «КІМ» (останні три роки перед війною він містився у Народному домі).

Невід'ємним елементом культурного життя міста стало радіо. В березні 1930 р. у Вінниці почав працювати міський радіовузол. Кількість радіоточок з року в рік збільшувалася. В 1932 р. у місті було лише 1049 радіоточок, а в 1940 р. – 11000. В кінці 1932 р. був створений радіокомітет, а в травні 1933 р. почала функціонувати вінницька радіостанція. Великим успіхом у глядачів

користувались такі видатні твори радянської кінематографії, як «Чапаєв», «Ленін у Жовтні», «Ленін у 1918 році», «Петро І» та інші (так, кінофільм «Чапаєв» протягом перших десяти днів у Вінниці продивилися 60 тис. чоловік). Кіно стало могутнім засобом виховання. Про це говорить хоча б той Факт, що лише у 1937 р. кінотеатри міста відвідали 1,3 млн. чоловік, у 1938 р. – 1,5 млн., а в 1939 р. – 2,1 млн. чоловік. Перед війною у Вінниці функціонували два кінотеатри та 18 кіноустановок у клубах і парках.

У 1939 р. на VII міській конференції відмічалось що театр за роки свого існування «зробив велику справу». Однак для задоволення всезростаючих культурних запитів трудящих одного театру було недостатньо. Було поставлено питання про відкриття ще одного театру в місті. 1 січня 1941 р. прем'єрою опери Миколи Лисенка «Енеїда» відкрив свій перший сезон Вінницький музично-драматичний театр.

У роки окупації відроджувалося культурно-мистецьке життя міста. Для забезпечення культурного дозвілля окупантів у місті діяли два кінотеатри, казино. У травні 1942 р. після ремонту відкрився краєзнавчий музей. У кінотеатрах міста демонструвалися переважно німецькі, інколи й румунські фільми, але з українським перекладом, діяв театр, в якому вистави ставили місцеві артисти. Інколи приїздили зі своєю виставою артисти з Києва. У міському театрі можна було побачити виставу М. Кропивницького «Дай серцю волю – заведе в неволю», балет Бахчисарайський фонтан», послухати оперу «Травіата».

Під час облав на оунівців у 1942 р. були заарештовані і розстріляні артист Вінницького драмтеатру Чугуєв Віктор і диригент театрального оркестру Малюта.

Приміщення колишнього театру фашисти, відступаючи, висадили у повітря. А вже через місяць після закінчення, наприкінці квітня 1944 р., воїнам Радянської Армії і жителям міста на сцені клубу промкооперації було показано невмирущу «Наталку-Полтавку».

У 1945 р. починається відбудова зруйнованого гітлерівцями приміщення театру, яку закінчено в 1948 р. Театр перейшов у реконструйоване приміщення, яке стало значно кращим, ніж воно було до війни. Проект створив архітектор Д. Чорновол. Склад трупи на той час був невеликий. Виникла необхідність поповнити і оновити її. З 1945 р. в Ізмаїльській області працював музично-драматичний театр, який і вирішено було запросити до Вінниці. У 1948 р. Ізмаїльський театр було об'єднано з Вінницьким.

У післявоєнні роки на вінницькій сцені йшли п'єси радянської та класичної драматургії. До кращих спектаклів театру можна віднести «Платон Кречет», О. Корнійчука, «Сильні духом» Д. Медведєва, «Розлом» Б.

Лавреньова, «Останні» М. Горького, «Ревізор» М. Гоголя, «Лимерівна» П. Мирного, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького, «Емілія», «Галотті» Е. Лессінга та багато інших. Над створенням власного репертуару театр працював разом з місцевим драматургом Миколою Зарудним. Кілька спектаклів за його п'єсами, зокрема «Веселка», «Мертвий бог» та інші, виявились кращими роботами театру і були відзначені на республіканських та всесоюзних театральних оглядах. Театр виїжджав на гастролі у міста і села Вінницької області. Гастролював він і в багатьох містах бувшого Радянського Союзу, зокрема в Мінську, Тулі, Архангельську, Смоленську, Свердловську, Челябінську, Магнітогорську, Хабаровську, Владивостоці, Чернівцях. Особливо важливими були для творчого колективу театру зустрічі з вимогливими глядачами Москви та Києва.

Колектив театру складався з досвідчених майстрів сцени та обдарованої молоді. Серед них слід згадати головного режисера театру, заслуженого артиста УРСР Ф. Г. Верещагіна, заслуженого артиста УРСР І.М. Сікала, режисера і актора заслуженого артиста УРСР Ф. Г. Трегуба, заслужених артистів УРСР – Н. К. Шановську, Я. І. Глиба, В. Я. Сироватко, Н. І. Овчаренка, М. Б. Онищенко, М. Е. Педошенка та інших. Велику допомогу надавали працівники театру самодіяльним драматичним колективам Вінниці та області. Важливими подіями в культурному житті Вінниці у післявоєнний період були гастролі різних творчих колективів та окремих майстрів мистецтва. Так, частими гостями міста в ці роки були артисти Українського Академічного драматичного театру ім. І. Франка.

У повоєнні роки поступово налагоджувалося й культурне життя Вінниці. В 1946 р. почав працювати кінотеатр «Родина», з 1950. р. – «Жовтень».

Територія парку була засаджена багатолітніми деревами. В 1947 р. тут спорудили літній театр на 1000 глядачів, а в 1958 р. – зелений театр на 3 тисячі місць. [1, с. 286] Змінив свій вигляд і дитячий парк ім. Козицького. Тут споруджено новий зелений театр на 500 місць, обладнано кінотеатр «Малютко», функціонувало багато атракціонів.

З року в рік творчо зростає, мужнів і набирає сил Вінницький театр. У 1957 р. після успішних гастролей в Москву театру присвоєно ім'я М. К. Садовського. За творчі досягнення і значний внесок в справу культурного обслуговування трудящих Вінницький театр неодноразово відзначався грамотами уряду і Ради Міністрів України.

Розширюється у Вінниці й мережа культурно-освітніх закладів. Так, у 1959 р. став до ладу новий широкоекранний кінотеатр ім. Шевченка на Старому місті. В центральному кінотеатрі ім. Коцюбинського споруджено ще один зал на 500 місць та надбудовано другий поверх, де розташовані фойє,

музична естрада, читальний зал, кімнати відпочинку тощо. Тут же відкрито спеціальний зал для демонстрування хронікальних та науково-популярних фільмів.

В 1960 р. колектив театру брав участь у декаді української літератури і мистецтва у Москві, де показав п'єсу Миколи Зарудного «Мертвий бог». Ряд працівників були нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, а головному режисерові Ф. Верещагіну та артистові І. Сікало присвоєно високе звання народних артистів Української РСР.

Колектив театру побував на гастрольях у багатьох містах країн СНД. У 1963 р. протягом десяти днів театр звітував про свої творчі досягнення на сцені Кремлівського театру в Москві.

У Вінниці зведено телевізійну ретрансляційну станцію з приймальною щоглою заввишки 359 метрів. Це найпотужніший ретранслятор на Україні і водночас опорний пункт радіорелейної лінії, що йтиме з Москви на південь.

Потужність міської автоматичної телефонної станції зросла за останні роки на 1000 номерів. В 1953 р. розпочалось будівництво нової АТС на вулиці Соборній. На центральному телеграфі встановлено фототелеграф. За допомогою цього апарату на далекі відстані передаються не лише листи та телеграми, а й креслення, фотокартки. Потужність Вінницької радіомовної станції зросла втричі. В 1958 р. створено Вінницький телецентр, а в 1952 р. розпочато трансляції телевізійних програм у Вінницю.

Після останніх гастролей у Москві в 1975 р. журнал «Театральная жизнь» відзначив: «Вінницький музично-драматичний театр ім. М. К.Садовського – один з найкращих колективів, своєї республіки, гідний представник української театральної культури. Це не просто талановитий колектив, це – дуже солідний театр, який володіє найширшим колом репертуарних інтересів».

В жовтні 2004 р. Вінницькому театру було присвоєно звання академічний. В грудні тріумфом закінчилась коротка – всього три дні – гастрольна поїздка колективу Вінницького академічного муздрамтеатру ім. Миколи Садовського до Львова, міста високої театральної культури. «Це був, як кажуть, заробітчанський виїзд з однією валізою» [7]. Показали «Ревізор» Гоголя, «Дядя Ваня» за Чеховим, «Потрібен брехун» грецького драматурга Псафаса і дитячу казку «Стережись лева».

– Для творчого звіту у культурній столиці Західної України, де ми побували вперше, були обрані п'єси європейського масштабу, з високою драматургією, з філософськими проблемами, в яких задіяні найкращі майстри, вінницької сцени, – розповів художній керівник нашого театру, народний артист України Віталій Селезньов. – Львів'яни «руки відбивали»,

аплодуючи народним артистам України Валерію Пруссу, Нестору Кондратюку, заслуженим артистам України Володимиру Тимошенку, Миколі Сардаковському, артистам Анатолію Вольському, Олександрові Радьку – втім, треба перераховувати всю трупу (65 працівників театру). Наче пригорщу самоцвітів висипали на сцену. Саму Лідію Олександрівну Белозьорову, колишню «заньківчанку», надзвичайно тепло приймали у місті Лева. Адже тут майже 40 років тому вона розпочинала свою кар'єру, звідси її запросили на зйомки культового українського фільму «Пропала грамота» з Іваном Миколайчиком і кінокомедії «Веселі Жабокричі».

– Вінничани люблять музикальні постанови, – каже керівник літературно-драматичної частини театру С. В. Сицайло, – тому у нас в репертуарі є такі постанови, як «Лісова пісня» Лесі Українки, «Осіння мелодія» В. Селезньова та інші.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис. – Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1964.
2. Часопис «Вісті». – Вінниця, 15.04.1920. – № 52.
3. Юра Г. Молодість театру// Вінницька правда. – 28 січня 1965.
4. Вінниця. Історичний нарис/ Голова редакційної колегії Гунько М. М. – Вінниця: Книга-Вега, 2007.
5. Корнієнко І., Бережний М. Ігор Андрійович Савченко. – К., 1963.
6. Часопис «Вінницька газета». – 03.07.2008.
7. Часопис «Подільська порадиця». – 06.07.2008.

ГАЗИФІКАЦІЯ ВІННИЦІ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Перші газові плити з використанням скрапленого газу були поставлені в 1951 р. Але справжнього розмаху газифікація міста набрала лише з 1955 р., коли завершилось будівництво вітки газопроводу з Житомира, по якій дашавський природний газ прийшов у Вінницю. Цей газ одержало багато промислових і комунальних підприємств міста. Це дало економічний ефект. Дуже швидко газ увійшов і в побут вінничан.

В кінці 1958 р. довжина вуличної розподільної газової мережі становила 29,8 км, а кількість газифікованих квартир досягала 4,2 тисячі. [1]

В 1956 р. міську електростанцію було переведено на газ, що дало збільшити потужність турбіни у 1958 р. до 13 тис. кіловат. [2, с. 236]

З року в рік розширюється газифікація міста. Тепер вже тисячі квартир трудящих та десятки підприємств і комунально-побутових закладів використовують дашавський газ. За генеральним проектом газифікації міста, протягом 1958-1965 рр. всі околиці, робітничі селища, а також район Старого міста повинні бути газифіковані. Про розмах цих робіт свідчать такі дані: якщо в 1958 р. споживання природного газу у Вінниці становило 38 млн, то в 1963 р. – 115 млн кубометрів. За цей час прокладено нові лінії газової мережі на вулицях Свердлова (нині Богдана Хмельницького), Папаніна, Першотравневій, Едельштейна, Червоних курсантів та ін. Кількість газифікованих квартир за ці роки зросла більше ніж у два рази. В 1963 р. місто вже мало майже 100 км газової мережі, 12500 газифікованих квартир, велику кількість газобалонних установок.

Удосконалюється і служба газопостачання. Так, автоматизовано опалювання котелень, запроваджено телеуправління газорегуляторними пунктами тощо.

З 1975 по 1987 рр. було газифіковано практично всі райони міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964.– С. 284.
2. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця: «Книга-Вега», 2007.

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ВІННИЦІ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Останньої чверті XVIII ст., внаслідок зростання продуктивних сил та пожвавлення торгівлі, прискорюється перехід до капіталістичного способу виробництва, а одночасно з цим невпинно зростають міста. В 1767 р. у Вінниці був 531 будинок, а в 1782 – 610. Отже, у Вінниці в той час нараховувалося близько 3700 жителів, і вона належала до найбільших міст Правобережної України. [1, с. 71] Про неухильне піднесення міста і те, що в 1724 р працював лише один цирульник, то в 40-х рр., крім цирульника, Вінниця мала одного лікаря, а вже у 80-х у місті було вже чимало цирульників, практикували 3 лікарі, було також 2 аптеки. Розвиток культури і освіти у Вінниці в першій половині XIX ст. йшов повільними темпами. В «Мурах» в 1814 р. було відкрито губернську польську гімназію. Крім гімназії, у Вінниці в 1834-1840 рр. існувала приватна музична школа композитора Платона Козловського.

Великий вплив на розвиток музичної і хорової культури в місті на поч. XX ст. мав видатний український композитор Микола Дмитрович Леонтович (1877-1921). Син священика, що народився у селі Селевинці неподалік Немирова – М. Леонтович захопився збиранням народних пісень, зокрема, щедрівок. Після закінчення в 1899 р. Кам'янець-Подільської духовної семінарії Леонтович відмовився від духовної кар'єри і працював учителем співів у різних навчальних закладах Поділля. У Вінниці він викладав співи у середніх навчальних закладах з 1902 по 1904 рр. Тут він виявив себе як невтомний організатор музичної освіти і популяризатор кращих зразків української класичної і народної музики серед широких кіл населення. Хор з учнів композитора користувався великим авторитетом не лише у місті, а й в усіх навколишніх повітах.

Вийшовши з гущі народу, М. Д. Леонтович добре розумів його психологію, красу й силу його почуттів і все це чудово передав у своїх творах. Його «Збірники пісень з Поділля», як писав геніальний український композитор М. В. Лисенко, відзначаються високою художністю і глибоким народним змістом. Саме під час перебування М. Леонтовича у Вінниці 1903 р. в Києві виходить з друку його друга збірка пісень з Поділля.

Перебуваючи в одному з подільських сіл, він натрапив на цю сакральну пісню, корені якої сягають у слов'янські прадавні часи. Згодом, перебуваючи у Києві, Леонтович майстерно обробив її, й у грудні 1916 р. «Щедрик» був вперше виконаний хором студентів Київського університету.

Що ж до долі автора «Щедрика», то вона якраз сталась трагічно. Майже

весь свій недовгий вік композитор прожив на Вінниччині. Комуністична влада не могла простити Леонтовичу, що він всім серцем сприйняв українську революцію і взяв активну участь у культурному житті Української Народної Республіки. Коли Микола Дмитрович переховувався у свого батька в селі Марківка (тепер Теплицького району), підісланий ЧК негідник підло попросився до хати переночувати і пострілом у груди проти ночі 23 січня 1921 р. вбив композитора.

Треба зазначити, що деякий час у Вінниці жив і працював класик української музики Яків Степовий.

На початок березня 1917 р. у Києві створюється Центральна рада, яка об'єднала націоналістичні контрреволюційні сили. Грушевський, Петлюра, Винниченко та інші лідери Центральної ради робили все можливе, щоб розбити єдиний революційний фронт трудящих мас України. Саме в цей час і створюється Вінницька більшовицька організація. Але були і вінницькі меншовики, які в червні 1917 р. організували на міському бульварі мітинг-концерт, але це їм не допомогло.

Надзвичайно важливий вплив у цей час для зростання національної самосвідомості українців, підвищення їх освітнього та культурного рівня мала діяльність товариства «Просвіта» (у Вінниці воно виникло навесні 1917). Очолював його І. Ю. Озерянський. У місті виходили навчальні підручники й посібники (К. Стеценко. Українська пісня в народній школі та інші). Газета «Слово Подолии» за 26 липня 1918 р. вмістила повідомлення про те, що вчителі народних училищ, які побували на місячних, курсах українознавства, дали два концерти української пісні: один 21 липня в Народному домі, а другий 23 липня в Білому залі. У хорі нараховувалося 60 чоловік, диригував ним киянин Б. Левитський. Під час концертів лунали українські народні пісні, а також твори М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, О. Кошиця. Окрім аматорів хорового співу, в концерті в Білому залі взяла участь також артистка Львівського оперного театру Любеч, яка своїм співом зачарувала слухачів. Прибуток від концерту пішов на підтримку хворих учителів та допомогу учням – дітям учителів, які її найбільше потребували. [2]

Багаті і різноманітні події в театральному і музичному житті міста був цей період. З числа багатьох місцевих та заїжджих колективів варто відзначити насамперед виступ 4 серпня-1918 р. в саду польського товариства «Спуйня» відомої співачки Саріуш-Вількошевської за участю скрипаля Бельфора. За відгуками критиків, ця співачка, «володарка прекрасного і сильного голосу (сопрано) з дуже доброю школою», перейняла «всі особливості правильної Італійської школи».

Великим успіхом у слухачів користувався і концерт 2 серпня в міському театрі відомого баса Цесевича, який виконував твори найрізноманітнішого жанру: баладу Мефістофеля з опери «Фауст», романс Чайковського «Осінь», рахманіновський «Христос Воскрес» та інші. Разом з Цесевичем виступала також оперна співачка Савченко, яка виконала романси Чайковського і Гріга, а також арію з «Ромео та Джульєтти» і «Підсніжник» Мусоргського.

30 серпня 1918 р. в Білому залі міської думи відбувся вечір російського романсу за участю відомої петроградської співачки, головної організаторки загальнодоступних концертів знаменитого оркестру графа А. Д. Шереметьєва М. Тобук-Черкас (Кривецької).

Все ж вінницьких слухачів приваблювали насамперед кращі твори у виконанні місцевих митців. Так, вечір української пісні, який проводив місцевий хор під керівництвом Я. Бартка 14 жовтня 1918 р. у Білому залі думи, зібрав повний зал публіки. На концерті хор виконав твори «Сійтеся, квіти» К. Стеценка, «Коломийка», «Козаченьку, куди йдеш?» М. Лисенка та цілий ряд інших. [3]

У 1919-1921 рр. відомий український композитор і хоровий диригент Г. М. Давидовський (1856-1952) організував у Вінниці хор. Виступи цього хору, основу репертуару якого складали твори самого Давидовського, користувалися величезним успіхом у трудящих. Особливо популярними були його мелодійні і гарно скомпоновані арія «Така її доля», романс «Защечебче соловейко», велика хорова поема «Україна» та оригінальна фантазія на українські теми «Бандура».

У 1920-х рр. у Вінниці працював театр, відомий під назвою «І-го трудового кооперативу українських акторів», де співала пізніше відома оперна співачка Марія Литвиненко-Вольгемут. В цей час у місті організовується симфонічний оркестр. Була створена спеціальна комісія, яка займалася питаннями охорони та збереження творів мистецтва та історичних пам'яток. [4, с. 311]

Для поширення серед широких кіл трудящих музичних знань у Вінниці в 1920 р. відкривається музичний технікум, перший випуск якого відбувся 1923 р. В 1921 р. було створено Народну консерваторію, а в квітні 1922 р. починає свою діяльність відділення музичного товариства і капела імені Миколи Леонтовича. Капела складалася з 40 чоловік. Своїми численними концертами вона пропагувала українську та російську класичну музику, а також знайомила трудящих Поділля з музикою прогресивних західноєвропейських композиторів. За три роки капела дала 85 концертів, які з великим успіхом пройшли в багатьох містах і селах губернії. Значною подією в культурному житті міста були гастролі капели «Думка» в 1926 р.

Про зростання культурних запитів населення міста свідчить також відкриття у 1932 р. дитячої музичної студії, яка мала відділення скрипки, віолончелі, фортепіано та народних інструментів. На базі студії у 1935 р. було організовано музичну школу. У 1933 р. у студії навчалося лише 12 учнів, а в 1938 р. школа мала вже 230 учнів. З допомогою її викладачів музичні студії організовуються при школах міста. Для підвищення кваліфікації керівників самодіяльних художніх колективів в 1939 р. було відкрито вечірні музичну консерваторію, слухачі якої навчалися без відриву від виробництва.

Подільський край заслужено називають колискою талантів, котрі вже вписали не одну сторінку в літературу, мистецтво, науку тощо. Одним із таких можна назвати Родіона Андрійовича Скалецького (1899-1984). Народився в багатодітній сім'ї селянина-бідняка в с. Михайлівці, нині Бершадського району. У 1911 р. Скалецький закінчив початкову школу з похвальною грамотою та продовжив навчання в Ольгопільській «двокласній» учительській школі. Тут він пробує свої творчі здібності, збирає народні пісні, береться за освоєння нелегкого мистецтва диригування. Згодом вдається вступити до Одеського інституту народної освіти, де організовує і керує студентським хором. Незабаром прийшли перші успіхи; хор запрошують до виступу на сцені Одеського оперного театру. Після закінчення інституту у 1925 р. Скалецький приїздить до Тульчина де і почав трудитися в школі № 2. Систематизував твори Леонтовича, популяризував їх. У 1927 р. міський хор Тульчина під керівництвом Скалецького виступив з першим концертом. Окрім керівництва капелою Скалецький в цей час пише власні музичні твори.

23 листопада 1932 р., у день свого народження Скалецькому були висунуті контрреволюційні звинувачення, та вони були марними, але час, проведений в сталінських таборах, позначився на здоров'ї. У перший повоєнний рік Скалецькому все-таки дозволили повернутись до Вінниці. Поряд з педагогічною роботою, композитор веде велику роботу – збирання подільського народного фольклору і водночас пише музику на вірші багатьох українських поетів. Згодом у світ виходять його пісенні збірники: «Стелися, барвінку», «У нас на Поділлі весілля».

Досягнення Родіона Скалецького виявилися досить вагомими – 600 творів, 373 з яких надруковано, а решта – підготовлені до друку, або зберігаються в рукописах. Остання праця «Хорові твори» Родіона Скалецького видана посмертно, котра заслужено увійшла до золотої скарбниці музичного мистецтва України.

Поряд з професійним мистецтвом, у Вінниці успішно розвивається

художня самодіяльність. Щороку в місті відбувалися олімпіади самодіяльного мистецтва та народної творчості. Над багатьма колективами художньої самодіяльності шефтувала капела ім. М. Леонтовича.

Вінничани з захопленням зустріли виступи заслуженої державної капели «Думка», Державного ансамблю народного танцю СРСР під керівництвом Ігоря Мойсеєва та інших творчих колективів. Глибоке враження залишили у слухачів концерти Давида Ойстраха, заслуженої артистки Оксани Петрусенко та інших видатних майстрів мистецтва.

1 січня 1941 р. прем'єрою опери Миколи Лисенка «Енеїда» відкрив перший сезон Вінницький музично-драматичний театр.

Вже на 4-й день після визволення вінничани знову побачили радянські кінофільми з кінотеатрі ім. Коцюбинського. У квітні 1944 р. відновив свою роботу обласний музично-драматичний театр. На підприємствах, в установах і навчальних закладах створюються колективи художньої самодіяльності, почалися заняття у музичній школі. Вже в листопаді 1944 р. кращі самодіяльні колективи взяли участь у першій післявоєнній олімпіаді. Для керівництва художньою самодіяльністю з області був створений Будинок народної творчості.

В естетичному вихованні дітей міста брала участь музична школа. У 1946 р. тут навчалось 245, а в 1958 р. – 505 дітей. На базі цієї школи почала працювати вечірня музична школа робітничої молоді. Вона розгорнула підготовку вчителів співів, керівників хорових та музичних гуртків.

В роботі самодіяльних гуртків і студій найбільшу участь беруть юнаки і дівчата. З 1957 р. у Вінниці відбувся перший обласний фестиваль молоді, в якому взяли участь тисячі обдарованих юнаків і дівчат: співаків, декламаторів, танцюристів. Багато з них завоювали право бути учасниками республіканського фестивалю молоді та студентів. В 1958 р. почалося навчання у Вінницькому музичному училищі.

В місті працювала також обласна філармонія, до складу якої входили музиканти, співаки, декламатори та інші актори. Виступали, вони перед трудящими Вінниці та області. Діяльність філармонії з року в рік стає активнішою. З 1958 р. артисти філармонії дали 1387 концертів, на яких були присутні 416 тисяч глядачів.

Мережа закладів культури поповнилася залом органної і камерної музики десь у 80-ті рр.

В 1996 р. у місті був відкритий міський Палац мистецтв на базі колишнього будинку культури «Зоря». Нині в ньому працює на професійних засадах естрадно-духовий оркестр, народні самодіяльні хори «Дзвін», «Добродар», хор ветеранів війни, праці і Збройних Сил України ім. Р.

Скалецького, ансамбль бального танцю «Болеро», фольклорний дитячий колектив «Калинові співаночки», майстерня дитячої естрадної творчості «Зоряна мрії» клуб веселих і кмітливих. У творчих колективах задіяні кращі музиканти міста, вінницькі композитори, хореографи, поети і співаки.

Славиться сучасна Вінниця своїми художньо-мистецькими колективами. З 1993 р. на професійних засадах працює міський камерний хор під керівництвом народного артиста України професора В. І. Газінського. За ці роки хор став володарем п'ятиох Гран-прі міжнародних конкурсів, в 1998 р. був запрошений на зустріч до Папи Римського Павла-Іоанна II у Ватикан. В 1999 і 2001 рр. визнаний кращим хоровим колективом Всеукраїнських оглядів народної творчості.

Далеко за межами міста і області набули визнання камерний оркестр струнних інструментів «Аркада» під керівництвом заслуженого діяча культури України Г. Куркова та ансамбль гарнізонного Будинку культури Повітряних Сил України «Крила України».

Зразковий ансамбль танцю «Радість» с дипломантом Міжнародного фестивалю «Мир і солідарність» в Італії, володарем «Золотої ялинки» XXVII Харцерського фестивалю і лауреатом Міжнародних фестивалів «Дні Європи» та «Гожув-2003» у Польщі, «Море без кордонів-2» у Болгарії, «Бобочелул» у Молдові, «Алутус» у Румунії, фольклорного дитячого фестивалю в містах Сакарія, Косаелі в Туреччині.

Ансамбль спортивного бального танцю «Грація» – лауреат VII міжнародного конкурсу танців «Кубок президента» (Польща), міжнародного фестивалю самодіяльної творчості (м. Сташов, Польща), Всеукраїнських фестивалі дитячої творчості «Веселка» і «Меріголд-дебют», призер конкурсу «Апрельские ритмы-2004».

Такою Вінниця входить в ХХІ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис. Вінницька книжково-газетне видавництво, 1964 р.
2. Гурянський З. Українські концерти у Вінниці в липні 1918-20 рр.// Вінниця – 630. Матеріали I Вінницької науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1993. – С 69.
3. Слово Подолии. – 1918.– 12 июля; 4, 8, 9 августа.
4. Поділля в роки громадянської війни.

ПАРКИ ВІННИЧЧИНИ *(ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)*

Природні умови Вінницької області дуже різноманітні. Це лісові масиви, степові та водні комплекси, кам'янисті розсипи Придністров'я, ландшафти Побужжя. Для Поділля, як частини лісостепу, характерний багатий генофонд флори і фауни, у тому числі рідкісних і зникаючих, реліктових видів рослин, тварин і грибів.

Надзвичайно добре поєднують в собі історію природничі особливості краю штучне створені об'єкти – парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. На тепер під охороною знаходиться 36 об'єктів.

Будівництво парків розпочалося ще в XVII ст. і переслідувало найголовнішу мету – служити окрасою садиби і місцем відпочинку землевласників та їх родин (здебільшого польських – до поч. XIX ст. і власних – пізніше). Для їх розбудови вибиралися ділянки місцевості з мальовничими краєвидами поблизу водотоків або у лісі. Закладання парків велося талановитими підданими селянами та іноземними спеціалістами відповідно до обраного стилю.

Найдавніші парки на Вінниччині датуються XVII ст. Тоді модними були школи французьких та італійських майстрів. Переважав так званий регулярний стиль (французи, італійці), або пейзажного (англійці). Регулярний стиль з суворо витриманою симетричною чи геометричною розбивкою терас, широкими алеями, химерною стрижкою чагарників і дерев. Доповнювали все це квітники. Фонтани та архітектурні споруди. В кін. XVIII – на поч. XIX ст. більш популярними стають ландшафтні або пейзажні форми, що виникли під впливом англійської школи. Тут все було підпорядковано природній красі ландшафту, навіть архітектурні споруди. Такі парки з їх багатою і різноманітною декоративною рослинністю, палацами, арками, гротами, плесами численних ставків і сьогодні справляють незабутнє враження.

В ландшафтному стилі побудовані такі парки; XVII ст. – Антопільський, Чернятинський, Немирівський; XIX ст. – Немерчанський, Верхівський, Ободівський, ЦПКІВ ім. Горького. Останній з цієї «когорти» створений у 1967 р. на березі старого русла Південного Бугу в м. Хмільник. В їх деревостані багато екзотів: катальпа, тамарикс, липа африканська, секуринага напівчагарникова, смерека гребінчаста, туя гігантська, форзація, сосна Веймутова, гінкго, бундук канадський та інші. [1] На даний час у Вінницькій області функціонує 21 заказник, 10 пам'яток природи, 11 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, 69 заказників і 30

заповідних урочищ місцевого значення. Наприклад, серед ботанічних заказників відоме урочище «Устянська дача», розташоване на території Бершадського лісгоспу. На його території ростуть ясеневі насадження з домішкою реліктової береки, лини серцелистої. У підліску росте бруслина карликова – вид, занесений до Червоної книги України. А на території Піщанського лісництва розташоване урочище «Княгиня». Воно має мальовничі краєвиди, утворені різноманітними хвойними насадженнями на кам'янистих схилах річки Кам'янки з насадженнями рідкісної австралійської сосни і численними джерелами.

Парки, що створювали селяни-умільці, чиї імена в силу тогочасних соціальних умов нам невідомі, сучасні парки Вінниччини – неоцінні зразки садово-паркового мистецтва України, гордість нашого краю. Ось тільки деякі з них. Парки Вінниччини приведені в алфавітному порядку.

Ось який переказ почули від старожилів сіл Антополя, Вапнярки і Радянського природолюби, в минулому лісники, М. Т. Барановського і Л. І. Шипович. [3]

«Одного погожого ранку 1821 р. жителі села Антополя проснулися від гортанних звуків мисливського рогу. Незабаром із великого парку князя Романа Четвертинського виїхала кавалькада мисливцю і направились до лісового урочища. Серед вершників можна було впізнати і О. С. Пушкіна, який перебував на той час у своїх тульчинських друзів-декабристів і був запрошений до Антополя на полювання.

Захопившись полюванням, поет непомітно відстав від групи мисливців і заблукав. Йдучи в одному напрямку, він вийшов на лісовий кордон віддаленої дачі «Дубина Перловських». Лісник спочатку прийняв Пушкіна за переодягненого цигана, однак, почувши веселу розповідь поета про свою пригоду, запросив гостя до себе, а на другий день відвіз його в Антопіль до маєтку Четвертинських...»

Парк побудовано в ландшафтному стилі. Площа його 27 гектарів. Він знаходиться на межі двох природних зон – степу і лісостепу (на віддалі 8 км від залізничної станції Вапнярки Томашпільського р-ну). Парк побудовано на базі дубово-ясеневих лісових масивів.

На підвищеному місці, посеред великої поляни знаходиться палац, центральний вхід до якого оформлений високим ґанком з чотирма колонами. Звідси відкривається широка перспектива на понижену частину насаджень та каскади ставків, утворених системою гребель. Значні дендрологічні багатства парку. Тут зростають віковічні дуби та 400-річні ясени, нараховується понад 40 видів і форм деревних рослин: липи, ясени, каштани і клени, ще були висаджені близько 250 років тому. Ростуть тут і такі цінні декоративні

породи, як ясен плакучий, сосна чорна, горіх чорний і грецький, ялина звичайна, сосна звичайна, клен-явір, горобина, береза та інші. Приваблюють мальовничі куточки, утворені галявинами з групами окремих дерев або суцільними масивами дубового, ясеневого і соснового гаїв.

БРАЇЛІВСЬКИЙ ПАРК

Знаходиться парк в центрі селища Браїлова Жмеринського р-ну, на правому березі річки Рів – притоки Південного Бугу. Насадження парку, а також палац і трос штучних озер були створені в середині XIX ст. У ті часи цим помістям володіла Надія Філаретівна фон Мекк. Вона була добре освіченою людиною і відзначалася своїми прогресивними поглядами, і була справжнім цінителем і палим прихильником таланту П. І. Чайковського. Петро Ілліч кілька разів навідувався у Браїлів і в сусіднє село Сьомаки. Тут він працював над оперою «Орлеанська діва», створив знамениті п'єси для скрипки, закінчив романси «То було ранньою весною», «Серенада Дон-Жуана», «Серед шумного балу», «О, коли б ти могла». В Браїлів до Чайковського приїздив Клод Дебюссі. Саме тут відбулася перша зустріч двох великих композиторів.

З 1876 по 1880 рр. Чайковський часто приїздив до Браїлова. У палаці для нього була відведена кімната, в якій він працював над своїми творами. В одному з листів до брата Петро Ілліч писав: «Ніколи за кордоном серед дивовижних красот... я не знаходив таких хвилин святого натхнення від насолоди мистецтвом. Тут є широчезне поле для уяви».

А парк, про який згадував часто Петро Ілліч, перетворено нині на цікавий дендропарк. Тут можна побачити рідкісні для Поділля дерева – веймутову сосну, пірамідальну сосну, американську липу тощо.

В кінці XIX ст. княгиня фон Мекк виїхала з Браїлова. Її маєток перейшов до рук землевласників Ралі, які володіли ним аж до Жовтневої революції. На сьогодні із архітектурних споруд парку частково залишилися кам'яна огорожа і напівзруйнований палац. Добре збереглися лише допоміжні будівлі, в яких розташоване профтехучилище, що шефствує над цікавою дендрологічною пам'яткою природи.

МИХАЙЛОВЕЦЬКИЙ ПАРК

Засновником села Михайлівці Муровано-Куриловецького р-ну був виходець з Болгарії Михайло. Від нього і походить назва села. Михайловецький парк, його утворення тісно пов'язано з історією села. Тому, два слова з історії села, цього поселення.

З історичних актів відомо, що в 1403 р. польський король Ягайло дав грамоту Яну Пудло на право володіти селом та навколишніми угіддями.

В 1452 р. Михайловецьке помістя перейшло до рук землевласника М. Т. Бучацького. З II пол. XVI ст. цими землями заволоділо Барське староство. В кінці XVIII ст. на основі природного масиву виникли паркові насадження на площі 22 гектарів.

У 1805 р. було споруджено просторий двоповерховий палац, а також три стави з греблями і містками, кам'яний мур з глибоким ровом, а також фруктовий сад.

Дендрологічна рослинність відзначається великою кількістю шпилькових порід, у складі насаджень яких нараховується близько 50 найменувань дерев. Особисто помітні липи, каштани, а також модрина європейська, ялина срібляста, сосна чорна, ясен плакучий. Виділяються і біогрупа оцтового дерева, плодоносна реліктова горобина – берека, що зустрічається тільки на Поділлі. До речі, за технічними якостями берека прирівнюється до відомого червоного дерева.

З боку села починається алея, що проходить через стіну дубового гаю. За фасадом палацу відкривається вид на фруктовий сад та декоративні насадження на двох протилежних схилах балки. Вдалині – гостроверхі силуети ялинкової алеї, що поступово піднімається з балки і зникає за обрієм.

НЕМЕРЧЕНСЬКИЙ ПАРК

В селі Немерче Муровано-Куриловецького р-ну є незвичайна будівля контори насінневого радгоспу. В цьому старому будинку, спорудженому в кінці XVIII ст., розміщала дослідно-селекційна станція.

В 1886 р. з ініціативи працівників станції К. Бушинського, М. Лонжинського та І. Орловського на основі природного лісового масиву, що розкинувся по схилах балки, було розбито ландшафтний парк. Площа його займала 20 гектарів.

В долині балки, де били з-під землі численні джерела, спорудили три ставки з греблями для регулювання спаду води у річку Лядову, що протікає поблизу і є притокою Дністра. Посередині верхнього, ставу було створено невеликий штучний острів з бесідкою під ялинками. На жаль, цей острів не зберігся.

Цей каскад ставків добре вписався в оточуючі насадження і дає плавну перспективу на парк. Галявини гармонійно зливаються з групами дерев, серед яких виділяються кремезні 150-річні дуби, ясени і берести.

В цьому парку зростає більше 60 видів дерев та чагарників.

В 1957-58 рр. перед фасадом старовинного будинку була розбита нова частина парку. Між мережами прогулянкових доріжок висаджено невеликі ділянки ялини звичайної, дуба червоного і пірамідального, верби

вавілонської, горобини, бузку, клена і липи. Алеї обрамлені густими зеленими рядами живоплоту із самшиту, бирючини та свидини.

Завдяки майстерно виконаній композиції і великій різноманітності цінних деревних порід Немерченський ландшафтний парк вважається одним з кращих в Україні,

НЕМИРІВСЬКИЙ ПАРК

З історії Немирова

Час заснування Немирова невідомо. Та люди здавна селились б цієї місцевості. В урочищі Городищі виявлено залишки поселення трипільської культури (в трьох кілометрах на південний схід від сучасного Немирова).

Нове укріплення виникло на другому, більш зручному для оборони місці – на пагорбку, ще з трьох сторін оточений (ставками) річкою – воно отримало назву Немирів. У письмових джерелах Немирів як населений пункт уперше згадується в ярлику Менглі-Гірей під 1506 р.

Після Люблінської унії 1569 р. Немирів відійшов до Польщі, і часте місто переходило від одного феодала до іншого. З 40-х рр. XVI ст. місто Немирів належав палкому прихильнику католицизму Яремі Вишневецькому.

На початку визвольної війни 1648-1654 рр. Б. Хмельницький послав на Брацлавщину військо на чолі з полковником М. Кривоносом. Повстанці оволоділи містом. Однак невдовзі військо Вишневецького захопило місто і розправилося з його мешканцями. Пізніше у Немирів повернулися знов козаки. До кінця 1654 р. місто залишалося сотенним містечком Брацлавського полку.

За Андрусівським перемир'ям (між Росією і Польщею) Немирів відійшов до Польщі, а з 1672 до 1699 р. перебував під владою Туреччини.

На початку XVIII ст. містечко належало Потоцьким. Вони відновили замок і палац у ньому.

Багато місць у Немирові зв'язано з життям і діяльністю прославлених діячів літератури і мистецтва. 28 листопада 1821 р. за старим стилем тут народився великий російський поет М. О. Некрасов. Тут жила видатна українська письменниця Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська). У Немирів вона приїхала разом з своїм чоловіком О. В. Марковичем. Тут письменниця створила ряд оповідань з народного життя: «Одарка», «Максим Гримач», «Сон», «Сестра» та інші, працювала над оповіданнями «Інститутка», «Ледащиця» та іншими творами.

Сюди приїздив Ференц Лист, Оноре Бальзак з Ельвірою Ганською. Остання немирівська поміщиця Марія Григорівна Щербатова (уроджена Строганова) побудувала новий палац. З 1921 р. тут відкритий будинок

відпочинку.

Немирівський парк – визначний шедевр садово-паркової архітектури поч. XIX ст. Його будівництво велось під керівництвом майстра-садівника Загера на замовлення Болеслава Потоцького. Онука магната – княгиня М. Щербатова поступово розширювала площі насаджень, а після приїзду з Петербурга в 1887 р. значно розширила територію насаджень. На цей час припадає і початок будівництва палацу, яке тривало до Жовтневої революції. Існує легенда нібито циганка-ворожбитка пророкувала Щербатовій загибель, як тільки буде споруджений палац. Та це не врятувало княгиню.

Двоповерховий палац, побудований в стилі ампір, якому властива сувора монументальність, прикрашає центральну частину парку. Тут розміщені також скульптурні групи, майстерно виконані із граніту та гнейсів гроти, три ставки.

В парку є манеж, оранжерея. Збереглося багато прогулянкових алеї і садових доріжок, вимощених вапняком і гранітом.

Площа парку разом з архітектурними спорудами та трьома ставками займає близько 85 гектарів. Оригінальне розміщення, майстерний підбір і композиція деревних груп у поєднанні з газонами, квітковими партерами, великими галявинами і головною архітектурною спорудою дали чудовий витвір мистецтва людей і природи.

Привертають увагу рідкісні породи дерев – гінкго дволопасне, каліфорнійська смерека, сосна сибірська, дугласія, бундук канадський, могутні дерева сосни веймутової і чорної, кедр сибірський, липа срібляста, ялина Енгельмана, платану, дуба червоного і пірамідального та інших, що гармонійно злилися з живописними галявинами.

Безпосередньо до палацу підступає невеликий «французький» сад регулярного типу, що складається із ефектного квіткового партеру, замкненого з двох боків суцільною стіною стриженого граба. Решта території ландшафтного типу, тобто насадження створено з максимальним врахуванням природних особливостей навколишньої місцевості.

До 1941 р. в парку нараховувалося близько 100 видів і форм деревних та чагарникових порід, а в 1945 – лише 75. Багато екзотів, цінних порід загинуло під час війни, чимало вивезено окупантами.

Нині колекція деревно-чагарникових порід налічує 161 вид, серед яких і молоді саджанці – платану західного, магнолії кобус, тюльпанного дерева, софори японської, ведмежого горіху.

На базі маєтку Щербатової прекрасне обладнаний будинок відпочинку – один з найкращих в Україні.

ПАРК ОБЛАСНОЇ ЛІКАРНІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА О. І. ЮЩЕНКА

З ім'ям Пирогова зв'язане заснування у Вінниці одного з найбільших медичних закладів – лікарні для душевнохворих. М. І. Пирогов взяв активну участь у виборі місця для лікарні. На його думку, правий берег р. Бугу за Садками – найкращий у кліматичному і гігієнічному відношенні куточок міста. В 1897 р. тут і було відкрито окружну лікарню для психічно хворих, яка обслуговувала три губернії – Київську, Волинську та Подільську. Чудове місце розташування само по собі спонукало до її прикраси, і вже через рік почалася закладка парку. Всіма роботами керував лікар Л. Л. Дарашкевич, що свідчить про його добру обізнаність в питаннях паркового будівництва, дендрології та природознавства.

Треба сказати, що це був один з небагатьох добре обладнаних медичних закладів царської Росії. Тут працювали видатні вітчизняні психіатри, які внесли значний вклад в. теорію і практику психіатрії. Перший директором лікарні був В. П. Кузнецов, який доклав чимало зусиль, щоб перетворити лікарню в зразковий медичний заклад. З 1897 р. по 1900 р. у психіатричній лікарні працював молодшим ординатором Олександр Іванович Ющенко, ім'я якого пізніше було присвоєно лікарні, його книга «Суть душевних хвороб і біохімічне дослідження їх», що вийшла в 1911 р., була однією з перших з цього питання в Європі. [4, с. 97]

Парк починається з алеї, що веде від центрального входу, з вулиці Пирогова до головного корпусу лікарні. Алея виділяється клиновидними кронами пірамідальної тополі, серед якої зростає єдиний в області жіночий екземпляр. По обидві сторони розкинувся фруктовий сад, за ним – декоративні насадження.

Центральна алея перетинається трьома бічними, зліва сліпуче мерехтить березовий гай.

За корпусами лікувального закладу – старі насадження: ясени, дуби, клени, за ними крутий берег Бугу з гранітними скелями та джерелами ґрунтової води. Вздовж Бугу густо поросли біла акація, дика яблуня, груша, волоський горіх.

Паркові схили поступово сходять донизу і біля берега закінчуються зеленою смугою великого луку.

В парку є і багато рідкісних, порід, зокрема с алея із модрини європейської, біогрупа горіха Зібольда, кулеподібна акація, прищеплена форма клена-явора пурпуриolistного, туя західна та інші. З чагарникових порід висаджено бирючину, акацію жовту, спірею, аронію чорноплідну, форзицію та ряд інших видів. Нині насадження нараховують понад 60 видів

деревно-чагарникових порід і займають площу разом з будовами та фруктовим садом 40 гектарів.

На території парку також поховані його засновники – перший головний лікар В. П. Кузнецов і лікар Л. Л. Дарашкевич.

Алеї парку, мальовничі скелясті береги та зелений килим луку постійно приваблюють до себе шанувальників краси природи.

До речі, неподалік, за військовим санаторієм розміщується релігійна громада Святих Рівноапостольних Кирила і Мефодія. Наземна церква носить ім'я святого Апостола Перта, а той що буде у бункері (скельний храм) – Троїцький. Бункер будували люди, які в 1937 р. були засуджені до смерті. Настоятель храму Ієрей Олексій (Волков) розповідає:

«Господь звів мене з одним чоловіком, батько якого був начальником військового санаторію в 50-х рр. Він розповів, що в 1937 р. тут будували секретний бункер для Ворошилова. Адже Вінниця ще тоді вважалася столицею ВПС СРСР. Тут були хороші аеродроми і стратегічно вигідний шлях на Східну Європу. В той час Німеччина готувалась до війни і нафту отримувала з Румунії. А важкий радянський бомбардувальник, злітаючи у Вінницю, легко долітав до Румунії та перекривав усі коридори.

Чому саме Вінниця? Ніде біля Західного кордону СРСР неможливо побудувати такого бункера. Навіть у Карпатах. Поділля стоїть на гранітному плато, яке не розірвуть ніякі снаряди і бомби. У нас – найдревніша земна порода Ось тут, у гранітних скелях, смертники і рубали бункер».

Вже, коли німці захопили Україну, в цьому бункері розташувався штаб помічника Гітлера фельдмаршала Вільгельма Кейтеля, котрого стратили після Нюрнберзького процесу.

Після війни у цьому бункері розташовувався штаб 52-1 Повітряної армії, і тоді вже об'єкт розсекретили. Штаб існував до 1982 р., але в зв'язку з тим, що хорошого зв'язку не очікувалось через товщину граніту (сигнал не доходив, штаб перенесли в інше місце. А цей – «законсервували». [5]

От така наша подільська земля. Кажуть, що у нас була ще одна ставка поблизу Калинівки – ставка Герінга, але це друга розмова.

ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАРК

З подільськими Печерами пов'язано багато цікавих легенд і переказів. Зокрема, у 1710 р. Іван Лук'янов, який подорожував «святими місцями», переплавляючись недалеко від Сокильця на паромі, був вражений видом на «гори кам'яні великі» – Печеру. Дійсно, береги тут, як стверджує путівник Малакова [6], дуже мальовничі. Вони не раз привертали увагу кінематографістів. Над неприступною кручею, серед синіх квітів та жорстких

парасольок тисячolistника видніється стрункий силует дерев'яного храму. Окремо від нього стоїть масивний кам'яний стовп обезглавленої дзвіниці, який нагадує давню сторожову башту. Обидві будівлі стоять там, де залишила сліди багатовікова історія Печери. Саме в глибині скель заховані старовинні ходи і печери, які стали притулком для жителів, давши назву селу.

Археологічні дослідження, які були проведені в Печері в 1947-1948 рр. під керівництвом професора Артамонова, дали багатий матеріал, який підтверджує народні перекази та легенди. Археологічна пам'ятка розповідала про давність заселення виступу над Бугом, зручного в оборонному і стратегічному відношеннях. Тут знайдені залишки жител раннього і пізнього третинного періоду – напівземлянки, кераміка із заглибленим орнаментом (раннє трипільля), мотики з оленьчих рогів, кременеві знаряддя праці і посуд, кременеві сокири пізнього трипільля.

З кінця XVI століття Печера згадується в польських актах як земля, що належала магнатам Збараським. За часів турецького панування спустошені Руїною береги Бугу знову починають заселятися. Молдавського господаря Дуку призначено правителем Правобережної України. Грек з Албанії, Георгій Дука, хитрощами досяг боярського титулу при дворі молдавського господаря Істрата Дабіжі одружився з його прийомною дочкою Анастасією, а після смерті тестя спромігся зайняти княжий престол господаря Молдавії. Місце розташування Печери – поміж Дністром і Дніпром, на кручі над Бугом – неначе символізувало велич і неприступність самого Дуки, котрий збудував тут кам'яний палац, і жив у ньому, щоправда, як правив, недовго.

Одночасно з'явилися і перші насадження парку на 800 м вище за течєю річки, на іншому виступі скель. Сліди валів, в'їзної брами легко простежуються на вершині кручі, яка нависає над річкою. У 1764 р. камінь палацу пішов на облаштування фундаментів та огорож дерев'яної церкви Різдва, поставленою поруч з давнім городищем. З часом до західного та південного фасадів були прибудовані ампірні тамбури з напівколонками та фронтончиками – за модою того часу.

Поруч з церквою на м'якому килимі трави біліє хрест, висічений з цільного каменю. З кожним роком все важче прочитати напис: «Сие знамение креста сооружа раб божий...», а на звороті – «Року божого 1786 м-ца мая дня 30». Цікава деталь і за давньої, звичкою різчик витесав першу цифру року у вигляді букви «а», а не одиниці.

Щодо парку, то закладений господарем Дукою в 1682 р., спочатку його план мав форму витягнутого паралельно до річки прямокутника, поділеного навпіл з більш ширшого боку широкою чотирирядною алеєю із формованих

лип – від брами до палацу. Ще й зараз тут можна зустріти дерева, які збереглися від ранніх насаджень (регулярний стиль). Обидві половини парку розділені по діагоналі дворядними липовими алеями, ними ж обрамлений весь периметр. В той же час від річки в парк був прокладений водогін, який не зберігся. В кінці XVIII ст., коли мода на англійські пейзажі парки сягнула аж до Поділля, нові власники Печери, Свейковські, збудувавши палац, значно розширили площу парку за рахунок долини Бугу і лівого берега. Були створені гроти та купальні.

Включивши до парку, нові будівельники пробрили вздовж схилу від палацу кам'яні сходи, прикрасивши їх мармуровими статуями.

В печерському парку зберігся стилізований під романтичну архітектуру мавзолей. Надписи на цоколі зроблені польською: «Проектував Владислав Городецький», «будували Костянтин і Яніна з Потоцьких, подружжя Потоцьких, 1904 р.» Перед мавзолеєм – велика стилізована брама. Навпроти воріт – з другого боку від глухої кам'яної стіни – великий господарський двір, збудований в 1912-1915 рр. за проектом архітектора Яна Гойріха. Він же прибудовував та переробляв деякі частини печерського палацу, розібраного в 1920-х рр.

Збереглася огорожа парку – високий кам'яний мур, в якому влаштовано чотири в'їзні брами. Тепер на місці палацу споруджено триповерховий кам'яний будинок, де розміщено лікувальний корпус санаторію.

В кінці XVIII ст. між паралельними алеями Печерського парку були висаджені окремі дендрологічні груда з однієї породи і з модриною і т.п.

Дендрологічні багатства в парку представлені такими цінними породами як модрина європейська, сосна австрійська, дуб червоний, клен сріблястий. Зустрічаються вікові 250-річні лиши з 6-метровими стовбурами. Схили берега заросли бузком, барбарисом, калиною та іншими кущами. Нині тут зростає понад 60 видів і форм дерев та чагарників, але до 1941 р. їх налічувалося близько ста.

Порівняно недавно так звана забузька сторона була виділена в самостійний Сокілецький парк. Відповідно площа Печорського парку зменшилася і становить тепер 94 гектари.

П'ЯТНИЧАНСЬКИЙ ПАРК

За браком інформації про парк наводимо дані, які вдалося зібрати.

Поблизу П'ятничанського лісового урочища, в другій половині XIX ст. був створений ландшафтний парк, що займає 32 гектари. Цей парк, розташований на підвищенім плато, доповнює краєвиди міста Вінниці. З заходу парк відтінює темно-зелена смуга лісу, з півночі – великий фруктовий

сад. З півдня і сходу підступають присадибні ділянки.

Територія парку оголошена природоохоронною на підставі рішення виконкому № 187 від 13.05.1964, № 335 від 22.06.1972 р. в оточенні вулиць Салтикова-Щедріна, Ботанічної, Мічуріна та Бестужева. «Прописаний» по вул. Мічуріна, 32. Звідси і центральний вхід до парку. [7]

Цей красивий ландшафтний парк був закладений англійцем Діонісієм Міклером в межах землеволодіння графа Мартина Грохольського. Він оточував палац, побудований в 1781 р., який відвідували знатні відвідувачі (польський король Станіслав-Август, російський цар, вельможі). Після пожежі в 1918 р. залишилась лише частина палацу, його флігель та руїни павільйону. Ці рештки садиби Установою Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979 р. (442) внесені до державного реєстру національного культурного надбання (пам'ятки місто будування і архітектури України).

Величезний бір, утворений з ялини звичайної і модрина європейської – окраса П'ятничанського парку. Характерною рисою всієї композиції насаджень є численні дендрологічні групи із листяних і шпилькових порід, серед яких виділяються сосни звичайні, ялини, модрина і вікові дуби на галявах та живописних схилах балки, що утворює невеликий став.

Парк містить значну кількість рослинних угруповань, що визначає його своєрідність, сприяє створенню атмосфери затишку і таємничості. Всього тут зростає понад 80 видів і форм дерево-чагарникових порід, в тому числі такі рідкісні як модрина польська, дуб червоний, берека, картельна бегонієподібна, горіх чорний, бук червонолистий. Крім того в парку чимало невеликих березових островів, масивів білої акації, тополі канадської та інших порід.

Серед густих крон дерев, в колишніх панських хоромх розміщено лікувальні приміщення. Перед їх фасадами радують око квітники, зелені стрічки живоплоту із бирючини, жимолості, свидини, спіреї, самшиту, молоді сажанці шовковиці, горобини і горіха волоського.

У 1978 р. П'ятничанський парк було закріплено за міським трестом зеленого господарства. Було проведено, інвентаризацію насаджень, визначено обсяги рубок та інших заходів щодо утримання рослин парку. Значна шкода була, заподіяна з цей час, зокрема вирубано 14 модрин і почалося їх масове всихання разом з ялинами. Крім того, 12 га вирубали під ставок.

Як заповідний об'єкт, П'ятничанський парк, в силу своєї історичної, дендрологічної, естетичної, наукової та оздоровчої цінності потребує належної спільної з мешканцями міста турбота, охорони та допомоги в реконструкції.

СОКІЛЕЦЬКИЙ ПАРК

Парк засновано в кін. XVII – поч. XVIII ст. Його площа сягає 26 гектарів. До 1964 р. цей парк був складовою частиною Печерського парку, від якого відділявся лише стрічкою ріки.

Основний масив декоративних насаджень це віковий сосновий бір на крутому скелястому пагорбі. Особливість ландшафту надають могутні виходи гранітних порід на поверхню берега,

В парку зростають найкращі на Україні екземпляри ялини східної, також виділяються ялина колюча, клен та невеликий масив вільхи чорної. Всього в парку близько 40 деревних і чагарникових порід.

Сокілецький парк – один з кращих зразків майстерного використання особливостей ландшафту в «зеленому» будівництві.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ПАРК КУЛЬТУРИ ТА ВІДПОЧИНКУ імені О. М. ГОРЬКОГО

У I пол. XIX ст. на основі природної грабової діброви був створений цей парк культури і відпочинку. Насадження парку мають високу декоративність і багатий дендрологічний склад, серед яких є декілька 300-сот річних дубів: червоний і каштанolistий, оксамит амурський, сосна веймутова.

Територія, на якій розташований парк, з кін. I пол. XIX ст. належала магнату Карловичу [2], який спорудив у ньому крім атракціонів ще й будинок театру, на сцені котрого часто виступали актори з трупи видатного українського драматурга Саксаганського, гостями були російські актори Любимов, Лукін, Олігін.

До наших днів добре зберігся гай в західній частині парку, де зростають могутні дуби – аборигени подільських лісів.

Після Жовтневої революції Літній сад Курловича став надбанням вінничан. За архівними документами, з вересня 1936 р. міський сад стає парком культури і відпочинку. У цей час розпочалась розбудова парку На прохання вінничан, в 1936 р. парку було присвоєно ім'я Горького.

В 1937 р. парк займав 5, а в 1940 р. – 18 гектарів. Щороку тут висаджували величезну кількість декоративних дерев, кущів та квітів. В ці ж роки місто покривається зеленим вбранням. Все це відбувалося внаслідок накреслених заходів щодо впорядкування Вінниці міським партійним закладом в жовтні 1931 р., котрі вказували на потребу «звернути особливу увагу на охорону і насадження зелених масивів».[8] З парку, який став улюбленим місцем відпочинку вінничан, працювали 2 кінотеатри, естрада, танцювальні майданчики, читальні.

У період Великої Вітчизняної війни фашисти окупували. Вінницю і

знищили майже все, що побудували вінничани в рідному парку.

Після звільнення міста від німецько-фашистських загарбників парк оновлює свою роботу. Будували його методом народної будови. Щодня в роботах брали участь 1,5-2 тисячі вінничан – робітники і службовці, студенти і школярі. Були закладені нові парки, бульвари, фактично заново створений парк культури і відпочинку ім. Горького. В 1958 р. тут спорудили зелений театр на 3 тисячі місць, стадіон, виставочний павільйон і лекторій, бібліотеку, читальню, майданчики для дітей.[9, стор. 238]

В 1967 році головний вхід, з площі Ю. О. Гагаріна, парку прикрасився чудовою композицією (чудова арка, поруч з якою встановлено майже 20-ти метровий обеліск ракети). Гранітні сходи виходять на невелику площу, в центрі якої споруджено пам'ятник О. М. Горькому. До речі, цю композицію при вході в парк, проектували архітектори В. В. Горбатий, С. І. Рабін, А. В. Крейді.[9, стор. 240]

В 1959 р. наказом Міністерства культури УРСР парк став методичним центром 4-х областей, отримавши назву «Центральний». Сьогодні на території парку працює 40 об'єктів дозвілля: атракціонів та ігрових автоматів. [2] Парк взятий під охорону держави згідно постанови колегії Держкомприроди УРСР № 25 від 27.07.1977 р.

У 1986 р. був споруджений літній театр, на сьогодні це кіноконцертна зала «Радуга», котра розрахована на 2000 місць. [7]

Дендрологічні багатства парку нараховують понад 200 видів і форм. Серед «новоселів» добре прижилися платан західний, каштан їстівний, ясен плакучий, сосна веймутова, горобина дуболиста та реліктова горобина – берека, дуб червоний, ялина срібляста і багато інших порід. Зростає також велика кількість декоративних чагарників, з яких майстерно виконано живоплоти та сформовано на окремо ростучих екземплярах кулясті форми крон. Тут виділяються такі породи, як айва японська, алича, жасмин, аралія манчжурська, скумпія, магнолія падубаста, самшит, обліпіха, сніжноягідник. Завдяки вдалому підбору різноманітних декоративних рослин парк став привабливий в будь-яку пору року.

Центральна частина парку витримана в кращих зразках регулярного стилю. Тут посеред галяви споруджено великий фонтан (1959), а навколо нього – квітникові партери з однорідних та багаторічних квітів, кущових та штамбових троянд, всаджено ялівець, тую, ялину сріблясту, кулеподібної форми дикої груші, глоду та інших порід. Галяву обрамляє стіна з декоративно підстриженої аличі майже двометрової висоти. [3]

Нині з 30 гектарів парку 18 – під декоративними насадженнями. Непогано почувають себе і пернаті мешканці. В парку їх гніздиться більше

20 видів. В густих кронах високих ялин та в дуплах «прописано» багато білок.

Флористичний склад парку містить ряд екзотичних рослин, серед яких є такі як метасеквоя, мильне дерево, вейгела, тутове дерево та інші. У головному розарії парку висаджуються різні види квітів. Протягом року здійснюється догляд за існуючим зеленим насадженням парку: просапування квітів, полив квітників та газонів, скошування газонів, стрижка живоплоту, висадка кущів та квіткових рослин. Парк має ряд нагород, які підкреслюють що він є і місцем відпочинку громадян і осередком розташування цінних рослинних угруповань.

Парк – єдиний в СВД, що є членом Всесвітньої Асоціації парків. Він є окрасою міста, гарна і зелена оаза в центрі Вінниці.

Є і недоліки. Так, в середині 90-х рр. XX ст. фірмою «Вітекс» без погодження з природоохоронними органами в західній частині парку встановлено майстерню по ремонту і вулканізації шин. Приблизно в цей же час (1994) зліва від центрального входу з площі Ю. Гагаріна на місці заболоченого витоку р. Каліча було здійснено меліоративні роботи, які внесли суттєві зміни в функціонування та склад рослинного покриву прилеглих ділянок парку. На місці заболоченої ділянки фірмою «Океан» було споруджено міні-озеро. І знову без будь яких погоджень та проекту. [7]

– В перспективі, – говорить Віце-Президент Асоціації парків України В. М. Талесюк (штаб-квартира в м. Кременчук), – намічається реконструкція парку, розрахована на 1-2 роки.

ЧЕРНЯТИНСЬКИЙ ПАРК

Чернятин. Тут на площі понад 30 гектарів розминувся відомий на Україні чудовий дендрологічний парк-заповідник. Садівники, які створювали Чернятинський парк (кін. XVII ст.), залишилися невідомими, але вони були справжніми майстрами, це стверджується умілим використанням природних особливостей мальовничого ландшафту. Творці зберегли існуючий дубово-грабовий масив і майстерно поєднали його з новими насадженнями, системою ставків та палацом. Тут акліматизовані такі рідкісні породи, як бархат амурський, бук європейський, катальпа бегонієподібна, самшит та інші. Всього зростає 102 види деревних і чагарникових порід.

Окрасою парку до недавнього часу був дуб О. С. Пушкіна. За переказами старожилів О. С. Пушкін по дорозі на заслання в Бессарабію заїздив на відпочинок до Чернятина, де відвідав і розкішний парк. Могутній дуб справив на поета велике враження, і саме тут він написав відомі всім з дитинства рядки поеми «Руслан і Людмила»: «Край лукомор'я дуб зелений,

цеп золотий на дубі тім...».

В парку збереглося кілька дубів-велетнів 200-250-річного віку. Вражає своїм розміром дуб, що має в обхваті 5 метрів. Це і є той дуб, ще надихнув Пушкіна на рядки з поеми у травні 1820 р.

У парку є і споруди. Основна двоповерхова архітектурна споруда була побудована кріпаками шляхтича Гната Вітославського на поч. XVIII ст. у псевдовізантійському стилі. Це своєрідна фортеця, товщина кам'яних стін котрої сягає 110 сантиметрів. Трохи вище другого поверху обладнано бійниці. Ця будівля зв'язана з сусіднім селом Маньківцями 6-кілометровим підземним ходом.

В 60-х рр. XIX ст. маєток Вітославського разом з парком і палацом було програно в карти князю М. Львову, онук якого був їх володарем аж до 1917 р. Зараз в приміщенні палацу розташовано учбовий корпус плодоягідного технікуму. У західній частині парку розвішена система гребель та 5 ставків, обсаджених вербами і тополями. В центрі головного ставку – штучний острів з альтанкою під плакучими вербами.

Ми торкнулися тільки декількох парків. Зупинимось на перспективі розвитку парків. Більше двадцяти років тривала робота над створенням ще одного заповідного об'єкта Вінниччини. У 80-х рр. XX ст. співробітники інституту ботаніки імені Холодного і Вінницького обласного краєзнавчого музею провели обстеження території області з метою виділити перспективні місця для створення національного парку. Увагу дослідників привернула південно-східна частина Вінниччини, що межує з Одещиною – південь Чечельницького і Тростянецького районів. Обстеження підтвердили те, що територія на півдні Поділля має мальовничі ландшафти, багату флору і фауну. Згодом вивчення авторських і картографічних матеріалів засвідчило, що на цій території доцільним є створення саме Національного парку. який запропонували назвати «Південне Поділля». Відкриття парку тепер питання часу. Територія парку складає 20,9 тисяч гектарів, як повідомили в Державному управлінні охорони навколишнього природного середовища Вінницької області. Ботаніки виявили на ній значні популяції однієї з найбільш рідкісних рослин флори України – бруслини карликової. Це рослина – релікт, тобто жива викопна рослина, яка була поширена на даній території 25-30 років тому назад. В Україні нині відомо три-чотири її місцезнаходження. У даному регіоні ця рослина не утворює плодів, що пояснюється її знаходженням на північній межі свого ареалу і обумовлює необхідність особливої охорони цього виду, занесеного до Червоної книги України. [2]

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Заповідне Поділля. Краєзнавчі нариси. / За ред. Денисика Г. І. та інших. – Видавництво «Тезис», 2000.
2. Радіокомпанія «Місто над Бугом». / Передача «Парки і заповідники Вінниччини», журналіст Л. Бакинська – 15.05.2008.
3. Литвиненко А. Ю. Парки Вінниччини. – Одеса: Вид. «Маяк», 1972.
4. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964.
5. Часопис «33-й канал». – 29.03.2006.
6. Малаков Д. В. «По Брацлавщині». – Москва: «Искусство», 1982.
7. Денисик Г. І., Чернова Г. В. та інші. Перлини Східного Поділля. –, Вінниця: Видавництво «Теза». 2008.
8. Партархів Вінницького обкому КП України. – Ф. 37.– Оп. 1– Спр. 252– Арк. 51.
9. Вінниця. Історичний нарис./ Редакційна колегія, голова Гунько М. М., заслужений учитель України. – Вінниця: «Книга-Вега», 2007.
10. Денисик Г. І. Вінниччина – край зелених золотих нив./ Краєзнавчі нариси.– Вінниця: Друкарня «Резонанс».

ПРЕСА І ЛІТЕРАТУРА У ВІННИЦІ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Важливу роль в культурному та діловому житті міста й губернії відігравали газети, що виходили у Вінниці.

Перше повідомлення про Вінницю було у 1897 р. в часописі «Подольские губернские ведомости», які повідомляли, що в губернії поширені епідемічні хвороби – дизентерія, тиф, скарлатина, дифтерія, грип та кір. Ця ж газета сповіщала, що 16,8% хворих помирає, а процент смертності серед дітей ще вищий – 17,5. Та й як могло бути інакше, коли у такому місті, як Вінниця, що нараховувало 30,5 тис. жителів, у 1897 р. було лише 8 лікарів, а на цілий повіт – всього три невеликих аптеки? [1, с. 83]

Важливу роль в культурному та діловому житті міста і губернії відігравали газети. Загально подільське значення мав орган Подільського товариства сільського господарства. І сільськогосподарської промисловості мав місячник «Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности», який почав виходити в 1899 р. Це був перший систематичний орган, що його друкували у місті. Він займався питаннями агротехніки і найчастіше описував кращі поміщицькі маєтки. Цей місячник виходив до 1915 р., а потім називався «Подольский хозяин». [2]

Першим же часописом, який давав універсальну інформацію, була «Винницкая газета», яка почала виходити з 1906 р., але проіснувала вона 4 місяці. Недовговічними виявились і її наступниці «Вінницький листок» (1907) та «Куранти» (1911), а також «Вінницький голос» (1912). Остання широко висвітлювала місцеве життя і займала негативну позицію щодо реакційної політики царського уряду. Генерал-губернатор два рази штрафнував газету, а потім в 1912 р. закрив її. Найдовше існувала газета «Юго-западный край» – орган Вінницької думи. Вона виражала погляди реакційної партії «октябристів» і зовсім не висловлювала місцевого життя. Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. в Петрограді і Москві, перехід армії та Балтійського флоту на бік революції зумовили швидку ліквідацію царської влади в усій країні, лідери буржуазно-поміщицьких партій на місцях робили все, щоб приховати від народних мас звістку про перемогу революції. Коли ліберальна газета «Юго-западный край», що виходила в Вінниці, вмістила повідомлення про події в Петрограді, її за наказом подільського губернатора негайно закрили. [3, стор 122]

15-17 квітня 1917 р. у Києві відбулась перша окружна нарада більшовицьких організацій Південно-Західного краю. На нараді вінницьких

більшовиків представляв М. П. Тарногородський. У постанові було підкреслено, що найважливішою умовою боротьби за маси є оформлення більшовицьких організацій там, де їх ще не було створено. Керуючись цією настановою, більшовики Вінниці 25 квітня 1917 р. скликали, спеціальні збори. Було вирішено створити читальні, поширити передплату на газети «Правда», «Социал-демократ» і «Голос социал-демократа». Київська газета «Голос социал-демократа» 18 травня 1917 р. в повідомленні про цей мітинг вказувала, що учасникам його було роз'яснено різницю між більшовиками і меншовиками, а також питання про необхідність передачі землі селянам. На цих же зборах була організаційно оформлена Вінницька більшовицька організація, обрано її керівний орган у складі п'яти осіб на чолі з М. П. Тарногородським. [4]. Вінницький більшовицький комітет почав випускати свою газету «Борьба». Повідомлення про перемогу більшовиків у Вінниці було вміщено в газеті «Голос социал-демократа», що виходила у Києві. [5]

17 січня 1918 р. у Білому залі місцевої управи (тепер будинок цукротресту) відбулося спільне засідання членів Вінницької Ради та ревкому. Головував Андрій Іванов. Міська дума, що в основному складалася з представників місцевої буржуазії, відмовилась визнати владу Вінницької Ради. Тоді Вінницька Рада прийняла рішення про розпуск думи, що й було зроблено 23 січня цього року. [6] Важливу роль у розгортанні масово-політичної роботи в місті відіграла газета «Набат» – орган Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів, яку було створено за постановою Ради від 21 січня 1918 р. Перший номер почав виходити 26 січня 1918 р. В ній друкувалися постанови і звернення, протоколи засідань та рішення, а також матеріали, що висвітлювали життя робітників міста, розповідались про становище в містах і селах губернії та про події за кордоном. Очолював газету редакційний комітет у складі О. П. Раскатова та Л. С. Слуцького (Ератова). [1, с. 131]

Основним періодичним виданням цього періоду у Вінниці була щоденна російськомовна газета «Слово Подолии», яка почала виходити з 15 травня 1918 р. Редактором її був О. П. Баранов. З 89 номера тимчасовим редактором призначено П. М. Ренненкампа, а із 107-го – Г. М. Мантулу.

Цього ж року вийшло також два номери гумористичного журналу «Красный Смех». В його першому номері було вміщено 7 шаржів роботи художника Г. Розенблата. В другому номері, який побачив світ у серпні 1918 р., на сторінках якого був віршований памфлет Ю. В. Рад біля «Засідання Міської Думи», а також шаржі, літературні пародії тощо.

У ці важкі для культури часи в місті діяло декілька видавництв: при шкільному відділі Подільської губернської народної управи, кооперативне

видавництво «Наука», Подільська Філія Всеукраїнського держаного видавництва. Найбільше здобутків серед них мало видавництво Подільського товариства «Просвіта».

13 листопада 1918 р. на своєму таємному зібранні в Києві лідери Українського Національного Союзу (УНС) створили Директорію – колективний орган, який мав керувати повстанням проти гетьмана. Очолив її відомий письменник та громадський діяч В. К. Винниченко. На заклик Директорії антигетьманське повстання розпочалося 15 листопада 1918 р., а через місяць (14 грудня 1918) гетьман П. Скоропадський добровільно зрікся влади і вирушив на вигнання до Німеччини. Офіційним органом Директорії була газета «Вісник Української Народної Республіки, яка виходила у Вінниці з 17 грудня 1918 р. Її першим редактором був завідуючий інформаційним бюро при Директорії УНР Гризодуб. Спочатку газета друкувалась у Вінниці, а згодом, з червня 1919 р., Кам'янці-Подільському. Ще одним важливим офіційним виданням цього періоду була щоденна газета «Республіканські вісті», орган Вінницької філії УНС. Перший номер цієї газети побачив світ 29 листопада 1918 р. Антигетьманський переворот викликав до життя і появу такої газети, як «Свободное слово» (грудень 1918). Цю газету випускав видавничий кооператив «Логос».

13 лютого 1919 р. у Вінниці було сформовано новий склад Ради Народних Міністрів на чолі із С. Остапенком. У цих умовах особливого значення набувала консолідація усіх патріотичних сил. Значну роль у її забезпеченні відігравало пресове державне бюро пропаганди, У цих умовах Директорія 6 березня 1919 р. Залишає Вінницю і переїздить до Жмеринки. Невдовзі до Вінниці (18 березня 1919 р.) вриваються Богунський, 1 Таращанський полки зі складу і – 1 Української радянської дивізії, якою командував Микола Щорс. Про важливе значення тогочасної Вінниці як значного промислового центру України свідчить і той факт, що сюди в кінці червня 1919 р. з інспекційною поїздкою прибув голова ЦВК Рад України Г. І. Петровський. Ідеологічним речником нової влади в цей час служила газета «Подольский Коммунист», орган Подільського губкому та міськкому більшовицької партії. Перший номер її побачив світ 28 березня 1919 р.[1, с. 141] та (ПА ІІІ ЦК КП України. – Ф. 1. – Оп. 4.– Спр. 60, арк. 2). Ця газета відігравала велику роль в організації Радянської влади на місцях та налагоджені мирного будівництва.

В жовтні 1919 р. Червона Армія перейшла в контрнаступ проти військ Денікіна. 16 грудня 1919 р. Київ був звільнений від білогвардійців. З цього приводу газета «Комуніст» писала: «Всі галицькі війська, які знаходяться в районі Південно-Західної залізниці, визнали цілком Радянську владу». [7]

Перший суботник на Поділлі був проведений 1 лютого 1920 р. в м. Вінниця. Пізніше суботники тут провадилися систематично. Розгортається І культурне будівництво. Великі зусилля прикладалися до ліквідації неписьменності. Центральне бюро профспілок м. Вінниця постановило, зобов'язати всіх неписьменних і малописьменних членів професійних спілок відвідувати школи грамоти, що їх відкривали при заводах і фабриках, а та між в різних районах міста.[8]

банком 25 квітня 1920 р. без оголошення війни панська Польща напала на Радянську Україну. 26 квітня ворог захопив Житомир та Коростень, а 27 – Козятин і Бердичів. Зранку 29 квітня вулиці Вінниці заповнили тріумфуючі польські пани, офіцери, петлюрівці, місцева буржуазія. Все діловодство провадилося тільки польською мовою. Українські школи закривалися, замість котрих окупанти відкривали польські.

5 червня Перша Кінна армія під командуванням Є. М. Будьонного здійснила знаменитий прорив Південно-Західного фронту, і уже 7 червня зайняла Житомир та Бердичів. Київ був визволений червня 1920 р., а 19 частини Червоної Армії оволоділи м. Вінниця.[9]

У сфері культурного будівництва важливу роль відіграють робітничі клуби (найзначніший із них відкрився 11 квітня 1920 р. У цей же час (18 квітня 1920) започатковано видання газети «Юный пролетарий». Ще раніше (11 січня 1920) почала виходити газета «Вісті» – Известия Подільського Губерніального Революційного Комітету (з 8 лютого того ж року – «Вісті»), орган Подільського губревкому та губкому КП(б)У.

5 травня 1920 р. у Вінниці впродовж одного дня перебував голова Директорії та Головний Отаман Армії УНР С. В. Петлюра. Про цю подію яскраво оповідала вінницька газета «Хвиля» від 7 травня 1920 р. Там, зокрема, зазначалося, що залізничний вокзал, куди Петлюра прибув у супроводі військового міністра В. Сальського, міністра єврейських справ П. Красного та ад'ютантів, був прикрашений синьо-жовтими прапорами. Хор школярів виконав національний гімн «Ще не вмерла Україна». [1, с. 150]

Багато уваги приділялося розгортанню агітаційній та пропагандистській роботи серед трудящих. Значними тиражами, як на той час, виходять газети «Вісті» (2500 примірників) та «Більшовик» (100 примірників). Час від часу виходили інші щотижневі та щомісячні видання, а також відозви і брошури. [10]

Комсомольці Вінниці розгорнули наполегливу боротьбу з неписьменністю. Губернське бюро комсомолу видавало газету «Молодий більшовик».

Якщо заглянути в тогодень, то 18 листопада. 1920 р. ЦК РКП(б)

надіслав листа до республіканських ЦК «Про звернення серйозної уваги на періодичну пресу», в якому партійне керівництво вимагало здійснювати нагляд, керівництво, інструктування органів преси; розробку і проведення чергових завдань преси; розробку загальнодержавного плану видавництва преси; об'єднання видавничої роботи і надання всебічної допомоги місцевим. партійно-радянським органам у видавничій галузі... Це перетворювало пресу на дієвий механізм ідеологічного впливу більшовиків на громадян суспільства.

З переходом до НЕПу друкарні були зняті з державного постачання і переведені на принцип самоокупності. Необхідність розрахунку за свої замовлення спонукала всі заклади скоротити вимоги на друкарські роботи. Штат та виробництво почали скорочуватися. Виникла необхідність об'єднання вінницьких поліграфістів. Всі друкарні з їх устаткуванням почали концентруватися в найбільшому приміщенні Першої Радянської друкарні в Мурах. Тут почав, працювати «Поліграфпапіртрест», який об'єднував 24 друкарні і одну паперову фабрику. Але в умовах нестачі друкарської роботи, поліграфічна промисловість перебувала у кризовому стані. В кінці 1922 р. об'єднання майже завершили. Вінницька друкарня об'єднала понад 140 робітників поліграфічної промисловості Вінниці. Вся її продукція розподілялася на три відділи: газетний, акцидентний, книжковий.

У квітні 1921 р. у Вінниці почала виходити газета «Подольский пролетарий», а згодом – «Вісті», «Червоне село», «Рабоче-крестьянская газета» та журнал «Пролетарська освіта». З 1922 р. видається щомісячний журнал «Наша кузница» – орган Подільського губкому КП(б)У.

До 17 квітня 1923 р. виходила «Рабоче-крестьянская газета» – орган Подільського губкому КП(б)У, губвиконкому та губпрофради. Її замінили «Известия Подольского губкома КП(б)У, подгубмсполкома и губпрофсовета». В 1924 р. ця газета одержує назву «Червоний край» – орган губкому КП(б)У й губвиконкому. Двічі на тиждень вона видавала значний за обсягом додаток «Сільське господарство».

Одночасно виходила ще одна газета – «Червоне слово» – орган Подільського губкому КП(б)У і губкомісії КНС. З поділом на округи (1923) засновуються газети окружних масштабів. У Вінниці – «Селянська газета».

У Вінниці з листопада 1925 р. Кабінет виучування Поділля, що займався дослідженням історії, економіки та природи краю, починає випускати «Інформаційний огляд краєзнавчої праці на Поділлі».

У 1926 р. виходить «Вінницька газета» – орган Вінницького міському КП(б)У та міськвиконкому. Для молоді видавалися юнацькі часописи «Червоний юнак», «Молодий робочий», «Молоде село», «Юнгер Арбайтер»,

які були засобом комуністичного впливу на молодь.

На кошти ЦК почала друкуватися «Беспартийная газета», яка мала фіктивно приватну форму видання і незалежне редакторство та створювала враження поступливості радянської влади непартійним верстам, а насправді вивчала побутуючі настрої серед інтелігенції та дрібної буржуазії.

Подією великого культурного значення був день її вересня 1929 р., коли громадськість України відзначала 65-річчя з дня народження М. Коцюбинського. Робітничі й селянські делегації, діячі культури з різних областей України з'їхались у Вінницю і разом з трудящими міста урочисто відзначили знаменну дату. У 1931 р. було присвоєно ім'я кінотеатрові на Соборній вулиці ім'я М. Коцюбинського. 17 вересня 1931 р. – на камені над Південним Бугом (в районі Сабурова), де часто бував письменник, працюючи над своїми творами, було встановлено меморіальну дошку.

Значними подіями в культурному житті міста були зустрічі вінничан з відомими письменниками. В 1934 р., наприклад, у Вінницю приїздили Павло Тичина, Іван Микитенко, Іван Ле. В 1940 р. у Вінниці виступав Максим Рильський. В довоєнні роки тут бували також Натан Рибак, Олександр Копиленко, Микола Трублаїні та інші. В а справі політичної освіти трудящих, важливу роль відігравала місцева преса. В роки першої п'ятирічки у Вінниці виходили газети «Червоний край», «Робітнича газета», «Ленінський шлях». Після створення в 1932 р. Вінницької області у місті почала виходити газета «Більшовицька правда», а також молодіжна газета «Молодий більшовик».

У 1940 р. до міста приїхав письменник Ігор Костецький. Звідси родом була його мати, тут він у 20-ті роки навчався у школі. Під час війни він викладав у фармацевтичному технікумі, деякий час очолював редакцію газети «Вінницькі вісті», де друкував матеріали з питань мистецтва, культури, вірші, переклади. Восени 1942 р. його відправили на примусові роботи до Німеччини. Після нього редактором був інший український письменник Михайло Орест, який також друкував у газеті свої вірші та переклади. На сторінках «Вінницьких вістей» друкувалися твори поета Валер'яна Тарноградського, який був свідком розкопок у Вінниці могил з останками жертв НКВС, на цю подію відгукнувся віршем, що був також опублікований у книзі А. Трембовецького «Злочин у Вінниці» (1943). Після звільнення Вінниці був заарештований органами НКЗС, засуджений незабаром помер у «виправно-трудоному» таборі.

У жовтні 1941 р. був започаткований друкований орган СУНС («Союз українського націоналістичного студентства»). Починаючи з 19 жовтня, він мав виходити щонеділі як додаток газети «Вінницькі вісті». Редакційну

колегію «Вісника студентства», яка призначалася СУНСом, цікавили питання ідеологічного виховання української молоді. Для додатку готувалися статті про навчання шкільної молоді та студентства міста, їхню духовну культуру, фізичне виховання, обговорювалися питання побуту. Але невдовзі випуск «Вісника студентства» був заборонений окупантами.

Упродовж 1943 р. у Вінниці перебував український літературознавець громадський і політичний діяч Юрій Бойко. Тут він писав одну з найважливіших своїх праць «Шлях нації», в якій виклав теорію і практику українського національно-визвольного гноблення України та геноцид німецьких фашистів на українських землях.

Треба відзначити, що вбачаючи у діях націоналістів анти німецький характер, окупаційна влада намагалася локалізувати їхню діяльність.

Вже у серпні-вересні 1941 р. були проведені масові арешти бандерівців. Проводом ОУН Вінниччини у 1941 р. був Борис Левкович «Рудий», «Хрін»). Вінницьке націоналістичне підпілля мало зв'язки з підпільними осередками в районах області, зокрема в Калинівському. Тут було обладнано друкарню, першу в області, в якій друкувалися примірники газети «Калинівські вісті», а також підпільно націоналістична література. Згодом подібна друкарня стала функціонувати у Вінниці. Її організував «Тиміш» (Орест Зибачинський) – крайовий провідник ОУН Буковини. До весни 1943 р. німцям вдалося фактично розгромити вінницьку організацію ОУН, заарештувавши найбільш активних її членів. [11]

З серпня 1942 р. підпільний центр у Вінниці значно посилив допомогу патріотам, які діяли в районах області, зокрема надсилав листівки. В місті почала функціонувати підпільна друкарня «Україна», організаторами якої були Тарас Кузьмін і лейтенант Радянської Армії Володимир Степанов. [12] Після розгрому організації І. В. Бевза підпільним центром стає фактично друкарня «Україна». Навколо, неї склалася активна група підпільників: Т. Ф. Кузьмін, Д. І. Кочетов (редактор), М. Л. Сверчевський, К. І. Кузьміна, Ляля Ратушна та інші. [13]

20 березня 1944 р. о 21 годині Москва салютувала військам 1-го Українського фронту, які визволили Вінницю від німецько-фашистських загарбників. [14] У Вінниці на момент визволення її залишилося всього 27,6 тисяч чоловік населення, з них робітників було лише 2,6 тисячі. 18 квітня 1944 р. Червона Армія визволила нашу область і пішла на Захід.

Великою подією в житті визволеного міста був випуск органу обл. і міськ. комітетів та обласної Ради депутатів газети «Вінницька правда». Перші номери її були надруковані у січні 1944 р., тобто ще до вигнання німецько-фашистських загарбників з Вінниці.

До міста поверталися представники культури, творча інтелігенція. Розпочав роботу драмтеатр та кінотеатр. У перші місяці після визволення у Вінниці працював журналіст і письменник Леонід Ковун. Він зібрав матеріали про антифашистські підпілля в місті і на їх основі у 1956 р. опублікував роман «Дорожче за життя».[15]

У післявоєнні роки показові також данні про збільшення попиту на літературу. Якщо в 1945 р. в м. Вінниця було продано книжок на 1,5 млн. крб., то в 1950 р. – вже на 5,9, а з 1955 р. – на 6,2 млн. крб. Це одне з яскравих свідчень широкого зростання культурних запитів вінничан, В місті активізується діяльність місцевих літераторів, художників та композиторів. Деякі з них, зокрема Микола Зарудний, Андрій М'ястківський та інші, стали відомими письменниками.

З 1959 по 1963 р. у місті стають до ладу заводи як старі так і нові, споруджується і стає до ладу новий виробничий корпус для обласної друкарні, де встановлюється найновіше устаткування.

У 1957 р. створено обласну організацію Спілки журналістів України, а вже у жовтні 1970 р. була створена Вінницька організація Спілки письменників України. Треба зазначити, що оцінка її діяльності за радянської влади не може бути однозначною (мова йде о Спілки письменників). Зрозуміло, що її робота в ті часи була жорстко контрольована партійно-державною адміністрацією, вийти за дозволені межі у сфері впливу на народ, вона не могла. В такій роздвоєності жили й працювали тоді письменники.

Перший номер газети Спілки журналістів побачив світ в січні 1991 р. Вона мала назву «Южный Буг» Своїх колег щиро поздоровила газета «Резонанс» від 25-30 грудня 1990 р. ця ж газета повідомила, що у Вінницькій області на 20 грудня 1990 р. зареєстровано 50 газет. До них входили як газети, що видавались до прийняття Закону «Про пресу», так і «новонароджені». У 1991 р. започатковано газети «Поділля», «Південний Буг», «ДТП», телестудія «Селбанго» (Вінниця). [16, с. 40]

За ініціативою письменників було запроваджено традиційні літературні свята і заходи: «Суботи Коцюбинського» у Вінниці, Дні сатири й гумору на батьківщині С. Руданського, «Дружба народів, дружба літератур» у Немирові, Дні М. Стельмаха у Вінниці і Дяківцях. На Вінниччині було встановлено щорічні літературні премії: ім. М. Коцюбинського, М. Трублаїні, П. Жилюка. Свої твори письменники видавали переважно в одеському видавництві «Маяк». і друкували кількісно, якщо порівняти з нинішнім днем, непогано: скажемо, у 1981-1985 рр. вийшло 58 їхніх книжок загальним накладом 2 млн. 47 тис. примірників. Проте успіхи, всупереч згадуваним обставинам, все ж були: лірика А. Бортняка, Н. Гнатюк, В. Кобця, М.

Каменюка, проза Л. Пастушенка, М. Рябого, І. Волошенюка, поезія і критичні розвідки М. Стрельбицького, твори низки інших авторів стали відомими в усій Україні.

Кін. 80-х – поч. 90-х рр. з їхніми революційними зрушеннями в суспільстві, національно-культурним піднесенням вперше дали змогу письменникам мовити до народу відкрите, правдиве слово, щиро взятися за порятунок рідної мови, збереження скарбів культури. Так, Леонід Пастушенко опублікував сотні публіцистичних матеріалів різних жанрів на тему національно-державної розбудови, які читала вся Україна. Спочатку окремі письменники (А. Бортняк, В. Кобець), а потім й інші почали добровільно залишати «лави» комуністичної партії, створили обласне товариство української мови, а вже згодом на його основі – місцевий осередок Народного Руху України та деякі інші національні громадські інституції. [1, с. 256]

Все ж у Вінниці виникли кілька нових видавництв, які друкують книжки переважно українською мовою. Серед них варто назвати насамперед такі, як «Континент-Прим», «Нова книга», «Книга-Вега», «Тезис» та інші.

У сучасній Вінниці працює широка мережа закладів культури і мистецтва, які забезпечують національно-патріотичне і морально-естетичне виховання різних верств населення, організацію їхнього дозвілля та відпочинку. У місті працюють чотири школи, естетичного виховання (близько 250 викладачів, понад 2,5 тис. учнів), дві дитячих музичних школи, центральна бібліотечна система з 21 бібліотекою-філією, два парки культури і відпочинку, літературно-мистецький музей М. М. Коцюбинського, музей-садиба М. І. Пирогова, Центр народної творчості, обласний академічний театр ім. М. Садовського, ляльковий театр, філармонія, підприємство «Вінницякіно», профспілкові та відомчі клуби на громадських засадах, творчі спілки.

Якщо заглянути в [16], то коротка хронологічна частина цієї статті буде виглядати так:

- 1846 р. – подорож Т. Г. Шевченка на Поділля з метою вивчення старожитностей краю.
- 1861 – вийшов перший номер українського журналу «Основа» (Санкт-Петербург), на сторінках якого друкувалися письменники земляки С. Руданський, А. Свидницький, В. Антонович та інші.
- 1862 – започатковане видання «Подольских епархиальных ведомостей» (виходили до 1906 р.).
- 1882 – започатковано журнал «Киевская старина» з численними публікаціями про Вінницю і Вінниччину (виходив до 1906 р.).

- 1892 – видано «Одіссею Гомера» в перекладі П. Ніщинського.
- 1899 – започатковано «Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности», перший часопис у Вінниці.
- 1906 – створено нелегальну профспілку друкарів у Вінниці.
- почала виходити «Винницкая газета», перша міська газета у Вінниці (нині «Вінницька газета»).
- 7(8?) березня почала виходити «Світова зірниця» (м. Могилів-Подільський, засновник Й. А. Волошиновський), перша газета на Вінниччині українською мовою (видавалася на території області до 1911 р.).
- 1917 – 3-го вересня вийшов перший номер вінницької газети «Борьба» (нині «Вінниччина»).
- 1918 – 26 січня вийшов перший номер газети «Набат», орган Вінницької ради.
- 21 грудня – газета «Свободное слово» (Вінниця) повідомила про передачу «Подільському товариству по охороні культурних історичних пам'яток» міського будинку, відомого, під назвою «Мури», для музею».
- 1920 – 18 квітня – вийшов перший номер газети «Юный пролетарий», згодом газета «Панорама».
- 1936 – вийшов перший номер вінницької районної газети (нині «Подільська зоря».
- 1941 – 31 серпня започатковано окупаційну газету «Вінницькі вісті».
- 1942 – серпень,– започатковано діяльність підпільної друкарні «Україна» у Вінниці.
- 1957 – створено обласну організацію Спідки журналістів України.
- започатковано бібліографічний покажчик «Література про Вінницьку область» – щорічне видання Вінницької обласної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва.
- 1958 – створено Вінницький телецентр.
- 1962 – розпочато трансляції телевізійних програм у Вінниці.
- 1970 – створено Вінницьку обласну організацію Спілки письменників України.
- 1991 – започатковано газети «Поділля», «Південний Буг», «ДТП», телестудію «Селбанго» (Вінниця).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця: «Книга-Вега», 2007.
2. Часопис «Сім'я». – № 27. – 02.07.2008.
3. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця: Книжково-газетне виробництво, 1964.
4. Большевицкие организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март-ноябрь 1917 г.).// Сборник документов и материалов. – К., 1957. – С. 350-351.
5. Газета «Голос социал-демократа». – № 21. – 7 травня 1917.
6. Газета «Набат». – № 1. – 26 січня 1918.
7. Газета «Комуніст»./ Орган Центрального і Харківського губернського комітетів КП(б)У. – № 1. – 2 березня 1920.
8. Поділля в роки громадянської війни. – С. 335.
9. Газета «Красная звезда». – № 134, 12 червня 1935.
10. ПА ПП ЦК КП України. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 412. – Арк. 6.
11. Командир групи УПА «Півден », полковник «Батько»./Омелян Грабець у спогадах бойових друзів та родини. – Коломия: СББ, 2001.
12. Партархіви в Вінницького обкому КП України. – Ф. 136. – Оп. 15. – Спр. 121. – Арк. 24.
13. Там же. – Арк. 2.
14. ЦДАЖР СРСР. – Ф. 4459. – Оп. 21. – Спр. 26. – Арк. 197.
15. 3-над Божої ріки./ Літературний бібліографічний словник Вінниччини. – Вінниця, 2002. – С. 28, 151, 164, 338.
16. Вінниччина в датах. Хронологічний довідник Вінницької обласної бібліотеки ім. Тімірязєва./ Відділ краєзнавчої літератури. – Вінниця, 2000.

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

У складі Російської держави в кін. XVIII та I пол. XIX ст. Вінниця виступає як один з ремісничих і торговельних центрів Правобережжя. В той час місто було адміністративним центром Вінницького повіту. Економічний розвиток Вінниці, як і всієї Подільської губернії, відбувався дуже повільно. Однак, з кін. XVIII і до сер. XIX ст. Вінниця поступово зростає. Так, якщо у 1825 р. у Вінниці було 868 будинків, то у 1852 р. кількість будинків була 1427, в тому числі кам'яних – 23. Населення на той час становило 10280 чоловік.

Розвиток освіти й культури у Вінниці в I пол. XIX ст. також йшов повільними темпами. Деякі ж частини міста у цей час взагалі деградують. Так, Старе місто зовсім втрачає міський вигляд і перетворюється на звичайне село.

В 1793 р. у Вінниці відновила роботу братська школа. В 1814 р. в «Мурах» було відкрито губернську польську гімназій, яка мала ботанічний сад, кабінети і бібліотеку. Тільки в 1902 р. після 15-річної тяганини міська дума під тиском громадськості змушена була прийняти рішення про будівництво бібліотеки. Минуло ще п'ять років, і лише в 1907 р. було споруджено невелике приміщення і в ньому відкрито міську бібліотеку. Та вона виявилась доступною лише вузькому колу жителів міста. Нижчі чини і учні не мали права користуватись нею, та й абонентів плата була високою. В 1907 р. бібліотека нараховувала 240 читачів, а в 1909 р. кількість їх досягла 1800. Велика частина книг у цій бібліотеці була релігійного змісту.

7(15) лютого було відкрито Вінницьку міську публічну бібліотеку ім. М. В. Гоголя (нині обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва) [1, с. 17], а 23 вересня 1920 р. відкрито Вінницьку Філію Всенародної бібліотеки України ВУАН (у 1930 р. її об'єднано з округовою бібліотекою ім. К. А.Тімірязєва). В березні 1924 р. було створено науково-краєзнавчий «Кабінет виучування Поділля» при Вінницькій філії Всенародної бібліотеки України ВУАН, котрий існував до 1929 р. [2, с. 27, 29]

В роки відбудови народного господарства розгортають свою роботу Центральна міська та районні бібліотеки. Вони проводять широку масово-політичну роботу серед населення. В 1927 р. кількість читачів в Центральній бібліотеці зростає в порівнянні з 1917 р. більше, ніж у десять раз, а кількість книг збільшується з 14357 томів у 1917 р. до 44 тисяч томів у 1927 р. В місті до послуг трудящих було також 32 пересувних бібліотеки. Ще на початку 20-х рр. Вінниця стає центром краєзнавства на Поділлі. Під керівництвом

представника Всенародної бібліотеки України при ВУАН В. Камінського – етнографа, дослідника звичаєвого права, мовознавця – був сформований тимчасовий комітет з організації Філії у Вінниці. Перше засідання відбулося 30 вересня 1920 р. До штату тимчасового комітету старшим бібліотекарем відділу «Україніка» був зарахований талановитий дослідник В. Отамановський який переїхав до Вінниці в липні 1920 р. З 1923 р. він стає виконуючим обов'язки директора Філії, з 1924 р. – директором. Кабінет об'єднав як професійних вчених, так і аматорів-краєзнавців у дослідженні регіону в історичному, етнографічному та інших аспектах. У рамках всебічного дослідження було започатковано видання стислої «Енциклопедії поділлязнавства». Всього в цій серії видано 25 випусків. Були видані «Часописи Поділля», збірка «Вінниця, її околиці та Вінницька округа в 1927 р.» Діяльність кабінету базувалася на ентузіазмі науковців та директора В. Отамановського, який домігся реорганізації Кабінету вивчення Поділля в Науково-дослідний інститут вивчення Поділля. [3]

У 1929 р. було закладено бібліотеку ім. Н. Крупської в м. Вінниця.

В березні 1930 р. розпочався судовий процес у «справі» «Спілки визволення України» Серед 45 засуджених представників української інтелігенції був В. Д. Отамановський (1893-1964). Він був засуджений на 5 років ув'язнення, відправлений на заслання і звільнений лише у 1944 р. Реабілітований у 1989 р. Багато матеріалів досліджень було знищено та втрачено. Деякі роботи починають друкуватися лише в наш час. [4], [1, с. 3]

В ці роки успішно велась у Вінниці бібліотечна справа. Значним осередком бібліотечної роботи стала обласна бібліотека ім. Тімірязєва. В листопаді 1932 р. вона відзначила своє 25-річчя. Настановою Народного Комісаріату освіти УРСР бібліотека була визначена опорно-показово. Спочатку вона перебувала в «Мурах», а з 1936 р. – в новому, спеціально збудованому приміщенні (нині на Соборній вулиці). Тут систематично організовувалися книжкові виставки, читалися лекції, проводилися вечори. Так, лише 1938 р. бібліотека організувала 71 виставку, 49 літературних вечорів, 37 популярних лекцій, присвячених класикам української, російської та зарубіжної літератур, видатним діячам науки і мистецтва. Книжковий фонд бібліотеки на початку 1941 р. складав близько 400 тис. томів, бібліотека нарахувала 15 тис. читачів.

Швидко зростала і мережа бібліотек підприємств та навчальних закладів. В 1933 р. було відкрито науково-медичну бібліотеку. [1, с. 31]

У 1940 р. у Вінниці було 53 бібліотеки з книжковим фондом в 603,9 тисячі томів.

Страхітливі сліди залишила на нашій землі війна. Вінниця лежала в

руїнах не було води й світла. Одразу ж після звільнення міста було розпочато його відбудову. Вінничани, переважно жінки та підлітки, виходили на очищення вулиць та майданів міста, зруйнованих будівель.

Про звернення до мирного життя свідчили наповнені читальні приміщення міських бібліотек.

Фашисти знищили 300 тис. книжок з фонду обласної бібліотеки ім. Тімірязєва. Уцілів лише додатковий фонд, що знаходився в «Мурах». Тут збереглися 10 тисяч стародруків XVI-XVII ст., 30 тисяч томів іноземної літератури, 55 тисяч примірників наукових журналів XIX ст., але лише протягом перших 5 місяців сюди надійшло 15 тисяч книжок. Фонд бібліотеки в кінці 1945 р. вже 185 тисяч томів.

Вінницька обласна дитяча бібліотека, втративши за роки війни 53 тисячі примірників літератури, зуміла за рік роботи зібрати до свого фонду 11105 книг, і до березня 1945 р. діти відвідали бібліотеку 53950 разів. [5] Приймали відвідувачів міська, медична та бібліотеки при навчальних закладах. У відкритих майже 30 бібліотеках міста книжковий фонд складав 300 тисяч примірників літератури. [6]

Велику роль у справі піднесення культурного рівня трудящих у післявоєнний час відіграли бібліотеки м. Вінниця. Як і до війни, найзначнішим бібліотечним закладом міста залишалася обласна бібліотека ім. Тімірязєва. Її книжковий фонд швидко зростає. В 1925 р. в бібліотеці налічувалося 190 тисяч, в 1950 р. – близько 300 тисяч, а в 1958 р. – 363 тисячі примірників книг, і це, незважаючи на те, що не вистачало місця для бібліотек, кабінетів, лабораторій.

В 1957 р. започатковано бібліографічний покажчик «Література про Вінницьку область» – щорічне видання Вінницької обласної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва. [1, стор. 36]

В 1955 р. було закінчено відбудову довоєнного приміщення бібліотеки ім. Тімірязєва, що його зруйнували німецько-фашистські окупанти. Тепер воно стало кращим і простішим (був надбудований четвертий поверх). В ньому розмістилася книгосховище на 650 тисяч томів літератури, лекційний зал на 200 місць, 2 читальних зали на 300 місць кожний, великий зал абонементу, дві читальні для наукових працівників, просторі кабінети методичного та бібліографічного відділів. В цей час бібліотека мала близько 17 тисяч читачів і зробила близько 380 тисяч книговидач. Треба зазначити, що працівники бібліотеки не обмежувалися лише видачею книжок, вони широко пропагували кращі твори літератури, організовували їх обговорення та зустрічі читачів з письменниками. Так, лише в 1958 р. в бібліотеці було організовано 262 книжкові виставки, 38 читацьких конференцій,

літературних вечорів та оглядів.

Крім обласних, у Вінниці до 1950 р. працювала лише одна міська бібліотека, а в 1958 р. вже було 4 бібліотеки для дорослих, 6 дитячих та 68 профспілкових і відомчих бібліотек.

З 1961 р. в міських бібліотеках налічувалося близько 900 тисяч томів, а кількість читачів становила 65 тисяч. Протягом розгорнутого будівництва у місті відкрито нові бібліотеки – № 10, № 11 та інші, а також значно розширено існуючі – № 1, № 7 та інші. Став кращим і улюблене місце відпочинку вінничан – міський парк культури та відпочинку ім. М. Горького. Тут функціонує літній театр на тисячу місць, стадіон, виставочний павільйон, бібліотека тощо. У 1974 р. відкрито центральну міську бібліотеку Вінниці, нині Вінницька ЦМБ ім. І. Бевза [1, стор. 39], а в 1983 р. відкрито центральну міську дитячу бібліотеку у Вінниці. [1]

У 2007 р. обласна книгозбірня, універсальна наукова бібліотека ім. Тімірязєва, відзначила свій сторічний ювілей. Її фонди містять близько мільйона примірників різних видань.

На сьогодні централізована бібліотечна система з 21 бібліотекою-філією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шлеймович М.С. Вінниччина в датах. Хронологічний довідник./ Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. Відділ краєзнавчої літератури. – Вінниця, 2000.
2. Там само. – С 27, 29.
3. Кот С. І. Честі своєї не зрадив// В Отамановський Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки).– Київ, 1991. – С133-141; Звідомлення про діяльність Вінницької філії ВБУ при ВУАН за 1923 р.– Вінниця, 1924.– С. 3-28.
4. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV-XVII століттях. – Вінниця, 1993.– С. 3.
5. ДАВ0. – Ф. П-87. – Оп.3.– Спр. 254.– Арк. 3, 8, 11.
6. Там само. – Спр. 17. – Арк. 61.

РОЗВИТОК БУДІВНИЦТВА МІСТА ВІННИЦІ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

На території сучасної Вінниці та її околиць людина селилася з давніх часів. Тут знайдено знаряддя праці доби неоліту, поховання доби бронзи, а також ранньослов'янське поселення черняхівської культури. [1] З середини X от. територія сучасного міста та мого околиць була заселена уличами і тиверцями, що входили до складу Київської Русі, а після її розпаду відійшли до Галицько-Волинського князівства. З середини XIII ст. землі Вінниці опиналися під владою монголо-татарських загарбників. У 1362 р., після розгрому військами литовського князя Ольгерда, Поділля перейшло під контроль Литовської держави.

Першою великою спорудою міста був замок, побудований на високому лівому березі Південного Бугу. Площа замку становила 1100 кв. м. Замок складався з комплексу споруд. Стіни були подвійні, зроблені з дерева, простір між ними засипаний був землею. Над стінами підносилося шість башт з бійницями. В'їжджали до фортеці через підйомний міст. Навколо тулилися малі дерев'яні будинки. Для оборони в замку утримувався гарнізон. В середині XVI ст. у місті вже лили ремісники багатьох спеціальностей. У 1545 р. у Вінниці числилося 273 будинки, а через сім рок в уже було 429. [2] Через Вінницю йшли торгові шляхи до Чорноморського узбережжя, на Волощину й Туреччину. Розвиток ремесла й торгівлі сприяв швидкому зростанню населення й забудові міста.

Міжусобні війни у литовському князівстві, чужинці грабування руйнували місто. З 1400 до 1569 р. Вінниця зазнала 30 великих нападів татар [3], тому, для укріплення Вінниці в 1338 р. збудували нову фортецю на острові Кемпа. [4] Після спорудження цієї фортеці на правому березі і виникає «Нове місто», а за лівобережжям закріплюється назва «Старе місто». [5]

Чи не перша згадка про відмежування вінницьких земель належить до 1566 р. Тоді вінницький староста Богуш Корецький (1550-1579) зробив об'їзд вінницьких земель, внаслідок чого було укладено відповідний документ. Цей акт взято до уваги при наданні автономних вправ міській громаді у 1640 і 1650 рр. [6]

У II пол. XVI – I пол. XVII ст. інтенсивно зростає міська, економіка, розвиваються ремесло і торгівля. Зростало ремісниче населення, що об'єднувалось у цехи. З розвитком ремесла й торгівлі у Вінниці помітно збільшувалась кількість населення. Якщо в середині XVI ст. у місті нараховувалось близько 1120 жителів, то на поч. XVII ст. їх було понад 4

тисячі. [5, с.78] Йшло інтенсивне будівництво, яке розгорталося головним чином у Новому місті. Від замку, напроти мосту, через усе місто в західному напрямку йшла велика вулиця. Праворуч від неї знаходився ринок. На в'їзді з нього зосереджувалися торговельні склади, заїзди, шинки, ремісничі майстерні, а також будинки торговельно-ремісничої частини міського населення. Поблизу ринку збудовано дерев'яне приміщення міської ратуші. Біля неї оголошувалися судові вирoki місцевої влади. До Нового міста перенесли також кілька церков, які були у Старому місті.

Польська шляхта робила усе можливе, щоб обмежити права міста. Водночас посилювалось національно-релігійне поневолення. Помічником польської шляхти виступала католицька церква та Ватикан. Після Люблінської унії до Вінниці почали прибувати ксьондзи, єзуїти та інші служителі католицизму. Вони засновували тут школи. У 1617 р. католики збудували свій монастир, обнесли його високим кам'яним муром з міцними наріжними баштами. В 1624 р. вони відкрили другий монастир, а у 1624 р. в місті відкрили єзуїтський колегіум. Важливу роль з колонізацією і католицькою експансією відіграли православні церковні братства. Так після Люблінської унії популярним стало братство Кузьми й Дем'яна. З останньої чверті XVI ст. це братство утримувало українську братську школу, яка існувала близько двох сотень років, Цю школу було закрито в 1778 р.

Історія Вінниці останньої чверті XVII-XVIII ст. є маловивченим періодом у зв'язку з відсутністю широкого кола джерел. Скупі відомості з цього часу засвідчують тут запустіння та голод.

У XVII ст. Вінниця розширюється територіально: виростає у II чверті століття так зване Завалля – Нове місто біля Летичівської брами, а ні, південному заході – передмістя Садки. В описі Вінницького староства 1782 р. вперше трапляється згадка про слободу Тяжилів. Разом з передмістям у Вінниці 1767 р. було 530 будинків, а через 15 років їх стало 610.[5, стор 81] Це сталося завдяки поступового з'явлення підприємств. На березі Південного Бугу в 70-х рр. було побудовано велику гамарню, де роботу молота механізували з допомогою рушійної сили води. Це була перша мануфактура у Вінниці. Коли в I чверті XVIII ст. у місті існував лише один спільний цех, то в 1777 р. працював шевський. Кравецький та інші цехи. Поступово розширилася територія Вінниці. Але переважна більшість будинків споруджувалася з дерева. Для покрівлі їх з основному використовували солому, драницю і дуже рідко черепицю. В 1852 р. в місті нараховувалося 136 крамниць, 2 трактири і 35 шинків. В 1852 р. із 1427 будинків кам'яних було 26. В 1860 р. у Вінниці числилося півтори тисячі будинків і проживало понад 10000 чоловік. [5, с. 82] В 1881 р. було засновано Вінницький міський

банк.

До речі, у грудні 1796 р. відповідно до указу генерал-губернатора Т. І. Тутолміна з метою кращого нагляду поліційними чинами за порядком. Вінницю розділено на три квартали, які стали попередниками майбутнього поділу міста на три частини. [7]

В 1797-98 рр. у місті діяло 4 єврейські винокурні та стільки ж пивоварень. Міщанська громада утримувала цегельним завод, на якому вироблялось 330 тис. штук цегли за рік, діяли майстерні і млини.[8] Наприкінці XVIII ст. в місті з'являється капелюшна мануфактура (фабрика, яка ще в 1814 р. згадується як діюча. На 1823 р. у місті діяв свічковий завод, у 1838 р. – пивоварний завод. Чільне місце серед промислових закладів посідали млини.

На 1852 р. кількість будинків у місті збільшилася до 1427, з яких 23 було кам'яними. В 1860 р. у Вінниці вже 1501 будинок (25 кам'яних).

Примітним на той час явищем поєднання соціально-економічного анахронізму з вишуканістю нової архітектури стала п'ятничанська садиба Грохольських. Близько 1831 р. у цьому помісті паркобудівничим Діонісієм Мак-Клером був закладений новий, пейзажний парк, а також дещо реконструйовано припаркову частину регулярного парку.[6, стор. 63] Але в архітектурі міст царської провінції романтизм довго не знаходив культурного й економічного підґрунтя. Розроблення та публікація і сер. XIX ст. Будівельного статуту сприяли початкові перетворення, містечкової забудови. Це яскраво позначилось на формуванні головної вулиці правобережної Вінниці (Великої або Поштової, нині вул. Соборна) та прилеглих кварталів. Розпочалася поступова заміна вузьких по фронту та глибоких житлово-торгових будівель, дерев'яних та погано розпланованих, на цегляні або з цегляними фасадами, помітно ширшими і вищими за поверховістю. Поряд з вимогами до забудови домоволодінь, дотримання розривів та пропорцій між спорудами нормувалися мінімальні розміри та пропорції вікон, відстані від вікон верхнього поверху до покрівлі, висота даху тощо. Фасади вирішувались за повніш принципами пластичних та колірних рішень, з дотриманням чітко визначених Будівельним статутом вимог щодо вживання тих чи інших деталей, а також визначення загальних габаритів будівель, основних протипожежних заходів залежно не від матеріалу та розмірів будинку. [9]

За ревізією населення 1858 р. і місті мешкало 10280 чоловік. [10]

Напередодні реформи 1861 р. Вінниця займала площу приблизно 880 десятин і простягалася зі сходу на захід на 1,5 версти, а з півдня на північ, включаючи і Старе місто, – на 2 версти. Зовні місто мале убогий вигляд, вулиці були крихітні, вузькі, не мали твердого покриття, зовсім не

освітлювалися, були забруднені сміттям, яке викидали просто на вулицю. Впадало у вічі скупчення заїжджих дворів. Жителі користувалися орудною водою з Бугу. Криниць було мало, належала вони місцевим багатіям. Антисанітарні умови призводили до частих епідемічних захворювань. Більшість торговельних закладів зосереджувалося в районі Поштової вулиці та Тюремної площі (нині Жовтнева), проте деякі з них розташовувалися і на міських околицях.

Позитивні зрушення з економіки призвели до поліпшення ситуації у сфері будівництва та архітектури міста. 1880 р. в місті будується чавуноливарний завод «Молот», 1881 – засновується міський банк. У 1875-1880 рр. за проектами молодшого архітектора Подільського губерніального відділення К. О. Введенського у Вінниці було зведено мурований гостинний двір, дерев'яний міст з греблями, шосе до залізниці – планувальну основу сучасного проспекту Коцюбинського. [11]

1882 р. у Вінниці на 19 тис. мешканців було 1629 житлових будівель, з них 99 – кам'яних. [6, стор. 73]

Архітектуру міста 80-90-х рр. XIX ст. характеризує широка палітра будівельних засобів та стилізацій, притаманних класичному зодчеству, хоча обсяги забудови та кількість значних будівель, що збереглися протягом наступного століття, залишалися незначними. За спеціальними архітектурними рішеннями створюються, в основному, громадські (цивільні та військові) будівлі, в тому числі в центральній правобережній частині та на периферії міста. В архітектурі та декорі будівель запанував романтичний. історизм. Протягом XIX ст. і особливо в 90-х рр. активізується видобуток будівельного граніту в колишніх середньовічних замчищах, тому, поряд з ордерними, композиціями та тин кувальним декором у Вінниці поширюється так званим «цегельний стиль», що поєднував пластичні досягнення популярних стилізацій. Саме із застосуванням художньої виразності цегляних мурувань в 1881-1885 рр. в приміській садибі Вишня (нині частина мікрорайону Пирогова) будується, винятковий за культурним значенням та функцією об'єкт – комплекс церкви-усипальниці М. І. Пирогова. Комплекс, що тепер є частиною Національного музею-садиби, проектував академік архітектури В. І. Сичугов. [11, с. 341-342] Також в «цегельному стилі» з використанням різних елементів минулого та архітектоніки неоренесансу, архітектор К. К. Пруссак будує казарми артилерійського полку. [12, с.151-152, 316]

В центрі, на Поштовій вулиці, «обличчя» головної вулиці формували, в основному фасади або тиньковані, або в новій силікатній цеглі. Більшість об'єктів 90-х рр. несли в середовище розмаїття європейської форми з

рустованим фасадом першого поверху та ордерними елементами й ліпними прикрасами верхніх поверхів металевими ганками, навісами, парапетами балконів та дахів.

В 1896 р. було виділено на Замості (Тюремна площа) місце для будівництва Народного дому. Його було збудовано у 1902 р. Споруда виходила однією стороною на Олександрійський проспект (вул. Коцюбинського), іншою – на Замостянське шосе (вул. Островського), з фасадом – на Тюремну (Жовтневу) площу.

Розгортання містобудування розпочалося після змін поколінь у місцевій владі. В березні 1899 р. вінницьким міським головою обрали М. В. Оводова, який був прибічником новітніх ідей. Для чого запросив в червні 1900 р. цивільного інженера Г. Г. Артинова на посаду міського архітектора. Діяльність Г. Г. Артинова розпочалася з проектування та будівництва Вінницької жіночої гімназії (1900), нині школа № 2. [13] Народний дім на Замості (не зберігся) – 1902 р., залізні мости через острів Кемпа (існували до великої Вітчизняної війни – 1902 р. міська бібліотека ім. Гоголя) нині обласна ім. Тімірязєва – 1907 р., Св.-Вознесенська церква (не збереглася) – 1907 р. [14], кам'яні сходи до парому (нині сходи до парку «Кум бари») – 1908-1910 рр., Міський театр (нині театр ім. Садовського) – 1910 р. [15], перша електрична станція. Серед них привертає увагу будинок міської думи (нині адмінбудинок товарно-промислової біржі на вулиці Соборній). Три поверхи головного будинку зайнято трьома великими залами. Алебастрові прикраси сходів, стін та колон й були причиною того, що його довго називали «Білим залом». Добудова до головного будинку зі службовими приміщеннями простягається вглиб двору. Просто задуманий план добре розв'язував завдання – дати великі операційні зали, які при потребі можна ділити бар'єрами. Фасад будинку, що являв собою модернізований ампір, вдало об'єднував усі три поверхи з трьома залами. В цілому цей проект становив значний крок вперед, порівнюючи з фасадами інших будинків у Вінниці тих часів.

Окрасою міста був і будинок міського театру на Театральній. Тут був зал на 1000 місць, вестибюль, фойє на другому поверсі (з 1944 р. театр був зруйнований і відновлений за проектом Д. Чорновола).

Під керівництвом Г. Г. Артинова були створені Бульвар на Олександрівській площі (нині, після реконструкції, сквер ім. Козицького та Меморіал Слави), бульвар М. Оводова на Миколаївському проспекті, бульвар на Великій Олександрівській вулиці (нині проспект Коцюбинського). На жаль ці бульвари не збереглися. Були розплановані та забудовані особняками Слов'янка, Садки, Замостя. В Садках, на Старому місті та

Замості розташовано гімназії, реконструйовано службові приміщення в колишніх єзуїтських мурах.

В 1910 р. з місті було 5426 будівель, з них мурованих 2370. Населення Вінниці протягом останньої чверті XIX ст. збільшилося втричі, і нараховувало в 1910 р. понад 30 тис. чоловік, але треба відзначити, що архітектура і її діяльність зосереджувалася у Новому місті та на Замості, а староміська територія потерпала від занедбаності, але в 910-х в Старому місті також розпочинаються містобудівельні заходи, зокрема, проектування нових вулиць. [16]

В 1911 році в місті було 44 вулиці, 11 провулків, 6 майданів. Напередодні першої світової війни площа міста становила майже 4 тис. десятин.

Певну роль у громадсько-політичному та культурному житті міста відіграли місцеві газети. Першою була «Вінницька газета». Почала вона виходити в 1906 р., але проіснувала всього 4 місяці. Недовговічними виявились і її наступниці: «Вінницький листок» (1907) та «Куранти» (1911). Цікавою була газета «Вінницький голос», що почала виходити з березня 1912 р., але за наказом генерал-губернатора її закрили. Довше за інші (1912-1916 рр.) проіснувала газета «Юго-Западный край» – орган Вінницької міської думи. Важливу роль у розгортанні масово-політичної роботи відіграла газета «Набат», що почала, виходити у Вінниці 26 січня 1918 р. У січні 1917 р. Вінницька більшовицька організація почала випускати газету «Борьба». Її вийшло кілька номерів. [5, с. 91] Треба сказати, що офіційним органом Директорії була газета «Вісник Української Народної Республіки», яка виходила у Вінниці з 17 грудня 1918 р. Спочатку газета друкувалась у Вінниці, а згодом, з червня 1919 р., в Кам'янці-Подільському. Ще одним важливим офіційним виданням цього періоду була щоденна газета «Республіканські вісті», орган Вінницької філії УНС. Перший номер газети побачив світ 29 листопада 1918 р. Антигетьманський переворот викликав до життя і появу такої газети, як; «Свободное слово» (8 грудень 1918 р.), цю газету випускав. видавничий кооператив «Логос». Цей кооператив з 26 серпня 1919 р. відновив випуск газети «Свободное слово», а з 6 вересня того, ж року – газету «Подільське слово». [6, с. 147] З 1 травня по 12 червня 1920 р. виходила газета «Хвиля».

Починаючи з 1923 р. відбудова фабрик і заводів Вінниці значно прискорила. Найголовнішою проблемою, незважаючи на те, що населення міста за роки громадянської війни зменшилось майже до 38 тисяч, потреба в житлах була дуже гострою. Були націоналізовані будинки колишніх мешканців, купців, їх передано. було під житло населенню, але значна

частина приміщень була занедбаною, довелося їх ремонтувати. Однак повністю задовольнити потреби не можна було, тому поряд з відбудовою зруйнованого житлового фонду розгорталось спорудження нових будинків. Почали поступово розширюватися масштаби житлового будівництва. З'являються 3-4 та і 5-ти поверхові будинки на багатьох вулицях. Напередодні Великої Вітчизняної війни у Вінниці було 6002 житлових будинків, проживало близько 100 тис. чоловік.[5, стор. 95]

На підприємствах працювали медпункти. В порівнянні з 1913 р. кількість лікарняних ліжок збільшилась у місті майже в 40 разів. На поч. 1941 р. в місті працювало 327 лікарів – майже 15 разів більше, ніж у 1913 р.

Враховуючи те, що Вінницька область була прикордонною, у місті розташовувався великий військовий-гарнізон, в якому також квартирували корпус Червоного козацтва, командиром якого був Квятек. З метою поліпшення проведення дозвілля військовослужбовців та їхніх сімей, у 1940 р. було збудовано нове приміщення гарнізонного Будинку офіцерів (тепер Будинок офіцерів Військово-Повітряних сил України).

15 липня 1941 р. німецька мотопіхота зайняла Луку-Мелешківську. І вже у другій половині дня 19 липня німці увійшли у Старе місто. З 19 липня до 20 березня 1944 р. місто перебувало під нацистською окупацією. Гітлерівці завдали місту величезних збитків, які становили майже 500 млн. крб. Особливо місто зазнало величезних людських втрат. Якщо напередодні війни в місті проживало близько 100 тис. чоловік, то в 1944 р. залишилося лише 27 тисяч, а з будинків фашисти зруйнували у місті 1881 будинок. [5, с. 101] Німецька влада, захопивши місто ліквідовувала наочні ознаки існування радянської влади, міняла назви вінницьких вулиць: головна вулиця – Соборна тоді мала назву Український проспект, а Соборною називалась вулиця, яка нині носить ім'я Гната Михайличенка. Сучасна вулиця Козицького називалася вулицею Гірських стрільців, Інтернаціональна – Національною, вулиця Архітектора Артинова носила ім'я Тараса Шевченка, Театральна, мала назву Німецька. Саме тут, на розі Німецької вулиці та Українського проспекту містилася окупаційна адміністрація – резиденція гебітскомісара. [17]

На квітень 1945 р. у Вінниці діяло понад 30 промислових підприємств. Стали до ладу водонасні станції, було відремонтовано шляхи й мости, здане в експлуатацію 17,4 тис. кв. м житлової площі, відкривалися, навчальні заклади, школи, заклади культури.

Довгий час у післявоєнні роки гостро стояло питання про забезпечення трудящих Вінниці житлом. На печаток 1955 р. населення міста досягало 106,1 тис. чоловік. Було споруджено 52 тис. кв. м житла. Виникли нові

житлові масиви. Велось будівництво в районах Слов'янки, Старого міста, П'ятничан, Хмельницького і Немирівського шосе було розгорнуте індивідуальні забудови.

На Південному Бузі збудували три бетонні мости. З 1956 р. з міста почав надходити дашавський газ. [5, с. 101] Масштаби житлового будівництва з року в рік зростали. Так, лише протягом 1956-1957 рр. було споруджено більше житла, ніж у перші повоєнні роки. На кінець 1956 р житловий фонд складався з 8,8 тис. будинків, але потреба в житлі залишалася гострою. [18] В 1958 р. було введено 19 тис. кв. м житла, тобто втричі більше, ніж у 1956 р. Цим було покладене початок масового житлового будівництва у Вінниці. В цей час виникає ряд житлових масивів: на вул. Свердлова, в районі заводу залізобетонних конструкцій. Забудовано багатопверховими будинками вул. ім. Пирогова, розширюється робітниче селище хімкомбінату. Але серйозна недоліком в житловому будівництві була низька якість будівельних робіт, особливо сантехнічних і оброблюваних. Будівельники це пояснювали низькою якістю матеріалів.

З 1959 по 1963 рр. в місті почав працювати завод великопанельного домобудування, здано в експлуатацію високовольтну лінію електропередачі Житомир-Вінниця, споруджено новий корпус для обласної друкарні, де установили нове устаткування.

Щоб захистити Київську вулицю від весняних паводків, у шостій п'ятиріччі почалося будівництво водозахисної дамби вздовж лівого берега Південного Бугу від П'ятничанського до Староміського мостів. [5, с. 108]

У 1963 р. у Вінниці був закладений ботанічний сад. У ньому чимало рідкісних дерев і чагарників, Для субтропічної флори обладнана оранжерея.

В місті також зведено один з найбільших у Європі (на той час) телевізійних ретрансляторів, щогла якого досягає 334 метрів. До 70-х рр. завершено будівництво палацу спорту «Авангард», широке форматного кінотеатру «Росія», готелю «Південний Буг» та інших споруд. Особливе швидко здійснювалося промислове будівництво в II пол. 60-х – на поч. 70-х рр. Серед них – електротехнічний і радіоламповий заводи, олієжиркомбінат, швейна і галантерейна фабрики тощо.

У 1956-1964 рр. було реконструйовано багато майданів і вулиць міста. Так, на місці колишнього базару Каліча створили нову велику площу, якій присвоїли ім'я Ю. Гагаріна. Окрасою її стала п'ятиповерхова будівля центрального універмагу, чотириповерховий будинок нового готелю, житлові будинки. На розі вулиць ім. Пирогова та К. Цеткін (нині Скалецького) збудований був критий ринок на 500 торговельних місць (нині ринок «Урожай»).

Треба сказати, що у повоєнні роки поступово налагоджувалося й культурне життя Вінниці. В 1945 р. почав працювати кінотеатр «Родина», з 1950 р. – «Жовтень» на Замості, в 1955 р. закінчено будівництво приміщення бібліотеки ім. Тімірязєва, були закладені нові парки, сквери, бульвари. В 1958 р. в парку ім. Горького був споруджений зелений театр на 3 тис. місць, стадіон...

У 60-х рр. були визначені, а згодом і реалізовані плани забудови південно-західної частини міста. На площі 230 га розпочалося (1962) будівництво житлового масиву Вишенька: п'яти і дев'яти поверхові будинки з усіма зручностями, в тому числі школи, дитячі садки, магазини, лікувальні заклади. В 70-х рр. тут вже проживало більше 70 тис. чоловік населення. У 1972 р. вулиця 600-річчя вже була забудована. [19] Сьогодні вже важко уявити Вінницю без Вишеньки та Слов'янки, Кореї та Тяжилова, Свердловського масиву чи таких вулиць, як Келецька, Стахурського, проспектів Коцюбинського та Космонавтів. Саме тоді народжувалися нові мікрорайони, щорічно будувалося до 200 тисяч кв. м житла. У 1981-1985 рр. у місті здано в експлуатацію 132 типових будинки. Новоселами стали 9056 сімей вінничан, а 2320 – поліпшили житлові умови. [6, стор. 241] Де речі, у квітні 1972 р. Вінниця стала містом з районними поділом. Указом Президії Верховної Ради УРСР у місті були створені три райони: Ленінський, Замостянський і Староміський. [19]

Перші кроки незалежності для України були непростими. Україна успадкувала від СРСР уламок економіки, неспроможний самостійно функціонувати. Більшість підприємств або різко скоротили виробництво, або ж зовсім перестали працювати. Стрімко зростала інфляція, яка в листопаді 1992 р. перейшла рубіж 50%.

Незважаючи на складну економіку і фінансову ситуацію, місто вирішувало низку проблем, зокрема транспортних. Якщо у 90-х рр. минулого століття кількість маршрутів тролейбусів складала 4, то у 2000 р. їх нараховувалося 12. За цей же час зросла довжина тролейбусних ліній з 62,4 до 75,6 км. До речі, у 1997 р. тролейбусні маршрути були прокладені на Свердловський масив і Тяжилів.

Зважаючи на можливості міста, тривало житлове будівництво кількості населення з 1989 до 2001 р. зросла з 374,3 тис. до 390,5 тис. осіб. [6, стор. 251] тривало. У 1998 р. було здано в експлуатацію 68 тис. кв. м житла багатоповерхової забудови (20). У 2003-2004 рр. була проведена реконструкція центрального мосту через Південний Буг, а у 2002 р. було відкрито підземний перехід біля ринку «Урожай». Для забезпечення потреб населення нового мікрорайону «Поділля», що почав будуватися у 2003 р., в

жовтні 2006 р. відкрито новий дошкільний навчальний заклад «Перлінка».

Під час урочистостей, присвячених ювілею міста, у вересні 2005 р. відбулося відкриття реконструйованого залізничного вокзалу.

На початку ХХІ ст. негативно спрацювали кризові фактори, такі, як: незавершеність та недосконалість інфраструктур транспортного та інженерно-технічного забезпечення території; незадовільний стан об'єктів міського господарства, в т.ч. значних обсягів житлового фонду на тлі дефіциту нових територій для будівництва. Відносно подолання кризових явищ, в т.ч. у будівельній галузі, розпочалося в 2002-2004 рр. з розгортання місцевої містобудівельної програми переобладнання перших поверхів житлових будинків на магістральних вулицях в заклади обслуговування. Типологію громадських будівель доповнили торгово-сервісні заклади («Дастор» на проспекті Юності, торгово-розважальний комплекс «Магі-центр» на вул. Козицького, нові вирішення банків, офісів тощо). Розпочалася реконструкція старих і розміщення нових виробничих та складських баз.

23 листопада 2007 р. Вінницька міська рада схвалила новий Генеральний план міста. Місто зростає і розширюється. Попереду нові перемоги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Материали и исследования по археологии СССР. – Вип. 82.– М., 1960.– С. 16.
2. Ерофеев И. А. Вінниця. – М., 1960.– С. 28.
3. Багруля О. Архітектурна історія Вінниці. – Вінниця, 1930. – С. 14.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т 2. – СПб., 1865. – С. 150.
5. Історія міст і сіл Української РСР.// Вінницька область. /Головна редакція Української енциклопедії АН УРСР. Інститут історії Академії наук УРСР.– К., 1972.
6. Вінниця. Історичний нарис. Редакційна колегія. – Вінниця: Книга-Вега, 2007.– С. 34.
7. ДАВ0.– Ф 391.– Оп. 1.– Спр. 634.– Арк. 9-9 зв.
8. Петренко О.С. Вінниця на рубежі... – С. 11-14;
ДАВО.– Ф. Р-5022.– Оп. 1– Спр. 178.– Арк. 8, 86, 87.
9. Свод учреждений и .Уставов Строительных/ Свод Законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Первого составленный. – Т. 12.4.1. – СПб., 1857. – С. 315-355.
10. Городские поселения. – С. 44
11. Тимофеєнко В. І. Зодчі України кінця ХVІІІ – початку ХХ століть. Біографічний довідник. – К., 1999.– С. 64

12. Там само. – С. 151-152, 316.
13. ДАВ0.– Ф. Д-230.– Оп. 1.– Спр. 557.
14. ДАВ0.– Ф. Д-230.– Оп. 1.– Спр. 1279.– Арк. 105.
15. ДАВ0.– Ф. Д-230.– Оп. 1.– Спр. 1255.
16. ДАВ0.– Ф. Д-230.– Оп. 1.– Спр. 1230.
17. Мельник В. Що зробили німці з вінницькими вулицями?// Вінницька газета. – 2003.– 22 січня.
18. ДАВ0.– Ф. 87.– Оп. 4.– Спр. 41.– Арк. 56.
19. Кавун В. Місто над Бугом. // Вінницька правда.–1972.– 5 серпня.
20. 1997 рік у цифрах і у актах. // Вінницька газета.–1998.– 25 березня. – С.3.

РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ У ВІННИЦІ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Перше повідомлення на медичну тему мені зустрілося з 1785 р. Ось воно: «Діти заможних міщан Вінниці у 80-х рр. XVIII ст. навчалися у польських академічних школах. Ці школи, створені у Вінниці після закриття єзуїтських, давали своїм вихованцям потрібну для практичної діяльності підготовку. Так, коли Краківський університет розпочав з 1785 р. підготовку лікарів для міст за рахунок самих міст, з Вінниці в цьому ж році виїхали троє стипендіатів – Яків Педченко, Влас Хмель та попович Іван Крубович. Але по закінченні навчання в університеті та здобуття в 1792 р. ступеня доктора медицини, хірургії та акушерства лише Яків Постоловський (Педченко) повернувся Вінниці, де й зайнявся лікарською практикою». [1, с. 69] Цікаве походження прізвища Якова Педченка. В ті часи міщани могли навчати дітей в школах тільки при умові, що вони приймають католицизм і ополячуються. Тому-то Якова Педченка, сина заможного міщанина Василя Педченка з Старого міста, у школі відразу ж перейменували в Якуба Постоловського.

У 1859 р. засновано Товариство подільських лікарів, яке існувало до 1865 р. [2]

З історією медицини Вінниччини пов'язане ім'я видатного вченого, засновника військово-польової хірургії, педагога М. І. Пирогова. У 1951 р. він купив невеличку садибу Вишня біля села Шеремети (тепер Пирогове), в межах Вінниці. З 1862 по 1866 рр. М. І. Пирогов перебував за кордоном, де керував підготовкою професорських кадрів. Останні 15 років життя він провів у Вишні. Уважно стежив за розвитком вітчизняної та зарубіжної медицини, не полишив і медичної практики. До нього зверталися селяни з ближніх і дальніх сіл, до багатьох хворих він виїжджав сам. Крім лікування, надавав ще й матеріальну допомогу.

З ім'ям Пирогова пов'язане застосування у Вінниці одного з найбільших медичних закладів – лікарні душевнохворих. Активну участь він взяв у виборі місця для лікарні, у 1697 р. лікарню було відкрито. Вона обслуговувала три губернії – Київську, Волинську та Подільську, мала велике польове й городнє господарство, млин, цегельню та майстерні. Навколо лікарні було посаджено великий парк, це був один, з небагатьох, добре обладнаних медичних закладів царської Росії.

8-9 лютого 1897 р. відбувся перепис населення Російської Імперії, в т.ч. Вінниччини. Якщо у 1872 р. кількість населення Вінниці було 18780, то у 1897 р. було вже 30563 чоловіка.

Перший лікувальний стаціонар у місті з'явився в 1905 р., коли земський

лікар на чолі з хірургом Л. І. Малиновським було надано приміщення на 75 ліжок.

Послугами лікарів могли користуватись лише заможні верстви населення, оскільки плата за медичну допомогу була дуже високою. Якими були бюджетні асигнування? Так, у 1883 р. міська управа виділила на «лечение людей неимущих» 33 крб. 34 коп., а на знищення бродячих собак – 42 крб. 80 коп. В 1914 р. вона спромоглася витратити на медичні потреби по 5 коп. в рік на одного жителя.

В 1903 р. у Вінниці було засноване медичне товариство. В 1909 р. воно нараховувало в своєму складі лише 49 членів. Воно активно підтримувало клопотання громадськості міста та повіту про спорудження у місті лікарні ім. М. І. Пирогова. Головним ініціатором її створення був лікар-хірург Л. І. Малиновський. Він запропонував будувати лікарню на кошти, зібрані в порядку добровільної підписки серед населення всієї країни. Так, на зібрані кошти розпочали будувати лікарню. Через нестачу коштів будівництво йшло повільно. Лише у 1914 р. приміщення лікарні нарешті було закінчено. Однак в зв'язку з початком першої світової війни лікарня не була в той час відкрита. Тільки у травні 1917 р. відкривається, нарешті, цей великий лікувальний заклад. Першим головним лікарем став його засновник Л. І. Малиновський.

У 1910 р. в місті було, крім лікувального закладу для душевнохворих, 2 лікарні на 95 ліжок, 16 лікарів, 19 фельдшерів, 12 акушерок. Таким чином, на одного лікаря припадало понад 3 тис. чоловік.

Перед першою світовою війною місто мало: польську, єврейську, міську лікарні, в військовий шпиталь, приватний заклад «лікарів-спеціалістів». У 1911 р. почала діяти станція швидкої медичної допомоги. На виклик виїжджала карета з медичним персоналом.

17 листопада 1917 р. в приміщенні міського театру відбулося засідання міської думи. Наступного дня дума заслухала та схвалила доповідь доктора Б. Я. Черняка про відкриття міської лікарні на 65 ліжок приміщенні закритого Вознесенського лазарету. Не менш потрібне рішення прийняла міська дума 18 грудня, ухваливши, для поліпшення матеріального становища інвалідів організувати у Вінниці артіль газетарів-інвалідів. [3, с. 131]

Одним з основних завдань, яке стояло перед тогочасною міською владою була проблема охорони здоров'я. Особливої актуальності вона набирала у зв'язку із поширенням епідемії тифу. Тому дума на своєму засіданні 3 червня 1918 р. прийняла постанову про відкриття у Вінниці інфекційного відділення при міській лікарні на 30 ліжок. В той час виникла гостра необхідність відкриття нової лікарні, оскільки Пироговську лікарню реквізував для своїх потреб 514-й угорський корпус. Саме з цієї причини

дума і прийняла 11 липня 1918 р. постанову про відкриття у Вінниці лікарні на 110 ліжок в приміщенні Вознесенської лікарні (відкрита з 1 серпня 1918 р.). [3, с. 135] Цікаво, що стаціонарна допомога, амбулаторні поради і, по можливості, медикаменти та перев'язки будуть безкоштовними.

9 серпня 1918 р. дума вирішила відкрити амбулаторну приймальню на Малих Хуторах. Ще одним важливим рішенням міського самоврядування в галузі медицини була постанова думи від 8 жовтня 1918 р. про встановлення нічних лікарських чергувань. Передбачалося влаштувати пункт для таких чергувань на Замості.

13 листопада на своєму таємному зібранні в Києві лідери УНС створили Директорію – колективний орган, який мав керувати повстанням проти гетьмана (очолив її відомий письменник та громадський діяч В. К. Винниченко). До речі, на заклик Директорії анти германське повстання розпочалося 15 листопада 1918 р., а через місяць (14 грудня 1918) гетьман Скоропадський добровільно зрікся від влади.

Перших успіхів за часів Директорії досягала охорона здоров'я. В місті було відкрито хірургічний шпиталь № 71 з інфекційним відділенням (колишня Єврейська лікарня). У серпні 1919 р. – амбулаторія при єврейській управі, при хірургічній лікарні Червоного Хреста почала діяти самостійна амбулаторія.

22 листопада 1918 р. Пироговська лікарня отримала статус земської і утримувалась на кошти як земства, так і міста. 19 жовтня 1919 р. міська управа постановила влаштувати у Пироговській лікарні 160 ліжок. А також ввести плату за лікування незаразних хворих по 75 крб. на добу [4]. Її головним лікарем 11 жовтня того ж року обрано відомого фахівця Л. К. Яворовського.

Побував у Вінниці проїздом голова Українського Червоного Хреста А. Г. Вязлов проїздом, констатував, що всі зазначені установи перебувають у гарному стані. Тоді ж міністр охорони здоров'я та опікування Одрин відвідав хірургічний шпиталь № 35 по Романівській вулиці (зараз Першотравнева [5], та терапевтичний шпиталь №71 (колишня Єврейська лікарня).

На жаль усі зусилля влади, спрямовані на поліпшення медичного, обслуговування населення, нівелювалися страшною епідемією тифу. За свідченням тогочасної преси, «в сучасний момент всі вінницькі лікарні переповнені тифозними хворими, котрі з огляду на брак ліжок і місця дуже часто примушені лежати на холодній підлозі. Брак дров, котрий намічається зараз повсюди в нашому місті, а особливо в лікарнях, збільшує муки нещасних хворих». [6] Про це писав у своїх мемуарах і лікар вінницького

військового шпиталю С. Гоф, який відзначив, що лише нововідкрите відділення за кілька днів прийняло 1600 хворих на тиф, здебільшого галицьких січових стрільців [7].

1 вересня 1921 р. відкрито Вінницьку профшколу для середнього медичного персоналу, нині медичний коледж ім. Д. К. Заболотного. [8] В грудні 1921 р. засновано Вінницький фармацевтичний інститут (існував до 1932 р.). [8] В 1922 р. засновано протитуберкульозний диспансер у Вінниці. [8]

Значного руйнування в роки Імперіалістичної та громадянської воєн зазнали лікувальні заклади губернії, зокрема, Вінниці. В роки відбудови були не лише відновлені міські лікарні, а й споруджені нові. Якщо в 1910 р. в місті було лише 2 лікарні на 95 ліжок, то вже в 1926 р. трудящих обслуговували 6 лікарень, які мали 1234 ліжка. Кількість лікарів та інших медичних працівників зросла в 1926 р. майже вдвічі в порівнянні з 1922 р. Значно розширює свою діяльність лікарня ім. Пирогова. Якщо в 1917 р., вона налічувала 100 ліжок, то вже в 1926 р. – 175.

Ми вже згадували, що в 1922 р. у Вінниці було засновано протитуберкульозний диспансер, а в 1924 р. засновано у Вінниці пастерівську станцію. Обидва ці лікувальних заклади обслуговували трудящих всього Поділля. Так, в Вінниці лише за 1923 р. було надано амбулаторну допомогу майже 8 тис. хворих. Для надання медичної допомоги на підприємствах, були організовані медпункти (на заводі «Молот», Хімкомбінаті, спирт заводах, а також електростанції). [9] Крім того, при клубах, на підприємствах та установах міста створювалися гуртки першої медичної допомоги. В 1928 р. у Вінниці вже налічувалося більше 40 таких гуртків.

В ці роки почали створюватися і заклади санаторного та курортного лікування. Створюються такі заклади у Вінниці. На старому місті був відкритий робітничий санаторій на 50 місць, а в 1927 р. тут відкрито літній дитячий санаторій, розрахований на 170 дітей.

В роки відбудови розгортаються мережа професійної освіти. В 1924 р. у Вінниці були організовані короткотермінові курси. При профспілці медично-санітарних працівників функціонували однорічні фармацевтичні курси для працівників аптек.

В 1926 р. у Вінниці відкрито зуботехнічну профшколу.

В зв'язку з великою потребою в медичних працівниках середньої ланки у Вінниці в 1929 р. був створений медичний технікум, а у 1932 р. – психоневрологічний технікум, при 4-й міській лікарні. В 1936 р., після реорганізації, ці технікуми зливаються в середню фельдшерсько-акушерську

школу. Наступного року у місті відкрився новий середній учбовим заклад – зуболікарська школа. [1, с. 233]

Вінниця стає одним з центрів підготовки у галузі охорони здоров'я. В 1931 р. в місті був організований філіал Всеукраїнського заочного медичного інституту, а через рік почав функціонувати невеликий медичний інститут, де студенти навчалися без відриву від виробництва. Виник він на базі лікарні ім. Пирогова, лабораторій та кабінетів фармацевтичного інституту. Треба зазначити, що контингент студентів був невеликим. (На поч. 1934 р. на трьох його курсах навчалось 170 студентів). Так створювалися передумови для відкриття медичного вузу у місті. Як кадровий Вінницький медичний інститут відкрився у жовтні 1934 р.

В цьому ж 1934 р. почала працювати інфекційна лікарня на 50 ліжок (на вул. Ворошилова, зараз 50-річчя Перемоги). У 1933 р. розширюється друга міська лікарня на Замості, тоді ж при ній відкривається дитяче відділення на 25 ліжок.

Другий з'їзд Рад Вінниччини, відзначаючи роль медичного інституту у справі підготовки висококваліфікованих медичних кадрів в січні 1935 р. зобов'язав облвиконком «взяти цей інститут під особливий догляд й допомогти створити для його роботи якнайкращі умови». [10] За короткий час цей медичний заклад став одним з найбільших на Вінниччині. У 1935 р. почалося будівництво морфологічного корпусу – однієї з найбільших споруд Вінниці. До речі, у 1941 р. матеріальна база інституту оцінювалася приблизно в 15 мільйонів карбованців. І ще, на кінець 1940 р. у Вінницькому медичному інституті навчалось близько 1800 студентів. Протягом 1936-1940 рр. (перший випуск і медінституту відбувся у 1935 р.) Інститут закінчили 990 чоловік. [1, с. 232]

В 1936 р. почалася реконструкція психіатричної лікарні ім. О. Ющенко. В цей час значно зміцнюється і матеріальна база головного закладу області – лікарні ім. Пирогова. До речі, із зростанням лікувальних закладів збільшувалася кількість медперсоналу в них. Так, у 1936 р. в місті 137 лікарів, на поч. 1941 р – 327, або майже в 15 разів більше ніж в 1913 р.

У 1938 р. на вул. Рози Люксембург (зараз Василя Стуса) почав працювати стаціонар лікувальної комісії. Наступного року закінчилося будівництво двох нових родильних будинків – на території Пироговській лікарні та просп. Коцюбинського.

Розгорнули роботу у Вінниці і санітарно-епідеміологічні заклади: центральна дезстанція, санепідстанція, молочно-контрольна лабораторія, малярійна станція.

У 1941 р. в місті функціонувало 10 лікарень на 2,5 тис. ліжок, два

родильних будинки, 6 поліклінік, 3 водолікарні, стаціонар лікувальної комісії, туб- і вендиспансери та інші лікувальні заклади.

Особливу увагу влада приділяла і охороні материнства й дитинства. У Вінниці в 1940 р. функціонувало 30 дитячих ясел більше ніж на 1000 місць, 29 дитячих садків на 1600 місць, 3 шкільних і один ясельний санаторій, 2 дитячих і з жіночих консультації, молочна кухня на 500 дітей, дитяча поліклініка і спеціальна дитяча лікарня на 600 ліжок. Дитячі установи були добре обладнанні, деякі з них знаходилися в мальовничій місцевості на Старому місті.

З року в рік навчальні заклади Вінниці випускали все більше фельдшерів, зубних лікарів та інших медичних працівників. Тільки за передостаннє десятиріччя середню медичну освіту одержали в нашому місті близько 2 тисяч чоловік.

З 19 липня 1941 р. до 20 березня 1944 р. місто перебувало під нацисткою окупацією. Розглянемо поведінку окупаційних військ в площині тільки однієї лікарні – психоневрологічної лікарні ім. акад. О. І. Ющенка. [11]

«Незабаром після того, як в місті з'явилися німецькі війська, представник фельдкомендатури Мегінг звернувся до головного лікаря фельдкомендатури Серпа:

- Чим займаються лікарі психіатричної лікарні?
- Лікують хворих.
- Їх треба вилікувати радикально.

Капітан медичної служби Сепп зрозумів. Лікувати радикально – це значить знищувати. З цього дня почалось систематичне знищення хворих, які перебували у Вінницькій психіатричній лікарні...» Був встановлений жорстокий режим, різко знижені норми харчування: м'яса і жирів хворі не отримували зовсім. Їх добове харчування складалось зі 100 г глевкого хліба. З холодами кімнати не опалювались, і хворі, знесилені голодом, замерзали.

Німецькі окупаційні власті, не обмежуючись встановленням голодного режиму для психічнохворих, провели масове умиротворення хворих шляхом розстрілу восени 1941 р. і отруєння взимку і навесні 1942 р.

У лютому 1942 р. у приміщеннях лікарні, що звільнилася від хворих, було організовано німцями шпиталь для військовополонених. В квітні цього ж року військовополонених перевели до Житомира, а саму лікарню розформували. Будинки лікарні були використані німцями під санаторії і казино «Вальдьюф» для офіцерів ставки Гітлера, що прибули в той час у місто. При визволенні Вінниці фашисти знищили корпуси лікарні, пограбували майно.

До 1942 р. відновили роботу основні лікувальні заклади міста: 4 лікарні,

3 поліклініки, тубдиспансер, амбулаторія, 8 медичних пунктів на промислових підприємствах та один на залізничній станції міста. З'явилася приватна медична практика. З метою запобігання епідемічних захворювань встановлені санітарні огляди вулиць міста, крамниць, перукарень, буфетів. Було проведено медогляд 464 робітників закладів харчового виробництва та їдалень, яких у Вінниці на той час відкрито 22. [12] Проводилися обов'язкові щеплення проти дифтерії, дизентерії, висипного тифу. Влітку 1942 р. було проведено протималарійні роботи по річках Вишеньці та Бугу на площі 3,25 га. [13]

15 лютого 1942 р. відновив заняття Вінницький медичний інститут, в тому ж році на базі медичного інституту був відкритий медичний технікум у складі трьох відділів: фельдшерського, акушерського та зуболікарського. Навчання в інститутах і технікумах було платним. Студенти за навчальний семестр медичного інституту платили 30 марок (300 крб.). [13, с. 207]

З поч. 1943 р. навчання у вінницьких вузах та технікумах фактично не проводилося. Молодь часто мобілізували для виконання громадських робіт, а навчальні приміщення використовувалися для військових потреб. Значна частина студентської молоді була відправлена на примусові роботи до Німеччини.

Як ми і вказали, 20 березня 1944 р. місто було звільнено від окупантів. І уже в липні 1944 р. у Вінниці працювали 4 поліклініки, 7 лікарень, 10 медичних пунктів на підприємствах, дезінфекційна станція та водолікарня. Військово-медична служба, органи охорони здоров'я надавали допомогу воїнам, які постраждали під час визволення Вінниці. Місцеві жителі і допомагали у створенні шпиталів та їх обладнання, доглядали тяжкохворих, поранених, забезпечували продуктами харчування, донорами. 27 квітня 1944 р. було створено обласний комітет допомоги пораненим. Восени 1944 р. у Вінниці продовжували лікувати поранених 12 шпиталів. Допомогу постраждалим віддавало і товариство Червоного Хреста міста. В 1944 р. 18 первинних організацій Червоного Хреста міста брали шефство на шпитальними палатами і доглядали поранених, розвантажували санітарні поїзди, автомобілі, літаки. [15]

Дуже великої шкоди фашисти завдали медичному інституту. Але, незважаючи на це, в серпні 1944 р. в медичному інституті навчалася близько 500 студентів, через рік 61 молодий спеціаліст після здачі державних екзаменів поповнив ряди лікарів Вінницької області. Основною базою інституту стає Пироговська лікарня, яка стає центром медичного обслуговування населення Вінницької області. В 1958 р. лікарня мала більша 500 ліжок, 14 відділень, в яких працювало понад 100 лікарів. Зміцнюються й

інші лікувальні заклади. Після реорганізації 1950 р. всі поліклініки та консультації були об'єднані із стаціонарами. Замість розрізнених і розкиданих малосильних медичних закладів були створені великі, добре обладнані лікарні. В 1958 р. у Вінниці працювали, не рахуючи лікарень ім. Пирогова та ім. Ющенка, 7 міських лікарень, родильних будинки, залізнична лікарня, шпиталь інвалідів Вітчизняної війни (до речі, заснований обласний шпиталь інвалідів війни був у 1945 р.) та стаціонар лікувально-санітарної комісії, туберкульозний, онкологічний та венеричний диспансери, обласна санітарно-протиепідеміологічна станція. [1, с. 288] Багато уваги приділяється охороні материнства та дитинства. В 1958 р. у Вінниці нараховувалось 10 ясел на 730 місць та 19 дитячих садків на 1200 місць, функціонували дитячі молочні кухні, дві дитячі лікарні, 2 санаторія.

В 1959 р. на потреби охорони здоров'я йшло 50% міського бюджету. Так, якщо у 1949 р. бюджет становив близько 13 мільйонів карбованців, то в 1959 р. він перевищив 26 мільйонів. Лікарня ім. Пирогова, маючи відповідне обладнання та висококваліфікованих кадрів, дозволила робити тут найскладніші хірургічні операції, в тому числі на мозку і серці, успішно лікувати найрізноманітніші хвороби.

У 1958 р. закінчилася відбудова приміщення Вінницького медінституту. Тут були створені музей анатомії, судової медицини, патологічної анатомії. В 1959 р. завершено будівництво морфологічного корпусу. А в 1961 р. був відкритий педіатричний факультет.

В 1960 р. здано в експлуатацію нову дитячу лікарню № 2 на Київській вулиці споруджено нову міську лікарню на 400 ліжок. Споруджується також нове приміщення поліклінічного відділення першої міської лікарні на Першотравневій вулиці, зведено новий лікувальний корпус психоневрологічної лікарні. На околицях міста відкрито нові амбулаторії, значно розширене дитячий ревматологічний санаторій на Старому місті. Санаторію передано кілька нових приміщень на Нагорній вулиці.

II пол. 60-х – I пол. 80-х рр. – це один з найбільш складних періодів в історії нашого народу, час нагромадження невирішених проблем і застійних явищ в житті суспільства, які привели до кризової ситуації. Але це і був час, коли практично завершився процес формування сучасно території міста. В цей час була виявлена інтенсивна міграція населення із сільської місцевості. Кошт міської ради не вистачало не тільки на фінансування культурно-освітніх закладів, але й на поліклініки, лікарні, аптеки тощо у 70-ті роки кількість лікарняних на кожну тисячу вінничан становило приблизно 8,6 ліжок, що було значно нижче середнього показника в республіці.[16] На все місто було лише 20 аптек, тобто одна на 12,5 тис. мешканців.[17] В той же

час, на середину 80-х рр. у місті почали діяти нові лікувальні заклади. Серед них – корпус шпиталю інвалідів війни, обласна дитяча лікарня, онкологічний і кардіологічний диспансери, поліклініки обласної, 2-ої і 4-ої міських лікарень, міська стоматологічна поліклініка, інші медичні заклади. Набула подальшого розвитку і станція «швидкої допомоги» та дві її філії. Одинокі старі люди отримали притулок у спорудженому інтернаті для пристарілих.

За десять років (1990-2000) чисельність лікарів у місті зросла на півтори тисяча, середнього медичного персоналу – 250 осіб. Одночасно внаслідок складної фінансової ситуації в місті на той час скоротилась кількість лікарняних ліжок з 7815 одиниць до 5696 одиниць. [18]

У Вінницькому національному медичному університеті вперше створено єдиний свого роду науково-дослідний центр. Його проблемна лабораторія володіє найбільшим за обсягом банком даних про близнюків, що дозволяє досконально вивчати механізм спадковості нормальних і патологічних ознак людини. Вінницький медичний університет разом з Мюнстерським університетом Німеччини та Російським державним медичним університетом створив міжнародну академію імперативної антропології. [3, стор. 254]

За останні роки. Незважаючи на нестачу коштів, визначилися позитивні тенденції щодо показників стану здоров'я міста. З метою забезпечення умов для збереження і зміцнення здоров'я населення діє програма «Здоров'я вінничан на 2003-2006 роки», в рамках якої проходять заходи щодо удосконалення надання амбулаторно-поліклінічної допомоги, заходи щодо заохочення народжуваності. Помітно знизився за останні роки рівень первинної інвалідності серед працездатного населення, знизилася смертність дітей першого року життя. У 2002 р. було створено дві самостійні поліклініки (№ 2, 3), також відкрито відділення сімейної медицини. Таким чином, на сьогоднішній день у місті функціонує 15 лікувально-профілактичних закладів. [3, с. 256]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис./ Редакційна колегія. Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964.
2. Вінниччина в датах.// Хронологічний довідник. Він. обл. універсальна наук. бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. Відділ краєзн. літератури. Вінниця, 2000.
3. Вінниця. Історичний нарис. / Редакційна колегія. – Вінниця: Книга-Вега, 2007.
4. ДАВО. – Ф. 262. – Оп. 1. – Спр. 29, арк. 277, 279; Спр. 30. – Арк. 42 зб.

5. Гудзевич А. В. Вулиці Вінниці/ ДП «Державна картограф. Фабрика». Вінниця, 2007.
6. Шлях. 1919, 14 жовт.; 17, 10 вересн.; 18 жовтн.
7. ДАВО. – Ф. Р-6122. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 84-85.
8. Вінниччина в датах. Дивись п. 2 джерел та літератури.
9. Вінницький облдержархів. Ф.Р-151. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 15.
10. Газ. «Більшовицька правда. №843. – 1935, 10 січ.
11. Ключко В. Л. Вінницька психоневрологічна лікарня ім. О. І. Ющенка 1897-1997./ Історичний нарис. – 1997.
12. ДАВО. – Ф. П-138 – Оп. 5. – Спр. 259. – Арк. 39 зв.
13. Там само. – Арк. 132 зв.
14. ДАВО. – Ф. П-138. – Оп. 5.– Спр. 259.– Арк. 132.
15. ЦДАВО України. – Ф. 4616. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 14.
16. ДАВО. – Ф. 151. – Оп. 15. – Спр. 645. – Арк. 60.
17. Там само. – Арк. 72.
18. Вінниця за роки незалежності (1900-2000 роки).// Короткий історичний довідник. – Вінниця, 2001. – С. 37.

РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ У ВІННИЦІ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

З історією Вінниці зв'язане ім'я великого вченого, засновника військово-польової хірургії, визначного педагога **Миколи Івановича Пирогова**.

В 1961 р. він купив невеличку садибу Вишня біля с. Шереметки (тепер Пирогово), що на той час знаходилося в 5 кілометрах від Вінниці, Правда, з 1862 р. по 1866 р. М. І. Пирогов перебував за кордоном, де керував підготовкою професорських кадрів. В 1866 р. він повернувся на батьківщину, і поселився в своїй садибі Вишня. Тут, серед мальовничої природи, в оточенні трудівників-селян Пирогов майже безвиїзно прожив останніх 15 років свого життя. Сам Пирогов писав у своїх спогадах, що лише за півтора року він зробив у Вишні близько 200 значних операцій (резекцій, ампутацій і т.д.), причому всі вони закінчились успішно. [1] Крім того, в селі Шереметці школи не було. М. І. Пирогов спробував сам учити селянських дітей, але це викликало незадоволення з боку поліції та духовенства. Згодом за його ініціативною та при прямій допомозі в селі побудували початкову школу.

З ім'ям Пирогова зв'язане заснування у Вінниці одного з найбільших медичних закладів – лікарні для душевнохворих. Він взяв активну участь у виборі місця для лікарні. В 1897 р. лікарню було відкрито.

У 1947 р., 9 вересня, було відкрито музей М. І. Пирогова у садибі Вишня (нині Національний музей-садиба М. І. Пирогова. [2, с. 35] Самого Пирогова, під кінець життя підточувала важка хвороба (рак ясен), і 23 листопада 1881 р. у садибі Вишня перестало битися серце великого вченого.

Національною святинєю українського народу став невеличкий старовинний будинок на вулиці Івана Бевза у Вінниці. Тут 17 вересня 1864 р. в сім'ї дрібного службовця народився **М. М. Коцюбинський**, де і проживав він з перервами майже до кін. ХІХ ст.

Садибу Коцюбинських заклав ще в 30-х рр. ХІХ ст. дід письменника по матері Максим Абаза. На безлюдній тоді околиці Вінниці, що й досі носить назву Замостя, він придбав ділянку землі й побудував хутір, назвавши його Абазівкою. З південного боку до Абазівки прилягав великий майдан, на якому збирався ярмарок. Вздовж східної межі садиби проходив Липовецький шлях (тепер вулиця імені Михайла Коцюбинського), а на північ і захід стелилися левади й баштани.

Хутір складався з хати, комори, клуні, шопи, стайні та інших господарських будівель. Пізніше клуню Максим Абаза перебудував на ще одну хату, яку в 1863 р. віддав як посаг своїй дочці Гликерії, майбутній матері письменника. Саме в цій хаті і народився Михайло Коцюбинський. В

цій хаті Коцюбинський прожив 33 роки, тобто дві третини свого недовгого віку.

Матеріальна скрута примушувала Гликерію Максимівну, матір письменника, розпродувати по частинах свою садибу. У 1897 р. було продано хату й решту землі. Коцюбинські назавжди залишили Вінницю й переїхали до Чернігова.

Літературну діяльність М. М. Коцюбинський почав у Вінниці в 1884 р. Саме тут він написав свої перші оповідання «Андрій Соловейко, або вченіє світ, а невченіє тьма», «21 грудня на введеніє» та інші. Але друкуватись письменник почав лише в 1890 р.

В дореволюційний час вінницька садиба М. Коцюбинського була вкрай занедбана. Вона переходила від одного власника до іншого, зазнавала різних змін, руйнувалася. Та місцеву владу це не обходило – їй байдуже до пам'яті видатної людини.

25 вересня 1924 р. постановою Подільського губкому хату М. М. Коцюбинського було оголошено пам'яткою старовини і взято під державну охорону. Спеціальна комісія, створена в 1926 р., розгорнула широку діяльність, спрямовану на увічнення пам'яті Михайла Коцюбинського. За короткий час відремонтували будинок і впорядкували садибу письменника, зібрали речі, документи та інші матеріали, пов'язані з його життям і творчістю.

8 листопада 1927 р. в будинку М. М. Коцюбинського урочисто було відкрито музей його імені.

Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського швидко став визначним культурним і науково-методичним закладом Вінниччини. Серед його працівників були молодший син письменника Роман Коцюбинський, відомий український драматург і прозаїк Олександр Левада та інші діячі культури, які багато зробили для вивчення й популяризації творчості М. Коцюбинського.

В роки окупації Фашистські варвари поглумилися над пам'яттю великого українського письменника-гуманіста Михайла Коцюбинського. Вони пограбували та знищили експозицію музею письменника, а в самому приміщенні влаштували авторемонтну майстерню. Шануючи пам'ять свого великого земляка, вінничани взялися за відродження цього священного для українського народу культурного закладу. В 1945 р. музей був відкритий для відвідувачів.

З року в рік поповнюється експозиція музею, збагачуються його фонди. Понад три тисячі оригінальних документів, архівних матеріалів, фотокопій рукописів, Фотографій, картин, скульптур, ілюстрацій відомих художників та

інших експонатів розповідають про життя і творчий шлях М. М. Коцюбинського – співця людяності і волі.

Музейна справа у Вінниці почалася ще у 1918 р.

Тогочасне керівництво народної освіти надавало і збереженню культурно-історичної спадщини нашого народу. Загалом, у 1918 р. Міністерство народної освіти асигнувало на збирання та охорону археологічних пам'яток 3 млн. крб. За його ініціативою питання охорони пам'яток історії та культури розглядалося і на засіданні Вінницької міської думи 14 травня 1918 р. Тоді ж, після доповіді голови Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток Ваценка, а також ґрунтовних дебатів, дума постановила виділити для облаштування майбутнього музею приміщення в Мурах. [3] Важливу роль у створенні музею відіграли члени вищезгаданого Товариства охорони культурно-історичних пам'яток Поділля В. Г. Брілінг, В. Ф. Коренєв, Ю. С.Александрович та інші.

Щоправда, постанова думи від 14 травня 1918 р. була скасована Кам'янець-Подільським окружним судом аз жовтня того ж року. У свою чергу, це рішення було оскаржене Вінницькою міською управою у Державному Сенаті. Згодом до справи втрутилась Директорія УНР, яка в своєму листі на адресу міського голови від 18 грудня 1918 р. зазначала: «Справа утворення у Вінниці музею є дуже важна, бо в сей момент багато культурно-історичних пам'яток гине та вивозиться за границю». Тому Директорія наполягала, щоб «у найближчому засіданні думи в першу чергу поновити ранішу постанову думи про передачу Мурів зазначеному Товариству під музей...» [4]. Слідом за цим 23 січня 1919 р. Вінницька дума приймає нову постанову про музей. За нею Подільському товариству охорони культурно-історичних пам'яток для організації музею повністю передавалося приміщення в Мурах, за винятком Казанської церкви та квартири священика. Негайній передачі підлягали всі вільні кімнати верхнього поверху, а решта – не пізніше 1 травня 1919 р. Нижній поверх передавався Товариству в міру нагромадження історичного матеріалу та розвитку музею. Всі ці події привели до того, що музей було відкрито у травні 1919 р. на приватній квартирі художника В. Ф. Коренєва. [5, с. 135, 136]

До 1 жовтня 1930 р. *обласний краєзнавчий музей*, розташований в Мурах, був історико-побутовий музей і музей революції. Вже у 1934 р. тут було зібрано 12 тисяч експонатів, серед яких колекція із 100 подільських килимів, старовинні українські вишивки XVIII ст., роботи Кіпренського, Крамського, Айвазовського, Тропініна та інших українських, російських і

західноєвропейських художників. Експонати музею розповідали про далеке минуле Поділля. У 1938 р. музей відвідало 18 тисяч чоловік, у 1939 р. – близько 40 тисяч. [6]

У жовтні 1987 р. від обласного краєзнавчого музею відбруньковується художній відділ музею і стає самостійним Вінницьким художнім музеєм.

В середині 80-х рр. мережа закладів культури поповнилася залом органної і камерної музики, музеєм народного декоративного мистецтва і музеєм меморіалу бойової слави міста. [7]

ВІННИЦЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ

3 травні 1917 р. вперше постало питання про заснування в м. Вінниці Подільського обласного художньо-промислового та наукового музею. [8]

Колекція почала формуватися з 17 лютого 1919 р. Тривалий час вона знаходилася у складі обласного краєзнавчого музею і поповнювалася експонатами за рахунок знаходження із державних музеїв, установ і приватних колекцій.

Основу колекцій закладено поєднання приватних колекцій вінницьких збирачів предметів старовини (В. Коренева, Г. Брілінга та інших) з врятованими в 1920-х р. мистецькими творами з розорених поміщицьких садиб. До неї увійшли твори західноєвропейського мистецтва із зібрання княгині М. Щербатової, з маєтків Грохольських, Бжозовських, Моркових, Мерінга, Русановських та інших.

В 1920 р. в результаті націоналізації приватних колекцій до музею серед інших потрапила надзвичайно багата колекція художніх цінностей з Немирівського палацу княгині М. Г. Щербатової, зокрема полотна західноєвропейських майстрів XVII-XIX ст. твори К. Брюллова та І. Крамського.

Колекція настільки розширилась, що вже в 1921 р. стало можливим розділити її на три відділи: мистецький, етнографічний та археологічний.

Музей переїжджає в інше приміщення (нині вул. Архітектора Артинова). Художник С. І. Слободянюк-Подольян стає директором музею, і в 1928 р. дарує музею свої картини.

Після об'єднання повітових музеїв Гайсина, Брацлава, Бершаді їх колекції передаються Вінницькому музею. Колекція художньо-промислового та наукового музею набуває дещо іншого характеру, і в 1927 р. в музеї вже працює чотири відділи.

З 60-х рр. музейна колекція значно поповнюється за рахунок закупок у колекціонерів та місцевих майстрів.

Наш видатний земляк академік М. Гудзій заповідав музею свою

художню колекцію. В 1957 р. музей збагатився роботами видатних художників кін. XIX – поч. XX ст. К. О. Коровіна, М. В. Нестерова та інших художників цієї доби.

У жовтні 1987 р. відповідно до постанови №328 Ради Міністрів Української РСР художній відділ відокремився із структури обласного краєзнавчого музею і став самостійним музеєм художнього профілю.

14 лютого 1993 р. на території архітектурної зони XVIII ст. Мури в відремонтованому приміщенні відкривається картинна галерея Вінницького обласного художнього музею,

Постійно діючу експозицію музею відкрито для відвідувачів у 1993 р.

у 2004 р. проведено реекспозицію. Нова експозиція знаходиться у центральній анфіладі, являє собою єдиний експозиційний простір з шести залів, демонструє відвідувачам близько 300 експонатів, дає вражаючу панораму нашого художнього, історичного минулого.

Сьогодні в музейній скарбниці зібрано біля 7 тисяч експонатів, серед них новостворений відділ старожитнього мистецтва, який займається вивченням українського мистецтва від Трипілля до сьогодення.

МУЗЕЙ ВОЇНІВ ВІННИЧЧНИНИ, ЗАГИБЛИХ В АФГАНІСТАНІ

Цей музей знаходиться в одному з наймальовничіших куточків м. Вінниці у сквері по вул. Козицького, поряд з меморіалом Слави і Вічним вогнем у споруді колишньої водонапірної вежі, яка є пам'яткою архітектури місцевого значення і належить до міської символіки. Вежа, збудована у 1911 р. за проектом міського архітектора, цивільного інженера Г. Г. Артинова.

На початку 1980-х рр. споруда була реконструйована і передана Вінницькому обласному краєзнавчому музею для створення експозиції з Історії Меморіалу революційної і бойової слави м. Вінниці.

15 лютого 1993 р. було відкрито «Музей воїнів Вінниччини, загиблих в Афганістані». Музейна експозиція складається з п'яти оглядових залів, у яких розміщено особисті речі загиблих, листи, фотографії, надіслані з Афганістану відтворює трагічну сторінку історії нашого народу – розповідає про юнаків, які загинули на Афганській неоголошеній війні. З Вінницької області у Республіці Афганістан проходили службу 3193 наших земляків. З них 167 загинуло, 2 пропали безвісті. Серед тих, хто не повернувся додому була і одна жінка – службовець Радянської Армії Тетяна Врублевська

З нагоди 15-ої річниці, виведення радянських військ з Республіки Афганістан 15 лютого 2004 р. було відкрито нову експозицію «Афганці сьогодні», яка знайомить відвідувачів з діяльністю обласної, міської, районних спілок ветеранів війни в Афганістані, учасниками бойових дій, які

проживають у нашому місті та області.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Штрайх С. Я. М. І. Пирогов. – М., 1949. – С. 15.
2. Вінниччина в датах Хронологічний довідник. – Вінниця, 2000.
3. Кот С. І. Честі своєї не зрадив./ В. Отамановський.// Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К., 1991. – С. 133-141.
4. Гонтар О. В. Вінницька Міська Рада у 20-ті роки: вибори: структура і соціальний склад.// Теми доповідей 8-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1989. – С. 68.
5. Вінниця. Історичний нарис. / Редакційна колегія. Вінниця: Книга-Вега, 2007.// ДАВО. – Ф. П-87. – Оп. 3. – Спр. 254. – Арк. 3, 8, 11.
6. Там само. – Спр. 177. – Арк. 61.
7. Кроки зростання.// Вінницька правда. – 1985. – 7 грудня.
8. Щорічний телефонний довідник. Вінниччина.// Золоті сторінки України. – 1996.
9. Буклет. Музей воїнів Вінниччини, загиблих в Афганістані.

РОЗВИТОК ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ У ВІННИЦІ (1793-1963) (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

У перші роки після приєднання до Російської імперії, коли Вінниця була центром Брацлавського намісництва, тут почали будувати палац для генерал-губернатора – на місці, де тепер кінотеатр ім. Коцюбинського.

Розвиток освіти й культури у Вінниці йшов повільними темпами. У 1793 р. тут відновила роботу братська школа, в якій вчителювали дяк Омелько та Яків Будзиновський, і 1814 р. в «Мурах» було відкрито губернську польська гімназію з 6 основними та двома підготовчими класами. Всього було 14 навчальних класів. Навчалися у 1818 р. 747 дітей. Однак, проіснувала гімназія недовго. В 1825 р. у зв'язку з революційними зворушеннями в країні, царський уряд перетворив її на 4-класну, а замість підготовчих класів було створено 3-класне «повітове училище». [1]

Після придушення польського повстання офіційною мовою на Правобережній Україні стає російська мова, якою ведеться все діловодство, а також навчання в школах. В 1832 р. в «Мурах» було відкрито Вінницьку російську гімназію. Але й вона функціонувала недовго: в 1847 р. її переведено було Білої церкви. [1]

Крім гімназії, у Вінниці в 1834-1840 рр. існувала приватна музична школа композитора Платона Козловського, два приватних жіночих пансіони, в яких виховувалися дівчата-шляхтянки та дві початкових школи для заможних міщан.

В 1860 р. у місці було лише 3 приходських та 2 єврейських школи. У цей час функціонував у Вінниці і театр.

В кін. XIX і на поч. XX ст. у Вінниці поселяється чимало рантьє – відставних військових, чиновників та поміщиків, які продали собі маєтки. Вінниця приваблювала їх своїм м'яким кліматом, мальовничою місцевістю, а також зручним географічним положенням – на залізниці Київ – Одеса. Тоді ж з'явилися перші великі будинки на центральній – Поштової вулиці (тепер вулиця Соборна). В 1891 р. тут споруджено приміщення для реальної школи (тепер тут Київська філія Держаного економічного навчального закладу). Фасад, його оздоблено в суто московському стилі. В 1900 р. на цій же вулиці споруджено двоповерховий будинок жіночої гімназії (тепер середня школа № 2). Дещо пізніше споруджується приміщення для учительського інституту (сучасний будівельний технікум на вулиці Коцюбинського). Ще раніше за містом, на Немирівському шосе, споруджено великий будинок учительської семінарії відзначався капітальністю і зручністю.

Значною подією в культурному житті Вінниці було будівництво на поч.

XX ст. (в 1902 р.) Нарочного дому на розі сучасних вулиць Коцюбинського і М. Островського (в період Великої Вітчизняної війни зруйнований нацистськими окупантами) та міського театру в 1910 р. (тепер театр ім. Садовського) на вул. Дзержинського. Будинок театру являв собою зменшену копію Київського оперного театру. Тут був зал на 1000 місць, невеликий вестибюль, фойє на другому поверсі, сцена та службові кімнати. Треба відзначити, що небагато міст, подібних до Вінниці, мали в той час такі зручні і гарні театральні приміщення. Рішення про відкриття театру у повітовому місті Вінниця було прийнято у 1910 р.

Роком пізніше за проектом архітектора Г. А. Артинова було побудовано приміщення міського театру. Постійно діючої трупи не було, час від часу відбувались гастролі заїжджих акторів.

Крім великих споруд, у місті зростає кількість маленьких будинків. Так, у 1910 р. було 5426 будинків, з них 1089 були вкриті соломою. Ще у 1899 р. при обговоренні в міській думі стану шкільної освіти виявилось, що у Вінниці живе 4027 дітей шкільного віку, а в існуючих навчальних закладах налічується всього 1179 учнів. Проте й ці дані не повністю відбивали справжнє становище, бо в ряді навчальних закладів багато учнів було приїжджих. Так, у двокласній школі з 102 учнів лише 40 були з міста.

Якщо вернутися трохи назад, то в 1890 р., після наполегливих клопотань громадськості про відкриття у місті середнього учбового закладу з Могилів-Подільського до Вінниці було переведено реальне училище, для якого в 1891 р. споруджено спеціальне приміщення.

Значною подією в культурному житті Вінниці було відкриття у 1900 р. міністерської (державної) жіночої гімназії (тепер середня школа № 2).

Наляканий могутнім розмахом революційного руху 1905-1907 рр. царський уряд пішов на деякі поступки у справі навчальної освіти. З'являються нові школи і у Вінниці. Тут відкривається комерційне училище, два 4-класних училища, музична школа, а 1907 р. було відкрито один з найбільших навчальних закладів міста – чоловічу гімназію, котра розмістилась в головному корпусі «Мурів». В 1912 р. для гімназії побудований триповерховий будинок в південній частині «Мурів». З відкриттям шкіл відкриваються і учительські семінарії та інститути. Учительські семінарії, до яких приймалися особи закінчивши двокласне початкове училище, готували учителів початкових шкіл.

1 липня 1912 р. після п'ятирічної тяганини у Вінниці було відкрито учительський інститут. В перший рік роботи інституту тут навчалось 25 студентів. Термін навчання був три роки.

У всіх навчальних закладах міста навчання провадилося російською

мовою.

Тільки в 1902 р. після 15-ріної тяганини міська дума під тиском громадської думки змушена була прийняти рішення про будівництво бібліотеки, і в 1907 р. було споруджено невелике приміщення, в якому відкрито міську бібліотеку. Вона була доступна лише вузькому колу жителів міста. В 1907 р. бібліотека нараховувала 240 читачів, в 1909 р. кількість їх досягла 1800. Велика частина книг у цій бібліотеці була релігійного змісту.

Значною подією в культурному житті міста було закриття в 1910 р. спеціально збудованого добре обладнаного міського театру, за проектом архітектора Г. А. Артинова. Постійно діючої трупи не було, час від часу відбувались гастролі заїжджих акторів. До Вінниці почали приїздити театральні колективи з великих міст країни.

В цей час з'являються стаціонарні кінотеатри – «ілюзіони», перший такий «ілюзіон» було споруджено в 1911 р., але того ж року він згорів від вибуху бочок з паливом. У 1913 р. новий «ілюзіон» було відкрито на миколаївському проспекті (тепер вулиця Соборна). Ці кінотеатри належали приватним особам. [1]

Певну роль в культурному та діловому житті міста та губернії відігравали газети, що виходили у Вінниці. Загально-подільське значення мав місячник «Справочный листок подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности», який почав виходити в 1899 р. Це був перший систематичний орган, що його друкували у місті. Першою газетою в сучасному розумінні, що давала різнобічну інформацію, була «Винницкая газета». Почала вона виходити в 1906 р. але проіснувала всього 4 місяці. Недовговічними виявились і її наступниці «Винницкий листок» (1907) та «Куранты» (1911) Цікавою була газета «Винницкий голос», що почала виходити в березні 1912 р. Найдовше проіснувала газета «Юго-Западный край» – орган вінницької міської думи.

Внаслідок загострення суперечностей імперіалізму, в липні 1914 р. почалася перша світова війна.

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. в Петрограді і Москві зумовили швидку ліквідацію царської влади. Лідери буржуазно-поміщицьких партій на місцях робили все, щоб приховати від народних мас звістку про перемогу революції. Так, ліберальна газета «Юго-Западный край», що виходила у Вінниці, помістила повідомлення про події в Петрограді, то її за наказом подільського губернатора негайно закрили.

Великий інтерес у населення викликали листівки, що їх випускав Вінницький комітет РСДРП(б), який почав випускати свою газету «Борьба», котра роз'яснювала трудящим Поділля, що єдиною політикою, яка відповідає

інтересам народу с тільки більшовицька партія. Важливу роль у розгортанні масово-політичної роботи в місті відіграла газета «Набат» – орган Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів, яку було створено за постановою Ради від 21 січня 1918 р. Ця перша радянська газета у Вінниці почала виходити 26 січня 1918 р.

18 березня 1919 р. в день визволення Вінниці від петлюрівців, був створений міський ревком. В 20-х числах березня починає виходити друкований орган Подільського губернського та Вінницького міського комітетів КПУ України – газета «Подольский коммунист», що відіграла велику роль в організації Радянської влади на місцях та налагодженні мирного соціалістичного будівництва.

В червні 1919 р. при губернському відділі народної освіти була створена комісія для організації у Вінниці природничо-історичного музею. Влітку цього ж року музей почав функціонувати.

Велику роль в культурно-освітній та агітаційній та агітаційно-пропагандистській роботі відіграли в той час робітничі клуби, важливе значення мало відкриття її квітня 1933 р. великого робітничого клубу, навколо якого в значній мірі розгорталося культурне життя міста.

Визначною подією у культурному житті того часу було створення у Вінниці широко відомого українського драматичного театру ім. І. Франка. Цей театральний колектив сформувався після об'єднання 28 січня 1920 р. двох груп: «Нового Львівського театру», яким керував Амвросій Бучма та Київського «Молодого театру», керованого Гнатом Юрою. Провідними акторами театру на той час були: А. Бучма, М. Крушельницький, Г. Юра (режисер), О. Ватуля. На сцені цього театру починали сценічну діяльність такі видатні майстри, як Амвросій Бучма, Олексій Ватуля, Володимир Сокирко, Феодосія Барвінська. Працював тут і молодий Юрій Смолич, який згодом описав цей важкий період становлення акторського колективу в повісті «Театр невідомого актора». В 1923 р. театр пере їздив до Харкова, а пізніше до Києва і стає нині уславленим, Київським державним академічним українським драматичним театром ім. І. Франка.

В 1920 р. у Вінниці працював ще один театр, відомий під назвою «1-го трудового кооперативу українських акторів». До складу його акторів входила пізніше відома оперна співачка Марія Литвиненко-Вольгемут.

В цей час у місті організовується симфонічний оркестр. Було створено спеціальну комісію, яка займалася питаннями охорони та збереження творів мистецтва та історичних пам'яток.

Ранком 25 квітня 1920 р. без оголошення війни панська Польща напала на Україну. Зранку 29 квітня вулиці Вінниці заповнили польські пани,

місцева буржуазія. Разом з отаманом Петлюрою повертається Директорія. Місцем перебування свого уряду Петлюра обрав Вінницю. Все діловодство провадилося тільки польською мовою. Українські школи закривалися. Замість них окупанти відкривали польські. Але 17 червня наступаючі частини Червоної Армії оволоділи залізничним вузлом Вапняркою, а також взяли міста Брацлав і Томашпіль. 19 червня 1920 р. частини Червоної Армії оволоділи м. Вінниця.

На підприємствах та в установах Вінниці читаються лекції та доповіді, проводяться бесіди. Значними тиражами як на той час, виходять газети «Вісті» (2500 примірників) та «Більшовик» (1000 примірників).

Час від часу виходили і інші щотижневі та щомісячні видання, а також відозви і брошури. Комсомольці Вінниці розгорнули наполегливу боротьбу з неписьменністю. Губернське бюро комсомолу видавало газету «Молодий більшовик».

Почалося навчання в новоствореній П'ятничанській профшколі сільськогосподарського машинобудування.

В 1920 р. у Вінниці розпочав роботу створений владою вищий педагогічний навчальний заклад – інститут народної освіти (ІНО). Значну роль в культурному житті міста відігравали робітничі клуби, бібліотеки, театр.

На кінець 1921 р. промисловість міста досягла вже певних успіхів. 20 липня 1921 р. почала працювати взуттєва фабрика, завод «Молот» почав виробляти і ремонтувати машини для цукрової, борошномельної та винокурної промисловості. У 1922 р. у Вінниці знову став до ладу суперфосфатний завод, але в тому ж 1922 р. Вінниці неодноразово загрожували банди Гальчевського, Галюка, Хмари та інших націоналістичних отаманів, що негативно позначилося на ході відбудовних робіт. Вже з 1923 р. відбудова промислових та комунальних підприємств йде швидкими темпами. Поліпшилася також поліграфічна справа в місті. Ще в 1920 р. були націоналізовані і об'єднані в одну державну вінницькі друкарні. Об'єднувала ця друкарня понад 140 робітників. В 1924 р. їй присвоїли ім'я В. І. Леніна.

Багато зусиль спрямовується на виховання підростаючого покоління. В січні 1921 р. в Подільській губернії тільки під час «Тижня захисту дітей» було відкрито 5 дитячих будинків. На початок 1924 р. лише в дитячих будинках Вінниці виховувалось близько 700 дітей, а вже в 1926 р. таких будинків вже налічувалося близько 70. Об'єднували вони 3 тисячі членів.

У вересні 1921 р. у Вінниці почалися заняття в акушерській школі та фармацевтичному технікумі. 15 серпня 1921 р. загальні збори медичних

працівників та студентів прийняли рішення про відкриття вищої медичної школи у м. Вінниці.

Особливо широко розгортається шкільне будівництво з травня 1921 р. коли уряд України видав декрет про ліквідацію неписьменності. Одночасно організовуються спеціальні курей-семінари, що готували кадри для боротьби з неписьменністю. У Вінниці існувало 20 шкіл, в яких навчалось близько 700 неписьменних і малописьменних. Навчання в них проводилося українською, російською, польською та єврейською мовами. Треба відзначити, що у Вінниці в 1925 р. все ще налічувалось більша 5 тисяч письменних людей. Ще в 1920 р. у Вінниці організовуються єдині загальноосвітні школи для дітей шкільного віку. На кінець відбудовного періоду (1921-1928 рр.) в місті було 14 таких шкіл, в яких навчалось 4324 учні, а в 1928-1929 навчальному році в 16 школах Вінниці навчалось 5127 учнів. При школах організовуються майстерні для прививання дітям трудової навички. Кожна школа мала свою бібліотеку. В 4-х школах були створені учнівські оркестри.

В роки відбудови народного господарства розгортається мережа професійної освіти. При профспілці медично-санітарних працівників функціонували фармацевтичні курси для працівників аптек. В 1926 р. у Вінниці відкрито зуботехнічну профшколу, починають працювати курси друкопису та стенографії, а також бухгалтерські курси. Розпочинає навчання робітничий університет на 450 чоловік з двома факультетами: індустріальним та соціально-економічним. В 1924 р. у місті відкриваються вечірні робітничі курси з трирічним терміном навчання. Ці курси мали два відділи – будівельний та електротехнічний. Всього у Вінниці працювало 14 професійних шкіл, в яких навчалось 1445 учнів.

Продовжує свою роботу Вінницький інститут народної освіти (ІНО). В 1923 р. і в ньому навчалось 146 студентів. Інститут готував спеціалістів дошкульних, шкільних та позашкільних установ. На початку 1924 р. Вінницький ІНО переводять до Кам'янця-Подільського. В наступні роки педагогічні кадри для вінницьких шкіл першого ступеня готував педагогічний технікум. Крім нього, підготовкою кадрів займалися агротехнікум, фармацевтичний та єврейський педагогічний технікуми. Ще в 1927 р. в цих навчальних закладах вчилися 915 студентів, в тому числі 471 жінка. Функціонували також підготовчі курси, на яких навчалось близько 300 осіб.

В грудні 1925 р. в Вінниці почав працювати Будинок Червоної Армії. В цьому ж році відбулося урочисте відкриття міського стадіону. В 1927 р. у Вінниці збудували літній кінотеатр на 600 місць.

Розгортають свою роботу Центральна міська та районні бібліотеки. В

1927 р. кількість читачів в Центральній бібліотеці зростає в порівнянні з 1917 р. більше, ніж у десять разів, а кількість книг збільшується з 14357 томів у 1917 р. до 44 тисяч томів у 1927 р. В місті до послуг трудящих було також 32 пересувних бібліотеки.

В 1927 р., в дні святкування 10-річчя Жовтня у Вінниці було урочисто відкрито музей-садибу Михайла Коцюбинського.

Слід відзначити, що ще у квітні 1921 р. у Вінниці почала виходити газета «Подольский пролетарий», а згодом – «Вісті», «Червоне село», «Рабоче-крестьянская газета» та журнал «Пролетарська освіта». З 1922 р. тут видається також щомісячний журнал «Наша кузниця» – орган губкому КП(б)У. У квітні 1924 р. виходить перший номер газети «Червоний край». У Вінниці друкуються в цей час і книжки. Так, у зв'язку з 20-річчям першої буржуазно-демократично і революції в Росії вийшла з друку праця «1905 рік на ПОДОЛЛІ».

У 1919-1921 рр. відомий український композитор і хоровий диригент Г. М. Давидовський (1866-1952) організував у Вінниці хор. Для поширення серед широких кіл трудящих музичних знань у Вінниці в 1920 р. відкривається музичний технікум, перший випуск якого відбувся в 1925 р. Ще в 1921 р. було створено Народну консерваторію, а в квітні 1922 р. починає свою діяльність відділення музичного товариства і капела імені Миколи Леонтовича, яка складала 40 чоловік.

Починаючи з 1929 р. міські керівні органи Вінниці порушують питання про створення свого стаціонарного театру, бо після від'їзду франківців виступають тільки заїжджі театри, такі, як театр «Березіль» ім. М. Заньковецької, московський театр драми під керівництвом Мейєрхольда, обласні і пересувні робітничо-селянські театри, польський та єврейський національні театри. Приїжджали на гастролі провідні майстри сцени Наталя Ужвій, Юрій Шумський, Ігор Ільїнський, відомі співаки Лідія Русланова, Зоя Гайдай, Леонід Сабінов... І ось 17 жовтня 1933 р. оперою «Аїда» Д. Верді відкрився стаціонарний Вінницький обласний театр опери та балету. Художнє керівництво очолив відомий актор і режисер С. Бутовський – учень М. К. Садовського. У 1940 р. Вінницький театр опери та балету реорганізовано в український обласний музично-драматичний театр. На його сцені йшли спектаклі «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», «Сеїда», «Маруся Богуславка». Творчу діяльність театру перервала війна*

Звертає на себе увагу значне розширення шкільної мережі в ці роки. Вулиці Вінниці прикрасилися новими будинками нинішніх середніх шкіл №№ 1, 3, 4, 6, 13, 22, 32. Велику роботу проведено над здійсненням обов'язкової семирічної та розвитку середньої освіти. Контингент учнів у 5-7

класах зростає в 2,4 рази, а в 8-10 класах – у 95 раз. В два рази збільшилась кількість вчителів. Велику допомогу школам у виховній роботі надавав міський Палац піонерів, відкритий в 1935 р.

Ще в 1930 р. для підготовки вчителів у Вінниці був створений інститут соціального виховання. Він мав 4 факультети: історико-економічний, мови та літератури, агробіологічний та техніко-математичний. Розміщався він в «Мурах». У січні 1933 р. його реорганізували в педагогічний інститут професійної освіти з чотирирічним терміном навчання. На двох факультетах – соціальних наук фізико-математичному – готували викладачів для середніх навчальних закладів. Протягом 1931-1935 рр. інститут закінчили 450 чоловік. Серед випускників 1933 р. був видатний український письменник Михайло Стельмах. В 1935 р. у зв'язку з гострою нестачею учительських кадрів педагогічний інститут був реорганізований в учительський з дворічним терміном навчання. 4 квітня 1937 р. інституту було присвоєно ім'я Миколи Островського. З 1938 р. у Вінниці знову створюється педагогічний інститут. Перед війною в інституті навчалось близько тисячі студентів на стаціонарі і понад 2,5 тисячі на заочному відділі.

В 1931 р. в місті був організований Філіал Всеукраїнського заочного медичного інституту, а через рік почав функціонувати невеликий медичний Інститут, де студенти навчались без відриву від виробництва. Виник він на базі лікарні ім. Пирогова, лабораторій та кабінетів фармацевтичного інституту. Як кадровий Вінницький медичний інститут відкрився у жовтні 1934 р. На кін. 1940 р. у медичному інституті навчалось близько 1800 студентів.

З року в рік навчальні заклади Вінниці випускали все більше фельдшерів, зубних лікарів та інших медичних працівників. Тільки за передвоєнне десятиріччя середню медичну освіту одержали в нашому місті близько 2-х тисяч чоловік.

В довоєнний період у Вінниці готувалися кадри середньої кваліфікації і з інших спеціальностей. Так, у 1930 р. у Вінниці почав роботу технікум комунального будівництва. Також на базі профшколи був створений індустріальний технікум. В 1931 р. його реорганізовано в теплотехніку, а в 1932 р. – в енергетичний технікум, який готував спеціалістів для цукрової промисловості. У 1935 р., на базі плодоовочевого технікуму виник технікум радянської торгівлі. Тут набували знання майбутні бухгалтери та товарознавці. Всього за період довоєнних п'ятирічок середні спеціальні навчальні заклади міста закінчили близько 10 тисяч чоловік.

Справжнім центром у Вінниці набула бібліотека ім. Тімірязєва. В листопаді 1932 р. вінничани урочисто відзначили її 25-річчя. Знаходилась

вона спочатку в «Мурах», а з 1936 р. – в новому приміщенні на вул. Соборній. Книжковий фонд бібліотеки на початок 1941 р. становив 400 тисяч томів, кількість постійних читачів – 15 тисяч.

У 1940 р. у Вінниці було 53 бібліотеки з книжковим фондом в 603,9 тисячі томів.

В роки першої п'ятирічки у Вінниці виходили газети «Червоний край» «Робітнича газета», «Ленінський шлях». Після створення в 1932 р. Вінницької області у місті почала виходити газета «Більшовицька правда», а також молодіжна газета «Молодий більшовик».

Невід'ємним елементом культурного життя міста стало радіо. В березні 1930 р. у Вінниці почав працювати міський радіовузол В 1932 р. у місті було лише 1049 радіоточок, а в 1940 р. – 11 тисяч. В кін. 1932 р. був створений радіокомітет, а в травні 1933 р. почала функціонувати вінницька радіостанція.

Важливою подією в культурному житті міста було відкриття у 1931 р. першого звукового кінотеатру ім. Коцюбинського на 750 місць. В кін. 1934 р. почалося демонстрування звукових фільмів і в кінотеатрі «КІМ» (останні три роки перед війною він містився у Народному домі).

Серед культурних установ міста слід відзначити також обласний краєзнавчий музей, розташований в «Мурах». До 1 жовтня 1930 р. це був історико-побутовий музей і музей революції. Вже в 1934 р. тут було зібрано 12 тисяч експонатів, серед яких колекція із 100 подільських килимів, старовинні українські вишивки XVIII ст., роботи Кіпренського, Дамського, Айвазовського, Тропініна та інших російських, українських і західноєвропейських художників. У 1928 р. музей відвідало 18 тисяч чоловік, у 1939 р. – близько 40 тисяч.

17 вересня 1831 р. на камені над Південним Бугом (в районі Сабарова), було встановлено меморіальну дошку, де часто бував М. Коцюбинський, працюючи над своїми творами. Тихий і мальовничий куточок над водами Південного Бугу став улюбленим місцем відпочинку вінничан.

Значними подіями в культурному житті міста були зустрічі вінничан з письменниками. В 1934 р., наприклад, у Вінницю приїздили Павло Тичина, Іван Микитенко, Іван Ле. В 1940 р. у Вінниці виступав М.Т. Рильський. В довоєнні роки тут бували також Натан Рибак, Олександр Копиленко, Микола Трублаїні та інші.

Але мирну працю людей порушив віроломний напад німецько-фашистських загарбників.

19 липня 1941 р. останні частини Червоної Армії залишили Віннице В місті не було світла, палива, продуктів, не було робота. Пам'ятки культури

були зруйновані, а середні школи, спеціальні навчальні заклади, а також вузи закриті. За навчання в так званих «народних школах» (4-класних) було введено плату.

З середини 1942 р. в місті почала функціонувати підпільна друкарня «Україна», організаторами якої були комсомолец Тарас Кузьмін і лейтенант Володимир Степанов, яка після розгрому організації І. В. Бевза стає фактично підпільним центром.

З березня 1944 р. Москва салютувала доблесним військам 1-го Українського фронту, які визволили Вінницю від німецько-фашистських загарбників. Страшні сліди хазяйнування варварів видно було на кожному кроці. З 50 промислових підприємств тільки 10 могли частково випускати продукцію. Руїни і згарища залишились на місці педагогічного і медичного інститутів, трьох технікумів, шістнадцяти шкіл, шести дитсадків, трьох дитячих ясел. Обласна бібліотека ім. Тімірязєва, оперний театр, кінотеатр «КІМ», Будинок Радянської Армії, обласна лікарня ім. Пирогова багато інших соціально-культурних установ теж були знищені. Із 6002 житлових будинків було зруйновано 1881. Гітлерівські душогуби по-звірячому закатували у Вінниці 41620 чоловік мирного населення, а на каторгу до Німеччини вигнали 13400 жителів.

Відродження Вінниці почалося одразу ж після її звільнення. 22 березня 1944 р. відновила свою роботу міська пошта, а в середині квітня вже працювало три її філії. У Вінниці на момент визволення її від гітлерівців залишилося всього 27,6 тис. чоловік населення. На кін. 1944 р. у Вінниці було вже 59,3 тисячі, а на поч. 1946 р. – 73,2 тисячі мешканців.

Вже в 1944 р. діти шкільного віку сіли за парти. Відкрились також двері обох вищих учбових закладів – педагогічного та медичного інститутів. Педінститут тимчасово розмістився в приміщенні теперішньої школи № 4 на вул. Гоголя. В квітні 1944 р. на його історичному, мовно-літературному та фізико-математичному факультетах навчалось 200 студентів. У серпні 1945 р. тут відкрився перший післявоєнний випуск. 103 молодих педагоги поїхали на роботу в школи.

Одночасно з відновленням роботи шкіл, технікумів, вузів йшла відбудова усіх культурно-освітніх закладів – бібліотек, театрів, музеїв, клубів. Фашистські варвари знищили 300 тисяч книжок з фонду обласної бібліотеки ім. Тімірязєва. Уцілів лише додатковий фонд, що знаходився в «Мурах». Тут збереглися 10 тисяч стародруків XVI-XVII ст., 30 тисяч томів іноземної літератури, 55 тисяч примірників наукових журналів XIX ст.

Великою подією в житті визволеного міста був випуск газети «Вінницька правда». Перші номери її були надруковані у січні 1944 р., тобто

ще до вигнання нацистських загарбників з Вінниці.

Приміщення колишнього театру фашисти, відступаючи, висадили у повітря. А вже через місяць після звільнення, наприкінці квітня, воїнами Радянської Армії і жителям міста на сцені клубу промкооперації було показано невмирущу «Наталку-Полтавку».

У 1945 р. за проектом архітектора Д. Чорновола розпочалася відбудова приміщення, обласного драматичного театру, яке завершується в 1948 р. Склад трупи на той час був невеликий. Виникла необхідність поповнити і оновити її. З 1945 р. в Ізмаїльській області працював музично-драматичний театр, який вирішено було запросити до Вінниці. У 1948 р. Ізмаїльський театр було об'єднано з Вінницьким. Ф. Верещагін, як головний режисер, очолив заново сформовану трупу.

В роки окупації фашистські варвари поглумилися над пам'яттю великого українського письменника-гуманіста М. Коцюбинського. Вони пограбували та знищили експозицію музею письменника, а в самому приміщенні влаштували авторемонтну майстерню. Але, в 1945 р. музей був відкритий для відвідувачів. Дещо раніше, в 1944 р., поновив свою роботу обласний краєзнавчий музей.

Населення ж міста після війни швидко зростало, і на початок 1955 р досягло 105 тисяч чоловік, перевищивши довоєнну кількість. Відбудова зруйнованих і будівництво нових житлових будинків, а також приміщень для адміністративних та культурних установ змінили перш за все вигляд центральної частини міста: музично-драматично театру (1948 р.), готелю «Україна» (1953 р.), бібліотеки ім. Тімірязєва (1955 р.) прикрасили вулиці. Леніна (нині Соборна) Дзержинського (нині Театральна) та інші.

Великі красиві будинки вирости і на Замості. Це лікарня залізничників (1950), клуб агрегатного заводу, гарнізонний будинок офіцерів (1956), палац культури суперфосфатного заводу, багато великих житлових будинків на проспекті Коцюбинського, вулиці Некрасова та інші. Щоб захистити Київську вулицю від весняних поведей, в 1958 р. почалося будівництво водозахисної дамби вдовж лівого берега Бугу від П'ятничанського до Староміського мосту.

Поліпшенню роботи міського транспорту дуже сприяла задача в експлуатацію в 1955 р. нового залізобетонного моста через р. Південний Буг, який зв'язав Замостя з центральною частиною Вінниці.

Значних успіхів у післявоєнні роки досягнуто було у розвитку фізкультури і спорту. В 1949 р. здано в експлуатацію стадіон спортивного товариства «Локомотив» на 16 тисяч місць. В 1957-1958 рр. спортивні товариства міста виховали 5 майстрів спорту і відповідно 116, 53, 1800

спортсменів I, II, і III розрядів. В 1957 р. у Вінниці було створено футбольну команду «Локомотив» майстрів класу «Б».

В перші післявоєнні роки умови для навчання дітей були дуже важкі. В 1946-47 навчальному році 10 шкіл Вінниці працювали в 17 будинках, з яких тільки 9 були спеціальними шкільними приміщеннями, Діти навчалися в дві, а в деяких школах навіть у три зміни. Іде, розгортається будівництво шкільних будинків. Протягом 1947-1955 рр. нові приміщення одержали школи №№ 1, 2, 3, 4, 7, 8, 22 та 26. В 1958 р. в 22 загальноосвітніх школах навчалось понад 13 тисяч учнів.

В естетичному вихованні дітей міста брала участь музична школа. У 1946 р. тут навчалось 245, а у 1958 р. – 505 дітей.

У цей час Вінницький педагогічний Інститут зазнав певних структурних змін. В 1950 р. двохрічний учительський інститут, що працював на базі педагогічного, припинив свою діяльність, а студентів, що навчалися тут, перевели.

Крім згаданих вище шкіл, вузів та технікумів, у Вінниці функціонувало також кілька навчальних закладів системи трудових резервів та ряд спеціальних шкіл і курсів.

Протягом 1945-1958 рр. медичний інститут підготував близько 3-х тисяч лікарів. За цей час контингент його студентів коливався від 1,3 до 2 тисяч чоловік, Кадри медичних працівників середньої ланки і після війни готувала Вінницька фельдшерсько-акушерська школа. В 1954 р. її було реорганізовано у медучилище з кількома відділами. За після воєнні роки (до 1958 р.) тут підготовлено близько 3,5 тис. молодих спеціалістів.

Велику роль у справі піднесення культурного рівня трудящих у післявоєнні роки відіграли бібліотеки. Як і до війни, найзначнішим бібліотечним закладом залишалася бібліотека ім. Тімірязєва. Її книжковий фонд швидко зростає. В 1945 р. в бібліотеці налічувалося 190 тисяч, в 1950 р. – близько 300 тисяч, а в 1958 р – 363 тисячі примірників книг .

З 1932 р. в кісті працює обласна дитяча бібліотека. Після війни книжковий фонд (на 1958) складав 113 тисяч томів. Крім обласних у Вінниці до 1950 р. працювала лише одна міська бібліотека, а в 1958 р. вже було 4 бібліотеки для дорослих, 6 дитячих та 68 профспілкових і відомчих бібліотек.

У 1945 р. за проектом архітектора Д. Чорновола розпочалася відбудова приміщення обласного драматичного театру, яке завершиться в 1948 р. Склад трупи на той час був невеликий. Виникла необхідність поповнити і оновити її. З 1945 р. в Ізмаїльській області працював музично-драматичний театр, який і вирішено було запросити до Вінниці. У 1948 р. Ізмаїльський театр було об'єднане з вінницьким. Ф. Верещагін, вже як головний режисер,

очолив заново сформовану труп. У 1957 р. після успішних гастролей в Москві театру присвоєно ім'я М. К. Садовського.

В місті працювала також обласна філармонія. Багато уваги приділялось до відновлення роботи клубів та червоних кутків. В 1958 р. у місті вже працювало, близько 20 клубів та кілька десятків червоних кутків. В 1957 р. у Вінниці відбувся перший обласний фестиваль молоді, в якому взяли участь тисячі обдарованих юнаків і дівчат, співаків, декламаторів, танцюристів.

В післявоєнні роки в місті активізується діяльність місцевих літераторів, художників та композиторів. Деякі з них: Микола Зарудний, Андрій М'ясткіський та інші, стали відомими письменниками, Користувалися також популярністю твори вінницького композитора Родіона Скалецького.

Успішно справились з планом першого року семирічки (1959) і будівельники. Споруджено будинки середньої школи №29, дитячої лікарні №2, станції переливання крові тощо. Деякі школи значно розширені. Добудовані приміщення в школах №9, 12, 17 та в інших. Швидко зростає і мережа шкіл-інтернатів. Справжнє учнівське містечко виросло на Старому місці, тут в 60-х роках навчалось близько 350 дітей.

Якщо в довоєнному 1940 р. в школах та технікумах Вінниці навчалось близько 13 тисяч учнів, то в 1963 р. – понад 27 тисяч.

В педагогічному Інституті відкрито новий – загально науковий, а в медичному – педіатричний факультет. Значна зросла кількість учнів у середніх навчальних закладах міста. Так, в кооперативному технікумі в 1958 р. на заочному і вечірньому відділеннях навчалось 350 учнів, а в 1963 р. – 1694, в енерготехнікумі на цих же відділеннях в 1958 р. було 180, а в 1963 р. – 1569 чоловік.

Збільшився книжковий фонд і кількість читачів у бібліотеках. В 1961 р. в міських бібліотеках налічувалось близько 900 тисяч томів, а кількість читачів становила 65 тисяч. Протягом семирічки у місті відкрито нові бібліотеки № 10 та № 11, а також значно розширено існуючі – №1, № 7 та інші.

В грудні 1952 р. трудящі Вінниці і всієї області урочисто відзначили знаменну дату – 600-річчя заснування міста. Місто стає все впорядкованішим і красивішим.

РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКОЇ МІСІЇ У
М. ВІННИЦІ
(ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

В період середньовіччя Вінниця була малонаселеним містом. Але в процесі розвитку товарного господарства промислове населення зростало. Протягом XV – I пол. XVI ст. помітно зросла кількість населення у південній частині України, в тому числі і на Брацлавщині, так називала східну частину Поділля. У 1570 р. уряд, який існував на той час, визнав м. Вінницю державцем усіх земель, а з числа винницьких міщан 27 держали (як зазначається в документах за 1545 р.) «пасіки», індивідуальні землеволодіння – хутори, які мало чим відрізнялися від боярського землеволодіння. Решта земель була в громадському володінні вінницьких міщан. Тому в актах XVI ст. часто згадуються «міські ниви», «міські сіножаті», «Великий Вінницький ліс» та «Гавришівський степ».

Розвиток ремесла і торгівлі сприяв збільшенню населення міста. Особливо швидко зростає воно в середині XVI ст. Так, за описом 1545 р., у Вінниці налічувалось 273 будинки, а за описом 1552 р. їх було вже 429. Населення Вінниці було майже однонаціональним. Понад 90% його в 1552 р. становили українці. Литовців налічувалось лише 0,64%, поляків – 1-2%, а 15 родин євреїв вперше з'явилися у Вінниці в 1569 р. Тому національний склад міщанства не міг ще впливати на той час на правовий стан та устрій міста.[1, стор. 35]

Протягом XV ст. міський замок не раз ремонтували та перебудовували. В 1510-1512 рр. його було збудовано наново з дуба, а в 1552 р. капітально відремонтовано. Треба зазначити, що навколо замку й гуртувалося місто.

За Люблінською унією 1569 р. Брацлавщина перейшла під владу Речі Посполитої і була перетворена в Брацлавське воєводство. Шляхта почала захоплювати кращі землі. У 1593 р. у Вінницю були переведені всі урядові установи, і вона стала центром Брацлавського, воєводства, тому що Брацлав ще частіше піддавався нападам татар, та й неспокійна Запорізька Січ знаходилася близько. Це обумовило наступний етап зростання Вінниці – забудову правого берега Бугу. Уточнене з трьох боків Південним Бугом, Нове місто займало лише невелику східну частину закруту ріки біля замку. Поширюватися місто могло тільки на захід. За актовими джерелами, аж до початку XVII ст. воно доходило лише до вінницького брацлавського монастиря.

Для розбудови правобережного Нового міста доклали зусиль старости – поляки Юрій Струсь (1579-1604) та Валента-Олександр Калиновський (1604-

1613). В останній чверті XVI ст. в межі Нового міста перенесено було й кілька церков, які за описом 1552 р., знаходилися в Старому місті.

Що до монастирів єзуїтів та домініканців, то вони були в самому місті, та ще й оточені довкола муром з метою захисту від народних мас, що боролися проти польсько-католицької агресії та від татарських набігів.

На середину XVII ст. місто поширилось аж до північної межі братського монастиря, тобто до території старої каменоломні на Кумбарах. Від замку напроти мосту, через усе місто в західному напрямку йшла Велика (теперішня Соборна). Праворуч від неї, трохи вище від мосту, знаходився ринок, куди звідусюди з'їжджалися та сходилися люди на торги та ярмарки. Хому на ринку та Ринковій вулиці (зараз початок вул. Свердлова та початок Першотравневої вулиці), що йшла від Великої та Шляхетської (зараз Володарського) вулиць повз церкву Кузьми й Дем'яна та монастир домініканців, купчилися крамниці, склади, заїзди тощо.

Будівництво Нового міста, як на той час, йшло дуже швидко. Так, якщо в сер. XVI ст. тут нараховувалось близько 1120 чоловік населення, то на поч. XVII ст. у місті було вже понад 4 тисячі жителів. [1, с. 44] В цей час польська шляхта робила все можливе, щоб обмежити права міст, покріпачити міське населення. Вірним помічником польської шляхти в цей час виступали католицька церква і Ватикан. Одразу ж після Люблінської унії 1569 р. на Україну слідом за польською шляхтою посунули ксьондзи, єзуїти та інші служителі католицизму.

У 1610 р. староста Калиновський пожертвував 30 тис. злотих і два села для монастиря єзуїтів у Вінниці. [2] Приблизно 1610-1611 рр. єзуїти збудували великий костьол і започаткували діяльність навчального закладу – колегії. [3]

Для отців-єзуїтів тутешній край був ворожим. Тому єзуїтська резиденція впродовж 1610-1617 рр. була оточена потужними кам'яно-цегляними стінами, відтоді за ними закріпилась назва «Мури» (походить від латин. *murus* – стіна). Суворою силою і неприступністю віє від цих високих, ледь похилених всередину двору стін-мурів. Така ж сувора масивність притаманна і самому костьолу єзуїтів. Цей триповерховий будинок у вигляді феодального замку, обнесений високим кам'яним муром з міцними наріжними баштами через пожежі, руйнування, реконструкції сильно постраждав. І стоїть ця сувора стримано декоративна будівля майже на розі квадратної в плані території Мурів, головним фасадом на вулицю (спочатку костьол від вулиці відмежовувала мурована стіна – частина загального периметру укріплень). Чітко проглядаються три нави, цокольний поверх, хрещате склепіння. Середній нав відповідає ризаліт з чотирма пілястрами тосканського ордеру,

що несуть розкрепований трикутний фронтон; бічні фризи – атики з нішами-чарунками – результат реконструкції вже поч. ХХ ст.

На протилежному боці костьолу до вівтарної його частини пристає витягнутий углиб двору монастирський корпус. Часті перебудови, поновлення, часта зміна господарів будівель колишнього монастиря унеможливили від творення первинного вигляду пам'ятки. Побудований вдовж берегової лінії, монастир сповзав до Бугу, про це нагадують три потужні контрфорси, що підпирають гладкі стіни між маленькими вікнами. Могутня грубість контрфорсів згладжена великими об'ємами каплиці, прибудованої до східного боку костьолу. Каплиця відрізняється від храму жвавистію оформлення, хоч і втраченого частково. Фасад західної добудови – «колегіуму» – декоративний зі стриманою пишністю раннього бароко і високий двоярусний фронтон з напівкруглим завершенням, ніші і спрощені вази по краях, характерні барочні пропорції вікна з наличниками, білизна тиньку.

З 1621 р. у Вінниці з'являються домініканці яким староста Вінниці Ян Одрживольський надає місце в Мурах, поруч з єзуїтами, і великі маєтності. В 1624 р. поруч з єзуїтським був заснована й друга й католицький монастир – домініканський, який теж одержав від польської шляхти великі пожалування маєтками і грішми. Дерев'яні споруди цього монастиря незабаром теж були обнесені кам'яним муром.

Католицькі монастирі докладали багато зусиль, щоб окатоличити й ополячити населення Брацлавщини. Вони відкривали школи, на Різдво і Великдень організовували театральні вистави. В 1642 р. було відкрито єзуїтський колегіум – тогочасну вищу школу. Політика ополячування та насадження католицизму й уніатства зустріла могутній опір з боку народних мас. Видатну роль у боротьбі проти національно-релігійного гніту відіграли православні церковні братства. Виникли вони ще в ХV ст. І спочатку являли собою організації міських жителів, що ставили за мету подання матеріальної допомоги своїм парафіяльним церквам, але в період наступну польської шляхти й католицизму на українські міста характер діяльності братства змінився. До їх складу тепер входять, крім міщан, дрібна українська шляхта, середнє і вище православне духовництво.

Вінницьке братство Кузьми і Дем'яна, що виникло після Люблінської унії, з останньої чверті ХVІ утримувало школу, в якій навчалися діти міщан. В 1630-1632 рр. вінницькі єзуїти відкрили у місті школи граматики, поетики та риторики. В протигагу цім школам при Вінницькому братському (Вознесенському) монастирі в 1632 р. заходами відомого діяча української культури Петра Могили та брацлавського підсудка М. Кропивницького було

засновано Вінницьку православну колегію, яку в актах називають ще й православною академією. На уроках колегіуму такі викладачі, як Кальнофлойський, Івашкевич, Літопольський, виховували учнів у дусі патріотизму, викривали ворожу діяльність єзуїтів тощо. Вінницький колегіум проіснував близько семи років.

В 40-х рр. XVII ст. при жіночому православному монастирі було створено нову братську школу, яка функціонувала аж до 70-80-х рр. XVIII ст.

Під тиском визвольної боротьби українського народу польський король змушений був дати дозвіл вінницьким міщанам на будівництво другого монастиря – жіночого (перший – Вознесенський). Але, даючи цей дозвіл, король Владислав IV у грамоті 1635 р. вимагав, що б «будівлі, дзвіниці, школи цього монастиря не заподіяли аніякої шкоди католицькому костьолу, що міститься поблизу насупроти». Жіночий монастир було споруджено на схилі р. Буг між теперішніми вул. Володарського (колишня Монастирська) та вул. Свердлова (колишня Петра Могили) проти Мурів. До речі той же король, Владислав IV у листі (1634) до Петра Могили висловлював незадоволення щодо ініціатив останнього у справі патронування просвітницьких інституцій та зреформованої школи у Вінниці. Король наказував митрополиту закрити Вінницьку школу і забрати з Вознесенського монастиря ігуменів Івашкевича і Краснофойського, оскільки вони сіють бунти та сваволю. [4]

Упродовж 30-х рр. XVII ст. монастир домініканців фундував брацлавський стольник Стефан Черлінський (Черленківський). З-поміж тих, хто дарував власність і кошти домініканцям, були також шляхтичі Ян Кухарський, Ян Глінерович, подружжя Закжевських. [5] Зі вступом до міста військ Максима Кривоноса домініканці втекли до Черленкова. І тільки через сто років при підтримці можновладців повернулися і у Мури. М. Грохольський, брацлавський суддя і магнат, відновив у 1758-1760 рр. домініканський монастир. Крипта костьолу стала родовою усипальницею Грохольських. [6]

У 1835 р. російський уряд сканував домініканський кляштор, а через чотири роки він постав як православний собор, відповідно зазнавши деяких перебудов і були зведені дерев'яні куполи та дзвіниці, реконструйовано головний вхід.

До речі, на початку XVIII ст. у місті були унійні церкви: Козьми та Дем'яна, невелика церква на Заваллі при жіночому монастирі (василіанок) та церква Покрови (згоріла у 1788). У сер. XVIII ст. постали ще два храми: православний в ім'я св. Миколая на Старому місті (1746) та римо-католицький Матері Божої Ангельської братів капучинів поблизу Мурів. Закладення фундаменту капучинського храму відбулося у 1745 р. стараннями

старости Л. Каліновського. Остаточного збудований та освічений костьол лише у 1761 р. Дерев'яна церква св. Миколи в українському стилі постала в 1746 р.

Обидві будівлі і до сьогодні є архітектурними перлинами міста.

Цей костьол не мав маєтностей, його ченці вели мандрівний спосіб життя.

У Вінниці вони проіснували до 1888 р., коли всі інші католицькі монастирі були закриті.

Центром економічного життя міста, на той час, був ринок, посеред якого стояла ратуша, а біля неї двома рядами, без усякого ладу та симетрії, купчилися дерев'яні єврейські крамниці. За крамницями до 1774 р. стояла напівзруйнована стара ратуша, в північно-східному напрямі, тягнулась аж до Бугу Єрусалимка. В центрі її стояла синагога, яка одночасно була і школою. Від Мурів в напрямку ринку та р. Південний Буг йшли підземні ходи. [1, с. 66]

Внаслідок заборони української мови культурний рівень вінницьких міщан, порівняно з XVII ст. так знизився, що в 60-70-х рр. XVIII ст. неписьменними були всі цехові майстри, увесь склад Вінницького міського уряду на чолі з війтом і навіть керівники братства при церкві Кузьми й Дем'яна, яке утримувало братську школу. Права братської школи були настільки обмежені, що 28 травня 1778 р. члени братства Кузьми й Дем'яна продали будинок школи. Так було закрито у Вінниці українську школу, що працювала протягом двох сторіч.

1793 р. ознаменував початок нової епохи в історії Правобережної України. За другим поділом Польщі край відійшов під скіпетр російської імператриці. Жіночий уніатський монастир василіанок у 1795 р. був знову приєднаний до православної церкви. Але дерев'яні будівлі його все більше руйнувалися та ставали непридатними. Це й стало причиною його переведу в 1845 р. до м. Браїлова в приміщення скасованого католицького Тринітарського монастиря. Дерев'яна церква, що залишилася на старій території Василіанського монастиря, 1850 р. була перенесена в село Зарванці. [10]

Домініканський монастир в 1835 р. було закрито, а в 1839 р. сюди переходить з дерев'яного приміщення, що знаходилося поряд з монастирем, православна церква Кузьми й Дем'яна. Щоб позбавити будівлю первісного вигляду костьолу, над нею надбудовують баню та дзвіницю.

Під скіпетром російських імператорів якийсь час ще продовжують процвітати могутні великі землеволодіння подільських магнатів, але католицизм різко обмежується, а після придушення польських повстань

1830-1832 і 1863 рр. скасовуються католицькі монастирі, які була перетворені в парафіяльні костьоли чи православні монастирі. Потім конфісковуються за участь у «польських заколотах» магнатської резиденції, маєтки дробляться між численними спадкоємцями, перепродуються, переходячи найчастіше в руки російських поміщиків.

До речі, після приєднання Правобережної України до Росії російський уряд тривалий час відносно лояльно ставився до католицької церкви. Разом з тим царизм відразу розпочав здійснювати цілий ряд заходів, спрямованих на поступове витіснення католицизму із суспільного життя імперії, навернення католиків до православ'я. Упродовж 1794-1795 рр. переведено на православ'я практично всі уніатські парафії. На поч. XIX ст. католицьку церкву почали позбавляти нерухомого майна (так звана політика секуляризації церковних земель), а після польського повстання, згаданого вище, активно підтриманого чорним і світським римо-католицьким духовництвом, з'явився царський указ від 19.07.1832 р. про ліквідацію ряду католицьких монастирів, які не відповідали визначеним в указі параметрам за майновим статусом та за співвідношенням кількості монастирів до числа римо-католиків на певній території.

Вінницький домініканський монастир у 1805 р. був позбавлений володіння селом Соловівкою, а 14.XI.1832 р. кляштор з костелом було закрито, парафію переведено до костюлу капуцинського монастиря. Останнім пріором монастиря був Чеслав Гумінський. [7]

Третій вінницький монастир – жіночій уніатський чину св. Василя з церквою на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці – на кін. XVIII ст. дуже занепадав. Близько 1780 р. черниці змушені були покинути його, і лише з 1786 р. в ньому поселилися 4 монашки на чолі з ігуменею Завадовською. У 1795 р. монастир і церкву при ньому переведено на православ'я. Монастирські приміщення стояли на новому місті на пагорбі, недалеко від р. Бугу. Вони були глинобитно-дерев'яними, зокрема церква з трьома баштами, споруджена в 1723 р., дзвіниця з двома дзвіницями, 12 келій, будинок настоятеля церкви, кухня, трапезна, господарські приміщення. З фронту монастир було обнесено частоколом, з інших боків – плотом. На церковній садибі був також город, а поряд, за межами садиби, – монастирська юрідика, на якій розташувалися 8 дворів чинної шляхти та 10 дворів селян. [8, с. 61]

У 1796-1798 рр. до вінницького жіночого монастиря було приєднано ріжожський жіночий монастир (с Ріжок-Микулинецький) і передано його майно, в тому числі старовинну ікону Божої Матері, число черниць у монастирі збільшилося до 14. Церква жіночого монастиря не мала власної парафії, обслуговувала лише черниць. [9]

Соборною церквою на Новому місті була церква в ім'я Святих безсеребренників Кузьми і Дем'яна, побудована була в 1756 р. на місці старої однойменної церкви. Стояла вона поряд з муром домініканського монастиря. Була переведена з унії на православ'я у 1794 р. В ній був великий іконостас, при церкві була дзвіниця з чотирма дзвонами. Ще в 1791 р. уніатський ревізор цієї церкви бачив у ній срібний хрест зі святими мощами, на якому був напис, що засвідчував пожертвування хреста Козьмо-Дем'янівській церкві 1615 р.; дзвін з написом «1627». Настоятелем собору у 1795 р. був протоієрей Микита Струков, переведений на парафію з Новгорода-Сіверського. У 1833 р. соборну церкву перенесено в приміщення костелу щойно закритого владою домініканського монастиря. Її освячено на честь Преображення Господнього. Козьмо-Дем'янська церква припинила існування. В пам'ять про неї при Преображенському соборі в усипальниці (склепі) фундаторів та настоятелів домініканського монастиря відкрито нижній храм в ім'я Святих Кузьми і Дем'яна.

У 1839 р. Преображенський собор перебудували з метою наближення його зовнішнього виду вигляду до православних канонів. На середину ХІХ ст. собору в межах міста належало понад 48 десятин землі, 14 лавок. Лавки здавалися в оренду. Після М. Струкова настоятелями соборної парафії були Іоанн Чемена, Григорій Заліський. У 1828-1854 рр. – Сильвестор Адіясевиц, а з 1854 р. – Порфирій Вознесенський. [11]

Дерев'яна церква на честь Іоанна Богослова, споруджена в 1793 р., стояла в передмісті Вінниці на Малих Хуторах (Педьках). Вона була перетворена з Унії на православ'я у 1794-95 рр. настоятель церкви Данило Обертинський також відмовився приєднуватися до православ'я, за що був позбавлений парафії. Її надано Івану Добрянському. До парафії Іоанно-Богословської церкви належало й село Тяжилів [12].

Староміська церква на честь святителя Миколая Чудотворця переведена з унії на православ'я 1794 р. Порох Михайло Багоцький відмовився також приєднуватися до православ'я, за що був позбавлений парафії. Настоятелем церкви став Петро Сокальський. З 1809 до сер. 1830-х рр. парафіяльним священиком був Микола Ятвинський, потім – Григорій Лашкевич. На середину ХІХ ст. церкві належало 30 десятин орної землі та хутір зі ставком і лісом на р. Перемилі. [13]

Опис до плану Вінниці за 1795 р. свідчить, місто «простирается на две, шириной на полторы, окружностью на пять верст, разделяется на две части – старый и новый город. Жителей в нём обоего пола до 3242. В городе 896 строений, в т.ч. каменных 8. Первое строение суть в бывшем иезуитском монастыре, в котором находится кафедральный костел, гимназия и флигели

для жилища учителей. Второе – в доминиканском кляшторе... Третье – в капуцинском кляшторе... и при оном сад, обнесен каменною оградой. Церквей греко-униатских деревянных три, еврейских синагог две.» [14]

На Поділлі першу учительську семінарію відкрито у 1907 р. в с. Потоках Вінницького повіту. У жовтні 1909 р. її перевели до Вінниці. Тимчасово семінарію разом з училищем розташували в передмісті в орендованих приміщеннях, через рік вона отримала три одноповерхових будинки з великою садибою, яка простягалася від вулиць К. Острозького (нині Ширшова) де Апраксінської (нині 50-річчя Перемоги). Найбільший будинок – 200 кв. метрів. займала семінарія. На цьому місці нині стоїть новий корпус педагогічного університету. У 1930 р. в семінарії навчалося 115 чоловік.

Свої духовні потреби мешканці міста у 1912 р. задовольняли в храмах різних конфесій. В цьому ж році Вінниця мала костьол, 13 синагог та молитовних будинків і шість діючих православних храмів: Преображенський собор, Вознесенська цвинтарна церква, Кирило-Мефодіївська церква при реальному училищі, церква при психіатричній лікарні ікони Божої Матері «Всіх скорботних радості», Староміська Миколаївська церква, полкова церква Казанська і Воскресенська почали діяти в роки Першої світової війни.

Початок 20-х рр. ознаменувався складною політичною та економічною ситуацією. Запровадження НЕПу збіглося в часі зі стравним лихом. Скорочення виробництва продовольства внаслідок господарської руїни, непомірні реквізиції під час впровадження аграрної політики більшовиків та посуха привели до голоду 1921-1923 рр. Для надання допомоги населенню губерній, що постраждали від голоду, влада провела компанію з вилучення церковних цінностей. 21 січня 1922 р. на засіданні ЦК КП(б)У була прийнята директива про початок агітації серед населення щодо збирання золотих і срібних предметів із діючих церков для задоволення потреб у насінні та продуктах. 23 лютого 1922 р. Декрет про вилучення церковних цінностей на користь голодуючих був затверджений ЦКВК РРФСР і надісланий на місця. Для виконання цих директив було прийнято декрет від 8 березня 1922 р. про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим та інструкцію про порядок вилучення церковних цінностей на їхню користь. Церковні цінності мали бути вилучені не лише із церков, а й монастирів, молитовних будинків, синагог, мечетей. Фактично кампанія з вилучення церковних цінностей перетворилася на пряму боротьбу проти церкви за позбавлення її економічної сили та ідеологічного впливу на маси, а зібрані коштовності поповнювали передусім золотий запас держави.

У Вінниці, як і по всій Україні, діяла губернська комісія з вилучення церковних цінностей. Щомісяця вона звітувала до відділу ГПУ про хід

компанії. В першій половині 1922 р. в 12 округах та м. Вінниці були вилучені цінності з 1048 церков, 81 костюлу, 188 синагог, 21 монастиря. На 30 червня 1922 р. із семи вінницьких церков, одного костюлу та 18 синагог було забрано різних предметів вагою 9 пудів 32 фунта 48 золотників срібла та 67,5 золотників золота. [15]

Війна 1941-1945 рр. була важким випробуванням для українського народу. 21 липня 1941 р. у Вінниці було організовано тимчасове міське самоврядування (з листопада 1941 р. – міська управа). Протягом літа 1941 р. йшла відбудова зруйнованого під час відступу радянських військ народного господарства. До кінця липня була відбудована водогінна станція «Кумбари», а з 2 вересня вступила в дію П'ятничанська станція. [16]

Поза увагою міської управи та громадських організацій міста не залишилися 106 дітей дитячого будинку, а також військовополонені вінницького табору. Мешканці міста з дозволу німецького командування передавали до табору військовополонених продукти харчування, одяг та взуття. Чималу допомогу для табору організували церковні громади міста. Староміська церква зібрала 6415 крб., цвинтарна – 4895 крб., старообрядницька – 2065 крб., Український Покровський собор – 1360 крб. [1, с. 206]

Запровадження окупантами відносної релігійної свободи сприяло відродженню в місті релігійного життя. Окупаційна адміністрація заохочувала пожвавлення діяльності релігійних громад, ріст їх численності, але й суворо контролювала, регламентувала дії духовенства, підпорядковувала їх інтересам рейху. Громадам поверталися культові споруди, які були забрані за часів радянської влади і облаштованих для господарських і культурно-освітніх потреб, дозволялося друкування духовної літератури та відзначення релігійних свят.

Найбільш активно відроджувалося православ'я. Національно-патріотичні організації міста виступали за створення єдиної загальнонаціональної православної церкви. В місті активізувався православний автокефальний рух. цим переймалися громадські організації міста, особливо «Просвіта», при котрій була створена церковна комісія, яка розробляла стратегічну лінію релігійної політики.

Ця ж комісія у грудні 1941 р., яка складалася з представників духівництва, провела обстеження приміщення Преображенського собору, який до війни було перетворено на гумовий склад. Було вирішено в нижній частині собору – Козьмо-Дем'янівській церкві – після незначних відновлювальних робіт розпочати богослужіння та одночасно ремонтувати верхню більш зруйновану частину собору. На відбудову відкритого в

«Мурах» Українського православного собору (колишня церква Казанської Божої Матері, а сьогодні приміщення Державного архіву Вінницької області) необхідно було зібрати до 40 тисяч карбованців. Пожертви збирали віруючі, релігійні громади та громадяни міста [17]. 4 січня 1942 р. відбулося освячення Свято-Покровського собору. Богослужіння в ньому здійснювалося українською мовою.

У Вінниці здійснювалась реєстрація духовенства. З 1 березня 1942 р. діяла духовна консисторія, яка призначала священнослужителів, реєструвала православні парафії, готувала і призначала законовчителів. На літо 1942 р. у Вінницькій єпархії було відкрито 250 православних парафій, зокрема у Вінниці 4 парафії. [18]

У більшості церков були організовані хори. Чимало молитов проспівав церковний хор Українського православного собору.

Мешканці Вінниці моли можливість відзначати релігійні свята. Вперше за багато років у січні 1942 р. відбулося святкування Йордані. 19 січня після вранішньої святкової відправи в церквах під спів хорів та музику духового оркестру прихожани Вінницького собору, п'ятничанської, цвинтарної та староміської церков рушили ходою від готелю «Савой» (сучасна назва «Україна») до Бугу, де напроти староміської церкви стали учасниками урочистого водосвяття.

Визволення України почалося із звільнення населених пунктів у східному Донбасі в грудні 1942 р. Під натиском військ 74-го стрілецького корпусу в ніч на 20 березня 1944 р. німецьке командування, побоюючись оточення, змушене було розпочати виведення своїх військ з Вінниці на південний захід. Вранці 20 березня Вінниця була повністю звільнена від ворога.

Від повоєнних часів до першої половини 80-х рр. минулого століття питання релігії та атеїзму належали до компетенції заступників голів, подекуди голів чи секретарів виконкомів міських виконавчих комітетів Рад народних депутатів (з прийняттям у 1977 р. нової Конституції СРСР – Ради народних депутатів). Наполегливість і цілеспрямованість партійних керівників у насаджуванні комуністичної ідеології проявлялося в жорстокому переслідуванні своїх ідеологічних противників, зокрема в постійному посиленні атеїстичної пропаганди. Партійно-державні структури міста Вінниці рішуче вимагали неухильного посилення боротьби з поширенням релігійних поглядів, обрядів серед населення.

З ініціативи центру, а за ним і республіканських керівних структур завидувала ідея запровадження нових радянських свят та обрядів, розроблялися сценарії ритуалів проведення реєстраційних актів

громадянського стану, на місцях у багатьох випадках батькам новонароджених вручали спеціальні медалі. Діяльність органів міської влади, спрямована на запровадження нових обрядів, надто перебільшувалася. Вважалося, що уявне (але зовсім не реальне) усунення і життя релігійних обрядів і якнайщиріша заміна їх новими радянськими обрядами створювали підґрунтя для нового соціалістичного способу життя. Втім ідея директивного впровадження нової обрядовості повсюдного успіху не здобула. До яких способів не вдавалася держава, щоб надати принадності радянським святам та обрядам, але церкву та релігію у цій справі повною мірою відтіснити не вдалося. Релігійна обрядовість у місті залишалася високою. Так, в 1979 р. 606 подружніх пар вінничан хрестили своїх дітей. [19]

Радянська ідеологія усе більше і більше деградувала, хоча й будувалися нові заводи і фабрики, лікарні, школи тощо. В цьому і полягав один з парадоксів епохи «застою», кінець якому в 1985 р. поклала «ера Горбачова», але це вже інша історія.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис./ Редакційна колегія, відповідальний редактор Птушенко В.О. – Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964.
2. Яковенко Н. Латинське шкільництво і шкільний гуманізм в Україні. // Київська старовина. 1997. – №1-2. – С. 20-21.
3. Там само. – С. 336.
4. Грушевський М. Історія України-Русі. – К. – Т.8. – С. 189-190.
5. Малаков Д.В. По Брацлавщине (от Вінниці до Тульчина). – К., 1982. – С. 23.
6. Сецинский Е. Материалы для истории монастырей Подольской епархии. – Каменец-Подольский, 1891. – С. 43.
7. ПСЗ (2) – СПб, 1833 – Т. VII. – № 5506; ДАВО. – Ф. 480. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 194; Мазурик В.С. 3 історії вінницького домініканського монастиря.// Матеріали 2-гої Історико-краєзнавчої конференції «Вінницьке минуле і сучасне». – Вінниця, 1994. – С. 10; Летопись. – С. 758.
8. Вінниця. Історичний нарис./ Редакційна колегія, голова Гунько М. М. – Вінниця: Книга-Вега, 2007.
9. ДАВО. – Ф. 603. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 5-6, 81-84, 147-149; Материалы для истории православных монастырей Подольской епархии.// Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1890-1891. – Вып. 5. – С. 252-253, 342; Петренко О.С. Вінниця на рубежі. – С.13.
10. Потоцкий А. К истории Брацлавского монастыря.// П.Е.В.– 1895.– №

38. – С. 927-934; Материалы для истории православных монастырей...– С. 253.

11. ДАВО – Ф. 506. – Оп. 1.– Спр. 211.– Арк. 20-26; Ф. 474.– Оп. 1.– Спр. 131. – Арк. 41-43; Ф. 603.– Оп. 1.– Спр. 7.– Арк. 11 зв.-14; Летопись... – С.711-712; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1901.– Вып. 9.– С. 212-213; Петренко О.С. Вінниця на рубежі... – С. 13.

12. ДАВО. – Ф. 603.– Оп. 1.– Спр. 7.– Арк. 17 зв.-18, 23 зв.-24; Ф. 506.– Оп. 1. – Спр. 211.– Арк. 33-34; Ф. 473.– Оп. 1.– Спр. 131.– Арк. 51-56.

13. ДАВО. – Ф. 506.– Оп. 1.– Спр. 211.– Арк. 27-29 зв.; Ф. 603.– Оп. 1.– Спр. 7.– Арк. 15-16, 21-22; Ф. 473.– Оп. 1.– Спр. 131.– Арк. 45-50.

14. ДАВО. – Ф. Д 603.– Оп. 1.– Спр. 164; ЦДЫА СРСР.– Ф. 1293.– Оп. 671.– Спр. 25.

15. ДАВО. – Ф. 925.– Оп. 2.– Спр. 879.– Арк. 18.

16. ДАВО. – Ф. П-138.– Оп. 5.– Спр. 259.– Арк. 26 зв.

17. ДАВО. – Ф. П-138.– Оп. 5.– Спр. 258.– Арк.2.

18. Там само. – Спр. 259.– Арк. 14 зв., 16, 132.

19. ДАВО. – Ф. 251.– Оп. 15.– Спр. 645.– Арк. 68.

ДОДАТОК 1

(цитуються з [5, с. 28])

«Церковь Миколы рублена из дубовых колод, как гласила традиционная надпись на косяках входной двери, «старанием ктитора Антона Постельника во имя Отца и Сына и Святого Духа Аминь. Сооружался храм сей Святителя Христова Николая року Божия 1746 месяца апреля 1 дня». Церковь сохранилась.

Это замечательный образец развитого к тому времени до высокой степени совершенства характерного украинского типа трёхчастных церквей. Три сруба, собранные в компактный объем, имеют срезанные углы, образующие три восьмерика. Чуть наклонные внутрь стены перехвачены по высоте горизонтальными членениями, делящими весь объем на ярусы. Первый невысокий, в рост человека ярус опасанья то есть опоясывания, – навес над аркадной галереей. Он предназначен для защиты фундамента от дождевой воды и одновременно служит как укрытие в непогоду. Второй ярус – от кровли опасанья до карниза полукруглой крыши срезанного шатра – самый высокий. Здесь в среднем срубе устроено большое, в форме прямого креста окно. Еще выше следует второй ярус восьмериков, снова под округлыми крышами срезанных шатров, крытыми раные гонтом, а теперь железом; и, наконец, маленький восьмерик – глухой барабанчик под главкой,

увенчанной ажурным, тонкой кузнечной работы четырехконечным крестом, по давнему обычаю поставленным на полумесяц.

Ещё вертуознее выполнен кованый прямой восьмиконечный крест над небольшой колокольной-башней, ровесницей самого храма. Двухъярусный, квадратный в плане деревянный сруб колокольни, не зашелеванный досками, завершен шатром с главкой и вставлен в мурованные из гранита мощные угловые контрфорсы.

Крутой отвес кровли, опоясывающей первый ярус, вместе со стремительным взлетом шатра создают ощущение легкости, придают всему сооружению изящный, законченный пирамидальный силуэт. Важная подробность, восходящая ко времени оборонительного церковного зодчества: колокольня поставлена не по оси храма, а на углу огражденного гранитной стенкой церковного подворья, чтобы в случае нападения врагов колокольня могла служить крепостной башней, из которой простреливаются две стены укрепления. Сравнительно недавно в винницком предместье Старые Хутора стояла ещё одна деревянная церковь – Георгія (1726). Несмотря на незначительную разницу в возрасте – всего в двадцать лет, она принадлежала к более старому, даже архаичному типу храмов – с ещё прямоугольной формой срубов и пирамидальными рублеными перекрытиями. Эта первичная форма клетки сохранилась в очень немногих памятниках народного церковного зодчества, уходящего корнями в глубь веков...».

ДОДАТОК 2

(Інформація з «Подольського Свято-Троїцького народного календаря на 1912 год»)

«СОБОР ПРЕОБРАЖЕНСЬКИЙ КАМ'ЯНИЙ З ВОСКРЕСЕНСЬКОЮ ЦВИНТАРНОЮ КАМ'ЯНОЮ ЦЕРКВОЮ. Населення парафії: 7057 православних, 2947 католиків, 18355 євреїв. Рік побудови – 1760. Настоятель – протоієрей Олександр Яворський, закінчив духовну академію, 500 крб. платні; священник – Василь Жоткевич, закінчив духовну семінарію, 400 крб. платні; священник – Давид Акатнов, закінчив духовну семінарію, 400 крб. платні; диякон – Ісаак Малицький, закінчив три класи духовного училища, 180 крб. платні; 1-й псаломщик – Іван Соханєвич, домашня освіта, 100 крб. платні і 2-й псаломщик – Лука Гаврисевич, домашня освіта, 70 крб. платні. Землі – 46,1392 десятин.

СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА. Старе місто, церква дерев'яна. Рік побудови – 1746. Населення парафії: 1809 православних, 124 католики, 104 євреї. Священник – Калиник Рудич, студент духовної семінарії, 300 крб.

платні; диякон – Панкратій Галаневич, закінчив духовне училище, 60 карб, платні. Земля – 35,2019 десятини і 9,239 десятини під хутором.

ВІННИЦЬКА ПСИХІАТРИЧНА ОКРУЖНА ЛІКАРНЯ. ЦЕРКВА ДОМОВА ІКОНІ БОЖОЇ МАТЕРІ «ВСІХ СКОРБОТНИХ РАДОСТІ». Населення парафії: 757 православних, 6 католиків, 7 лютеран. 3 розкольники. Священик – Іаков Разумовський, закінчив духовну семінарію, 900 крб. платні, псаломщик – Іоан Смеречинський, закінчив духовну семінарію, 180 крб. платні.

ВІННИЦЬКЕ РЕАЛЬНЕ УЧИЛИЩЕ. ЦЕРКВА КИРИЛО-МЕФОДІЙСЬКА, КАМ'ЯНА. Священик – протоієрей Іоан Шипович, законовчитель, закінчив духовну академію, 500 крб. платні.

ДОДАТОК 3

(Де взяти фото за матеріалами історичного нарису?)

1. Вознесенська цвинтарна церква. [8, стор. 95]
2. Полкова церква. [8, стор. 95]
3. Свято-Миколаївська церква-усипальниця М. І. Пирогова. [8, стор. 84]
4. Портал єзуїтського колегіуму. [8, стор. 37]
5. Дзвіниця Свято-Миколаївської церкви. [8, стор. 36]
6. Свято-Миколаївська церква. [8, стор. 36]
7. Свято-Преображенський кафедральний собор;
Свято-Воскресенська церква. [8, кольорове фото в кінці книги]
8. Синагога. [8, стор. 194]

РОЗВИТОК СПОРТУ У ВІННИЦІ

Справі охорони здоров'я служать, як відомо, фізкультура і спорт.

З метою широкої популяризації Фізичної культури серед трудящих, в середині серпня 1923 р. у м. Вінниця відбулася перша Подільська губерньська спартакіада. [1]

Для розвитку фізкультури і спорту багато було зроблено на той час комсомольськими та профспілковими організаціями міста. Спортивні осередки виникають при профспілках та робітничих клубах. В 1925 р. відбулося урочисте відкриття міського стадіону.

В 1936 р. у місті було створено аероклуб, який за перший рік свого існування підготував 47 планеристів та 23 льотчики, які займалися у вільний від роботи та навчання час. [2]

Розвивався і спорт. Місто мало 29 колективів фізкультури, 12 футбольних та 5 волейбольних команд. Значною подією у спортивному житті було відкриття у 1937 р. центрального міського стадіону.

У післявоєнні роки фізкультура і спорт досягли значних успіхів. Будуються спортивні зали, майданчики та інші споруди. У 1949 р. здано в експлуатацію стадіон спортивного товариства «Локомотив» на 16 тисяч місць.

В 1957-1958 рр. спортивні товариства міста виховали 5 майстрів спорту і відповідно 116, 53 і 1800 спортсменів I, II і III розрядів. У 1957 р. у Вінниці було створено футбольну команду «Локомотив» майстрів класу «Б» Вона не раз займала призові місця і одержувала перемоги в міжнародних змаганнях.

З метою поліпшення розвитку фізкультури і спорту у 70-х рр. в місті споруджено стадіон, відкрито 7 спортивних залів, 5 тирів, 5 дитячих юнацько-спортивних шкіл і 12 спортклубів. Обладнано спортмайданчиків – 64, здійснено реконструкцію стадіону «Локомотив». [3]

На початку ХХІ ст. далеко за межами України відома вже ціла плеяда вихованців спортивних товариств, які виборюють чемпіонські та призові місця на багатьох європейських і світових змаганнях з акробатики, боксу, легкої атлетики, велосипедного та інших видів спорту. Команди з хокею на траві «Олімпік» і «Колос», баскетбольна команда «Баско», волейбольні команди «Педуніверситет-Вінниця» та «СКА-ВПС-Вінниця» входять до вищої ліги, футбольна команда «Нива-Вінниця» була учасником кубка УЄФА. У місті функціонує широка мережа фізкультурно-спортивних закладів, культивується більше 42-х видів спорту, працює 22 дитячо-юнацьких спортивні школи, 7 з них перебувають у комунальній власності територіальної громади міста.

Ансамбль спортивного бального танцю «Грація» – лауреат VII

міжнародного конкурсу танців «Кубок президент» (Польща), міжнародного фестивалю самодіяльної творчості (м. Сташов, Польща), Всеукраїнських фестивалів дитячої творчості.

Під час урочистостей, присвячених ювілею міста, у вересні 2005 р. проведено першість Європи серед чоловічих команд з хокею на траві на реконструйованому стадіоні ЦПКІВ ім. Горького, проведено фінал кубка міста з міні-футболу серед юнацьких та чоловічих команд, спортивні і видовищні заходи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницький облдержархів. – Ф. Р-494. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 17.
2. ДАВО. – Ф. П-87. – Оп. 1. – Спр. 334. – Арк. 145.
3. Кроки зростання.// Часопис «Вінницька правда». – 1985. – 7 груд.

ТЕЛЕФОН І РАДІО *(ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)*

На поч. ХХ ст. у Вінниці почала працювати телефонна станція на номерів і два телефони-автомати: на залізничному вокзалі і в міському суді. На перших порах вона обслуговувала державні установи, великі підприємства та їх власників.

Зберігалось листування між подільським губернатором, начальником Кишинівського поштово-телеграфного округу, товариством російських інженерів-електриків про облаштування у Вінниці телефонної мережі. Було складено список осіб і закладів міста тих, котрі підлягали телефонізації.

Цікаво, що у Циркулярі Міністра Внутрішніх справ про порядок складання списку абонентів телефонного зв'язку Вінниці, нараховувалося 43 абонента. Серед них такі установи: бюро сільського господарства (товариства), поліцейські дільниці, повітовий справник, міська управа, окружна лікарня, центральна аптека, цегельний завод Мар'яновського, аптечний склад, п'ять готелів («Бель-вю», «Франція», «Центральний», «Європейський», «Гранд Готель»), маслобійний завод, міська лікарня, реальне училище. Серед приватних осіб стати абонентами виявили лікарі Шафір, Маковський, Зеленай; гласні міської думи К. Подлевський, Б. Л. Ліщинський, Чагін, Л. Сапіра і Беренштейн). [1]

Серед тих, хто хотів отримати концесію розгорнулась серйозна конкурентна боротьба. Так, серед них свої послуги запропонував підприємець із Бердичева С. Зусман, котрий був представником швейцарської фірми «Дюфур і К^о» влаштував у міст телефонну мережу, яка на той час обслуговувала 130 телефонів; зацікавився співпрацею з вінницькою владою електротехнік із Санкт-Петербурга М. В. Ілященко з товариства «Володимирська електрична станція». Ще у вересні 1903 р. він цікавився, «... в якому стані знаходиться справа по заяві щодо влаштування телефонів в м. Вінниці»: свої послуги запропонувало також інженерне бюро Розеня з м. Києва. Так, в січні 1904 р. Розень просить міську думу... дозволити... лаштування і експлуатацію телефонів у Вінниці на концесійних засадах на 25-30 років». Були й інші пропозиції.

Міська влада обрала проект інженера Фазли. Він досить оперативно взявся до справи, і вже в липні 1906 р. телефонний зв'язок у Вінниці діяв. Але, надійшла скарга до Вінницької міської управи від повітового справника: «... телефонною мережею в м. Вінниця в теперішній час з'єднані військові казарми, майже всі приватні заклади і посадові особи, крім поліцейського управління і моєї квартири». Мотивуючи «... нинішніми

тривожними часами і ставлячи на перший план інтереси безпеки громадян Вінниці» справник просить прискорити можливість встановлення телефонів. Інженер Фазли дуже оперативно виконував усі замовлення (щодо вибору місця для стовпів та інших телефонних споруд на площах і вулицях міста). Під час будівництва трамвайної колії у 1913 р. частину дротів замінили підземними кабелями.

Тариф оплати за користування телефоном був розмірі 10 коп. за кожен версту. У 1913 р. телефонний зв'язок з'єднував місто зі Жмеринкою та Літином.

Інженер-електрик М. В. Фазли зробив все, щоб телефонна мережа обслуговувала не тільки Вінницю, але й Гнівань, Сутиски, Тиврів, Дзвонику і Михайлівку.

Через відсутність матеріалів та коштів двопровідну систему було переведено на одно провідну, а це, ясна річ, не могло забезпечити нормального телефонного зв'язку. Тільки у 1925 р. почалося переустаткування всієї телефонної системи у Вінниці, внаслідок чого був налагоджений нормальний телефонний зв'язок не лише в межах міста, а й з районними центрами Вінницького округу.

В кінці 20-х рр. почалася радіофікація міста. Популяризації радіо сприяло вінницьке товариство «Друзі радіо», яке заснувалося в лютому 1925 р. Цікаво визнати, що в 1927 р. у місті нараховувалось лише 29 радіоприймачів. [2]

Невід'ємним елементом культурного життя міста стало радіо, яке В. І. Ленін називав газетою без паперу і відстані. В 1930 р. (березень) у Вінниці почав працювати міський радіовузол. Кількість радіоточок з року в рік збільшувалася. В 1932 р. у місті було лише 1049 радіоточок, а в 1940 р. – 11 тисяч. В 1932 р. був створений радіокомітет, а в травні 1933 р. почала функціонувати вінницька радіостанція. Радіомовлення міцно увійшло у побут вінничан.

У Вінниці зведено телевізійну ретрансляційну станцію з прийнятною щоглою заввишки 359 метрів. Це найпопулярніший ретранслятор на Україні і водночас опорний пункт радіорелейної лінії, що йтиме з Москви на південь. Крім програм Московської та Київської телестудій, по одному з 12 каналів цієї лінії можна буде дивитися передачі з столиць союзних республік та країн народної демократії.

Потужність автоматичної телефонної станції зросла за останні роки на 1000 номерів. В 1963 р. розпочалось будівництво нової АТС на вулиці Соборній. На Вінницькому центральному телеграфі встановлено фототелеграф. За допомогою цього апарату на далекі відстані передаються не

лише листи та телеграми, а й креслення, фотокартки.

Надалі потужність радіомовної станції Вінниці зростає.

У 1990 р. з питанням: «Скільки у Вінниці таксофонів?» – звернувся С. Матохнюк до начальника таксофонів (дільниці) МТМ Килимника В. В.

З'ясувалося, що їх по місту розташовано понад 1000 одиниць. Багато це чи ні? Мабуть що мало. Через кожні 500-800 метрів повинен на той час бути хоча б один таксофон. Але вінничани знають як ця норма в кілька разів перебивається у центральних районах міста, як її не дотримуються на околицях, пояснюючи недостатньою кількістю телефонних ліній: адже на порожньому місці не поставиш таксофон.

Великої шкоди задали в ті часи телефонні хулігани. Тільки за рік було пошкоджено 320 таксофонів. Дійшло до того, що самі робітники міської телефонної мережі почали обладнувати таксофони сигналізацією і хімічним захистом у вигляді патрона з червоною фарбою.

Було й таке, що таксофон робив тільки три хвилини при розмові, але вінничани знали, що коли таксофон вимикається посеред розмови, винен в цьому не зв'язок або АТС. Закінчилися ваші три хвилини, треба просто кинути ще дві копійки, і знову набрати номер або кинути їх завчасно, перед вимиканням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис. / Головний редактор проф. Подолинний А. М. – Вінниця: Книга-Вега, 2007.
2. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964.

ЕЛЕКТРОПОСТАЧАННЯ ТА ОСВІТЛЕННЯ (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

До 1880 р. центральні вулиці міста не освітлювалися. А в 1880 р. вони почали освітлюватися газовими світильниками. Околиці ж міста – не освітлювалися.

1910 р. місто не мало електрики. [1]

І лише в 1910 р. Київське відділення російського товариства «Всеобщей компании электричества» споруджує у Вінниці електростанцію. Обладнання її складалося з двох динамо-машин по 80 кВт кожна.

У 1910-1911 рр. це ж товариство спорудило у Вінниці електроосвітлювальну мережу, яка обслуговувала адміністративні установи та будинки багатіїв. Бідні ж верстви населення навіть і мріяти не могли про користування електроенергією. В цей же час на вулицях міста з'являються електричні ліхтарі. В 1911 р. від вулиці, що веде з центра до залізничної станції, було встановлено 35 електросвітильників. [1, с. 92]

Всього у місті їх було 102. Електричне освітлення діяло до 1-2 години ночі. Близько 300 газових ліхтарів горіли всю ніч. Загальні витрати міста на освітлення сягала у 1914 р. 15 тис. крб. Будівництво станції і освітлювальної мережі обійшлося управі в 160 тис. крб.

У січні 1910 р. міська влада підняла клопотання перед органами поліції дати дозвіл на будівництво першої у Вінниці парової електростанції. І вже 12 лютого 1912 р. міська управа уклала договір на будівництво трамвайної колії і зведення всіх необхідних споруд для трамвая з Російським товариством «Всеобщая компания электричества». А до кінця цього ж року була введена і здана в експлуатацію електростанція поблизу Південного Бугу на набережному провулку. У 1913 р. трамвайний рух у Вінниці був відкритий. Спорудженням трамвайної лінії займалось теж російське товариство «Всеобщей компании электричества».

На 1923 р. потужність електростанцій міста збільшилася у порівнянні з 1913 р. майже втричі. З цього ж року електроенергія подавалась і для великих підприємств міста.

В 1912 р. у Вінниці створено було трест «Ельтрамвод», до якого ввійшли центральна електростанція, підприємства водогону та трамваю. З 1924 р. електрифікацією підприємств міста почало займатися пайове товариство електрифікації Вінницького округу, це забезпечило певне поліпшення роботи електростанцій та обслуговування електроенергією міського господарства і промисловості. В 1924 р. закінчується будівництво Сабарівської гідроелектростанції. Дещо збільшується потужність паротурбінної електростанції. Загальна

потужність електростанцій міста продовжує зростати. В 1928 р. вона становила 1260 кВт електроенергії, але для потреб міста цього було явно недостатньо. Окружна рада депутатів вирішила спорудити нову потужну паротурбінну електростанцію. З цим проханням вона звернулася до Вищої ради народного господарства УРСР, яка своєю постановою від 17 квітня 1927 р. затвердила будівництво Вінницької електростанції на 6 тис. кВт. Однак, спорудження її почалось лише через кілька років.

Тільки з 1928 р. бувши Радянська влада серйозно взялася за відбудову і розвиток міського господарства. Будівництво нових підприємств і реконструкція старих, перетворення Вінниці і 27 лютого 1932 р. в адміністративний центр Вінницької області стали фактором, який і визначив необхідність швидкого розвитку її міського господарства. В період відбудови у Вінниці, як уже говорилося, електроенергії не вистачало.

Ще в 1927 р. було вирішено збудувати нову електростанцію потужністю в 6 тисяч кіловат. Будівництво її почалося в червні 1931 р. На поч. 1933 р. ленінградські заводи «Красный путиловец» і «Електросила» поставили турбіну і генератор. В 1934 р. закінчується будівництво першої частини електростанції до ладу друга черга паротурбінної станції. Дизельна станція демонтується, а дизелі передаються в інші міста області. В 1939 р. потужність міської електростанції становила вже 7 тис. кВт, виробництво електроенергії збільшується з 1,8 до мільйона кіловат-годин в 1937 р. і 26,2 мільйона кіловат-годин. Таким чином, Вінниця одержала міцну базу в енергетичному господарстві, хоч зростаючі потреби в ній з боку підприємств і населення все ще задовольнялись неповністю. [1, с. 221]

Порівняно з іншими містами України Вінниця потерпіла значно менше від військових дій при захопленні міста німцями, а тому процес відновлення її економічного життя проходив досить швидко. Відновлювалися в першу чергу підприємства продукція яких була необхідна нацистам. За короткий час відновили свою роботу м'ясокомбінат, спиртозавод, макаронна і цукеркова фабрики, електростанція. Стала працювати головна друкарня міста. Були відбудовані міські мости через річку Буг. Але все це було зруйноване при звільненні міста від загарбників. У квітні 1944 р. стали до ладу хлібозавод № 1, м'ясокомбінат, взуттєва і кондитерська фабрики та інші промислові об'єкти. Першу післявоєнну енергію міської електростанції отримали хлібозавод, водоканал, млин.

Зростаюча промисловість, комунальні підприємства і населення Вінниці і з кожним роком потребували все більше електричної енергії. Виробництво ж її в 1946 р. становило лише 47 відсотків довоєнного рівня. Нерідке траплялися перебої в роботі підприємств, трамваю, комунальних установ.

В 1952 р. завершується будівництво Сабарівської ГЕС потужністю в 1,1 тисячі кіловат. Тоді ж стає до ладу перша черга ТЕЦ хімкомбінату, а згодом і ТЕЦ олієжиркомбінату. Потужність електростанцій Вінниці збільшилась більше ніж у два рази. В цей час повніше почали задовольнятися електроенергією і культурно-побутові потреби населення. Так, в 1950 р. мережа вуличного освітлення збільшилася на 22 км. Електричне освітлення одержують мешканці багатьох нових вулиць міста. Лише протягом 1955 р. було електрифіковане 20 вулиць. [2, с. 282]

Електропостачання міста значно мінилося після розширення центральної міської електростанції. В 1956 р. цю електростанцію було переведено на газ, що дозволяли щорічно економити тисячі тонн вугілля. З введенням у дію нової турбіни (1958 р.). Її потужність збільшилася до 13 тисяч кіловат. Того ж року стала до ладу друга черга ТЕЦ хімкомбінату. А за рік до цього було проведено кільцювання міських електростанцій і створено енергокомбінат, внаслідок чого значно поліпшилося постачання електроенергією підприємств, комунальних та культурно-освітніх закладів і населення.

З 1959 по 1963 рр. у місті стали до ладу завод великопанельного домобудування, потужний холодильник на м'ясокомбінат, здано в експлуатацію високовольтну лінію електропередачі Житомир-Вінниця, споруджено новий виробничий корпус для обласної друкарні, де встановлено найновіше устаткування. В 1963 р. почалося спорудження першої тролейбусної лінії на вулиці Островського до робітничого селища олієжирового комбінату, яка була офіційно відкрита 20 лютого 1964 р. [2, с. 236]

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис./ Редакційна колегія. – Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964.
2. Вінниця. Історичний нарис./ Редакційна колегія. Голова Гунько М. М.– Вінниця: Книга-Вега, 2007.

ПОЧАТОК ОСВІТЛЕННЯ МІСТА ВІННИЦІ

До 1880 р. центральні вулиці міста не освітлювалися. В цьому ж році вулиці почали освітлюватися газовими світильниками. Околиці міста не освітлювалися.

До 1990 р. місто не мало електрики.

Запалювались і гасилися газові ліхтарі кожен окремо, для цього двічі на день, рано і в вечері вулицями проходив ліхтарник з драбиною на плечі, посудиною з газом і запальним ліхтарем у руках.

В 1910 р. Київське відділення російського товариства «Всеобщей компании электричества» споруджує у Вінниці електростанцію. Обладнання її складалося з двох динамо-машин по 80 кВт кожна. Запускалися вони за допомогою парових двигунів. Це товариство у 1910-1911 рр. спорудило у Вінниці електроосвітлювальну мережу, яка обслуговувала адміністративні установи та будинки заможних городян. В цей час на вулицях міста з'являються електричні ліхтарі. В 1911 р. від вулиці, що веде з центра міста до залізничної станції, було встановлено 36 електросвітильників.

Всього у місті їх було 102. Електричне освітлення діяло до першої-другої години ночі. А газові ліхтарі, котрих було близько 300, горіли всю ніч.

Цікаво, що у 1914 р. загальні витрати міста на освітлення стягали 15 тис. крб. Будівництво станції і освітлювальної мережі обійшлося управі в 160 тис. крб.

На 1923 р. потужність електростанції міста збільшилася у порівнянні з 1913 р. майже втричі. З цього ж року електроенергія подавалась і для великих підприємств міста. Щодо Вінниці, то в місті у 1911 р. було 44 вулиці, 11 провулків, 16 майданів.

В 1927 р. було вирішено збудувати нову електростанцію потужністю в 6 тисяч кВт. Будівництво її почалося у 1913 р. У 1934 р. закінчилося будівництво першої частини електростанції, але зростаюча потреба в електроенергії з боку підприємств і населення все ще задовольнялось не повністю.

У 1950 р. мережа вуличного освітлення збільшилась на 22 км. Електричне освітлення одержують мешканці багатьох нових вулиць міста. Лише протягом 1955 р. було електрифіковано 20 вулиць.

Частина 2. РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У ВІННИЦІ

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ м. ВІННИЦІ

Перш за все передісторія та заснування міста Вінниці.

Вінниця розташована на території, з найдавніших часів заселений людьми. З географічної точки зору – це земля, яка розташована в середній течії Південного Бугу, або, по-старовинному, Бога, названого у Геродота Гіпанісом.

У ранній період розвитку Землі Волино-Подільське плато було гірською системою, яка пізніше зазнала великих руйнувань. Її кілька разів заливало море. У період зледеніння Європи льодовики сюди не дійшли, але їхня близькість привела до змін клімату, рослинного й тваринного світу. Ці площі являли собою мохові тундри, де бродили табуни північних оленів та інші полярні тварини. Приблизно в XI тисячолітті до н. е. льодовики в Європі почали відступати. Це призвело до пом'якшення клімату. Поступово територія вкривається лісами, а частково степовими травами, утворюючи так звану зону лісостепу. З часом флора і фауна змінювалась, наближаючись до сучасних.

Сліди існування людини на Поділлі належать до палеоліту (відрізок часу 500 тисяч – 15 тисяч рр. до н. е.). Залишилось чимало пам'яток періоду неоліту (VI-IV тисячоліття до н. е.). В цей час було винайдено лук і стріли, почали виготовляти глиняний посуд, приручували тварин, виникало хліборобство та скотарство. Від кін. III до поч. I тисячоліття до н. е. зростає продуктивність праці, з'являється приватна власність. В перших століттях н. е. налагоджуються досить жваві торговельні зв'язки між слов'янськими племенами і стародавнім Римом. Родоплемінний зв'язок замінюється зв'язком територіальним. В цей час виникають поселення, що не мали укріплень. У VI-IX ст. інтенсивно розкладається первіснообщинний лад, виникають економічні і соціальні передумови феодалізму. Зароджуються і розвиваються класові відносини, посилюється майнова і соціальна нерівність,

В кін. IX ст., після об'єднання Київського і Новгородського князівств складається єдина древньоруська держава з центром у Києві. В процесі розвитку феодальних відносин у давньоруській державі поступово зміцнювалися місцеві центри, що прагнули відокремитися від Києва, це призвело до розпаду держави на окремі князівства. На Південному Заході Русі створювався Галицько-Волинське князівство. Наші землі дістали назву Познззя, або Галицького Познззя. Восени 1240 р. монголо-татарська орда

підійшла до Києва, взявши місто. Знищуючи все на своєму шляху, вони рушили далі на захід – на галицько-волинські землі. І в 1258-1259 рр. Галицько-Волинська земля увійшла до окладу Золотої Орди. В кін. XIII і на поч. XIV ст. Золота Орда проявляє все більше тенденцій до розпаду з одного боку, та зміцненням Литви, Польщі і Угорщини з другого. Литовський князь поставив за мету приєднати до Литви «всю Русь». В 1362 р. Київщина та Переяславщина опинилися під контролем князя Ольгерда, але ці землі були спустошені під час монголо-татарської навали. Більш привабливими для Литви вистали багаті та густонаселені землі Поділля, Захистові Поділля литовці приділяли чимало уваги. Ольгерд віддав подільські землі в уділ чотирьом небожам, синам свого брата Коріата – Юрію, Олександр, Костянтину та Федору. Їм було наказано збудувати ряд укріплених пунктів, щоб відбивати нападки татар. Вінницю, як укріплений пункт-фортецю, литовський літопис вперше згадує серед інших міст у 1363 р.

Міське населення в значній мірі було пов'язане з сільськогосподарським виробництвом, займалися хліборобством, скотарством та ухощництвом (мисливством, рибальством, бортництвом). З поч. XV ст. набіги Кримській орди на українські землі стали дуже частими. У 1424 р. був зруйнований Вінницький замок. Ні руйнівницькі напади, ні загарбницька політика Польщі і Литви не змогли зупинити загального процесу розвитку краю, в тому числі м. Вінниці. В II пол. XIV – на поч. XV ст. значно розширюються землеволодіння міста. За даними 1570 р., місту належали земні, що простягалися з півночі на південь на 15-20 км і з сходу на захід на 30-40 км. Історія міста Вінниці, як і інших міст, сповнена безперервної боротьби міського населення проти феодалів. Після Кревської унії 1385 р. земляни розгорнули наступ на міські земельні володіння. Зменшення земельних володінь примушувало міське населення переходити на другі форми господарчої діяльності, більш уваги приділяли ремеслу й торгівлі. Як свідчать документи, вже в першій половині XVI ст. у Вінниці були ремісники багатьох спеціальностей – ковалі, гончарі, шевці, кравці, кушніри та інші. В зв'язку з збільшенням виробництва зерна у Вінниці розвивається млинарство. За описом 1552 р., у Вінниці було два водяних млини – на Південному Бузі і на р. Вінничці. У XV-XVI ст. у Вінниці значного розвитку набуває винокуріння. Відкривалися корчми. За даними 1471 р., у Вінниці було 15 корчем, а в 1552 р. їх було вже 42. Розвиток ремесла і торгівлі сприяв збільшенню населення міста. Так, у 1545 р. у Вінниці налічувалося 273 будинки, а за описом 1552 р. їх було вже 429.

Протягом XV ст. міський замок не раз ремонтували. Пізніше, близько 1558 р. на острові Кемпа спорудили новий замок, який міг захищати місто зі

сходу. Гідрологічні обстеження показують, що острів, на якому стояв замок, колись був півостровом. Щоб захистити замок, були прокопані рови, які перетворили півострів на острів. Під час будівництва острів значно підсипали.

В кінці XVI ст. Вінниця в господарському розумінні перетворюється на справжнє місто, тобто стає осередком ремесла і торгівлі, а також у 1634 р. одержує привілеї на право безмитної торгівлі по всій польсько-литовській державі. В 1598 р. у Вінницю було перенесено адміністративний центр Брацлавського воєводства, тут розташовуються земські (шляхетські) установи воєводства. Місто швидко забудовується головним чином у Новому місті, сюди було перенесено й кілька церков, які знаходилися в Старому місті. На початку XVII ст. Вінниця стає значним торговельним центром. У другій половині XVIII ст. місто стає значним центром кустарної промисловості. Разом з передмістями в 1767 р. у Вінниці був 531 будинок, в 1782 р. їх налічувалося 610, а в 1789 р. – 740. Отже, в той час нараховувалося близько 3700 жителів. У цей час у мів ті було чимало цирульників, практикували 3 лікарі. Функціонувало також 2 аптеки.

Більш швидкими темпами промисловість розвивається лише в 30-50-х рр. XIX ст. За даними 1860 р., ремісники і робітники становили 11% населення міста. Тогочасне промислове виробництво базувалось на використанні ручної праці та примітивної техніки. Переважувала кустарна промисловість. Це були кравецькі, шевські, ковальські та інші майстерні, а також невеличкі підприємства, що переробляли сільськогосподарську продукцію. У місті працювала суконна мануфактура з двома верстатами, їх обслуговували 5 вільнонайманих робітників. Невеличкі кустарні майстерні виготовляли капелюхи та сальні свічки. На інших підприємствах було налагоджено виробництво шкіри і цегли. На околицях міста і в повіті кустарі виробляли поташ, смолу та селітру.

В 1840 р. у Вінниці працювало 2 промислових підприємства з 19 робітниками, а в 1852 р. – 5 підприємств з 25 робітниками. Щороку вони випускали продукції на 706 карбованців,

Вже в 1860 р. у Вінниці було 4 невеличких тютюнових фабрики, 2 фабрики для виготовлення свічок, одна миловарня та 3 екіпажі, але більш інтенсивно розвивалася у Вінниці торгівля, особливо роздрібна. В 1852 р. у місті нараховувалось вже 136 крамниць, 2 трактири і 35 шинків. В 1860 р. було вже 190 крамниць. Якщо в 1840 р. тут нараховувалось 36 великих купців, то в 1852 р. їх було вже 107. Зростала і Вінниця. Лише з 1825 по 1852 рр. кількість будинків у місті збільшилось з 868 до 1427, в тому числі кам'яних – з 3 до 23. В 1860 р. в місті був 1501 будинок (з них 25 – кам'яних).

Населення на цей час становило 10280 чоловік (6600 міщан, 804 – купці, 866 – цехових). В 1860 р. у місті було лише 3 приходських та 2 єврейських школи, одна лікарня на 23 ліжка. Лікування було платним. Працював в цей час у Вінниці і театр.

В 1852 р. на Поштовій вулиці (сучасна Соборна) була відкрита тютюнова фабрика Зільберштейна Р. Г. Працювало на ній вже 1914 р. 96 робітників. Виробництво складало 2150 пачок курильного тютюну та папірос.

В 1863 р. братами Вахневськими (Вахнівськими) на Дубовецькій слободі (Старе місто) був заснований Вінницький паровий пивоварний завод, на якому був зайнятий 41 робітник. Річне виробництво складало 100000 карбованців. Але Вінниця розвивається ще дуже повільно.

19 лютого 1861 р. цар Олександр II підписав маніфест про скасування кріпосного права. На зміну кріпосницькій Росії прийшла Росія капіталістична. Після реформи більш інтенсивно розвивається і місто. Іншим фактором економічного піднесення міста було спорудження залізниці, яке почалось в районі Вінниці ще в травні 1866 р. В цей час досить швидко збільшується населення міста, відкриваються нові промислові підприємства, а питома вага робітничого населення значно випереджає загальне його зростання. Так, якщо у 1872 р. населення Вінниці складалося з 18780 жителів, то у 1902 р. воно становило вже 33078 чоловік тобто збільшилось в 1,9 рази. Кількість робітників на підприємствах міста протягом цього часу виросла у 17,2 рази, а вартість продукції, що вироблялась на них в 11,3 рази.

У зв'язку з зростанням будівництва, ще у 1859 р. брати Мар'яновські збудували цегельний завод, на якому були зайняті 20 робочих і 3 сушника. Виробляли 22 тис цеглин. Цього було замало. Такі ж невеличкі заводи відкрилися у 1893, 1895, 1899 рр. У 1895 р. виростає цегельний завод власників Мар'яновського та Файгенбаума. Із випуском цегли в рік 1800000 штук. На ньому працювало 30 робітників. їхньою власністю був і другий заводі силікатно-цегельно-черепичний, рік заснування якого 1899-й. Якщо перший знаходився на Дубовецькій слободі (Старе місто), то другий знаходився на Замості. Завод випускав таку продукцію: черепицю, силікат, цеглу, плити на 2000 крб., працювало теж 30 робітників.

У 1893 р. заснований Слов'янський пивоварний завод, що належав кільком власникам (Глязпру, Фучеку і Котмолям). На ньому виконувалась праця 22 робітників. Річне виробництво – 60000 крб.

Серед підприємств виділявся горілчаний завод, заснований в 1896 р. та винокурний, заснований у 1888 р. У 1900 р. був заснований великий млин, на базі якого виріс сучасний млинзавод № 15. Виділявся також новий

пивоварний завод на лівому березі Південного Бугу (1907). Були у Вінниці також миловарні. Одним з найбільших підприємств у Вінниці був чавуноливарний механічний завод «Молот» фабриканта Львовича, збудований в 1880 р. На ньому виробляли машини для цукрових та винокурних заводів, чавунну й мідну апаратуру і іншу продукцію.

У зв'язку з зростанням бурякосіяння в губернії виникла потреба в насіннєвому заводу. Німецькі капіталісти в 1899 р. заснували у Вінниці такий завод, який вже в 1912-1913 рр. випустив 309386 пудів насіння. В 1915 р. в зв'язку з початком війни завод був секвестрований як німецька власність і переданий головному управлінню землеустрою та хліборобства.

Розвиток бурякосіяння вимагав збільшення виробництва мінеральних добрив. У 1910 р. у Вінниці виникло акціонерне товариство, яке приступило до будівництва суперфосфатного заводу. Вже в 1912 р. завод дав першу продукцію. До першої світової війни тут щороку вироблялося 625-750 тисяч пудів суперфосфату та 60 тисяч пудів сірчаної кислоти. Валова продукція заводу становила 678297 крб. (в грошовому виразі 1913-1914 рр.).

В 1907 р. в районі Дубовецької слободи (від вул. Островського в напрямку Старого міста) була відкрита сірникова фабрика «Подолія» власника Франковського В. П. На ній працювало 85 робітників. В рік випуск продукції складав 10000 ящиків на суму 28858 крб. Представництво фабрики працювало в Кишиневі, Білій Церкві, Києві.

З підприємств легкої промисловості слід згадати взуттєву фабрику «Ястреб» (тепер ім. Щорса), засновану в 1912 р. У 1915 р. вона існувала як приватне підприємство, у 1918 р. фабрика була націоналізована. Працювала вона в основному на продукції місцевого шкіряного заводу. Шкіряний (чинбарний) завод Горзієвського З. А, працював на Старому місті. Робочих місць було 15. Випускав продукцію (гамбурзький товар) на суму 35000 крб.

В цей час, крім тої, що описана вище в Вінниці у 1902 р. на Малій Георгіївській збудована тютюново-махорочна фабрика Дунаєвського Е. Л. та Каракиса І. Б. На ній було зайнято 20 робітників. Виробництво складало 4000 пачок курильної та нюхальної махорки. У 1909 р. існувала ще тютюнова фабрика, якою володіли міщани Шапіро та Ромов. У 1913 р. тютюнова фабрика була.

На долю хімічної, деревообробної, металообробної, легкої та інших галузей промисловості припадало у 1913 р. 17% валової продукції підприємств міста. Напередодні війни у місті працювало дві невеликих друкарні.

Розвиток капіталістичних відносин супроводжувався появою мережі кредитно-банківських установ, які обслуговували не лише місто, але й

Вінницький повіт. У 1881 р. був заснований Вінницький міський банк з капіталом у 10 тисяч карбованців. Поповнення банку капіталом відбувалося за рахунок продажу міських земель для забудовників. Забезпечували кредитно-фінансові справи міста: Державний банк (відділення) – заснований у 1881 р.; Вінницьке товариство взаємного кредиту – засновано у 1907 р.; Російський для Зовнішньої торгівлі Банк (відділення), у 1909 р. «Руссенбанк»; Вінницьке землевласницьке товариство взаємного кредиту – заснований у 1912 р., основний капітал 161300 крб., 6% дивідендів; Вінницьке купецьке товариство взаємного кредиту.

У зв'язку з розвитком економіки та зростання населення Вінниці на поч. ХХ ст. постало питання про надійний зв'язок центральної частини міста з Замостям, де розташувались основні промислові підприємства та залізнична станція. До цього часу цей зв'язок здійснювався через дерев'яний міст, що був перекинутий в 1886 р. через Південний Буг напроти сучасної електростанції. В 1902 р. були споруджені нові залізні мости через обидва протоки Бугу, що омивають острів Кемпу. Пішохідні доріжки було винесено на консолі поза фермами. Для зв'язку із Старим містом в 1909 р. спорудили наплавний міст через Буг. Він замінив собою даром. За прохід по мосту бралась плата. У 1910 р. в кінці сучасної вул. Козицького побудували кам'яні сходи, що служили спуском до парому, який з'єднував Нове місто з Військовим містечком.

З 1880 р. центральні вулиці Вінниці почали освітлювати гасовими світильниками. Околиці ж зовсім не освітлювались. До 1910 р. місто не мало електрики. Розширення території міста та швидке зростання кількості населення вимагали нових засобів зв'язку. До 1913 р. єдиним видом транспорту у Вінниці були візники. В 1911 р. почалося спорудження трамвайної колії з центру (від жіночої гімназії (зараз школа № 2) на Замостя. У жовтні 1913 р. трамвайний рух у Вінниці був відкритий. На поч. ХХ ст., у Вінниці поліпшилися і інші засоби зв'язку. Почала працювати телефонна станція. На перших порах вона обслуговувала лише державні установи. Телефони мали також великі підприємства та їх власники. У 1911 р. в місті було 44 вулиці, 11 провулків і 6 майданів. Головною вулицею була Поштова (нині Соборна). До початку першої світової війни Вінниця становила 3936 десятин, тобто у 4,5 рази більше, ніж перед реформою 1861 р. Кількість будинків зросла у 3,4 рази, в тому числі мурованих – майже в 238 разів.

Внаслідок загострення суперечностей імперіалізму, в липні 1914 р. почалась перша світова війна. Вже на початку війни закрились підприємства винокурної та пивоварної промисловості, різко скоротилось виробництво на підприємствах будівельної промисловості. Промисловість міста під час війни

занепала, бо основну масу робітників було призвано до армії. Війна вкрай загострила класові протиріччя. 27 лютого самодержавство було повалено. Це був 1917 р. В ці ж дні на підприємствах Вінниці проходять вибори до міської Ради робітничих депутатів. На цей час у Вінниці працювали взуттєва Фабрика «Ястреб», завод «Молот», суперфосфатний і насіннєвий заводи та ряд невеликих підприємств. Міська дума, що в основному складалася з представників місцевої буржуазії, відмовилась визнати владу Вінницької Ради. Рада прийняла рішення про розпуск думи, що й було зроблено 23 січня 1918 р.

9 лютого 1918 р. Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина і Болгарія підписали договір з Центральною радою, за яким німецькі війська окупували Україну. На початку березня Вінниця була окупована.

18 березня 1919 р. в день визволення Вінниці від петлюрівців, тут був створений міський ревком. Уже в перші дні після визволення міста приступили до роботи робітники взуттєвої фабрики «Ястреб». Починається відбудова суперфосфатного заводу. Розпочали роботу насіннєвий завод, механічні майстерні та інші підприємства міста. Але влітку 1919 р. почався другий похід Антанти. 25 квітня 1920 р. панська Польща напала на Україну. У Вінниці був сформований новий «уряд УНР». Становище трудящих міста було дуже важким. Підприємства не працювали. Все діловодство проводилося тільки польською мовою. 19 червня 1920 р. частини Червоної Армії оволоділи м. Вінницею. Знову йшла відбудова народного господарства. В 20-му р. обсяг виробництва промислової продукції був у сім з лишком разів менший довоєнного. За роки громадянської війни і без того слабо розвинута промисловість Вінниці зовсім занепала. На кін. 1921 р. промисловість міста досягла вже певних успіхів. У липні 1921 р. почала працювати взуттєва фабрика. Чавуноливарний завод «Молот» почав виробляти і ремонтувати машини для цукрової, борошномельної та винокурної промисловості. В цей час почали працювати цвяховий, маслобійний, миловарний, цегляні заводи та інші підприємства. У 1922 р. став до ладу суперфосфатний завод. Починаючи з 1923 р. відбудова промислових та комунальних підприємств Вінниці йде швидкими темпами. У 1925 р. великі промислові підприємства дали близько 75% продукції у порівнянні з довоєнним часом. Закінчується реорганізація управління промисловістю міста. Деякі підприємства експлуатувати було не вигідно, вони консервувалися, а пізніше закривалися.

У 1926 р. почалася реконструкція промислових підприємств. В період реконструкції поживавлює свою роботу цвяховий завод, виробнича спроможність якого досягла 11 тисяч пудів цвяхів на рік. Починають

працювати мебельна фабрика (1925), вагоноремонтний завод (1928), лісотарний завод (1928), державна кравецька фабрика (1927), на якій у 1928 р. працювало 268 чоловік... За своєю структурою промисловість міста на 1928 р. являла таку картину: на харчову промисловість припадало 42% загального обсягу продукції, на легку – 24,5%, на хімічну – 16%, на металообробну – 5, на деревообробну – 5, на промисловість будівельних матеріалів – 3,5, на інші галузі – 4%. Обсяг промислової продукції у 1926/27 господарчому році у 2 рази перевищував рівень 1913 р., а в 1927/28 р. – у 2,5 рази. Збільшується кількість робітників, зайнятих на виробництві, і їх питома вага в загальній кількості населення. В ділову обсяг валової продукції підприємств Вінниці в роки першої п'ятирічки збільшився у 5 разів. На початок 1933 р. підприємства виробляли продукції в 12 разів більше, ніж у 1913 р. (в порівняльних цінах), а в 1935 р. – в 15 разів перевищував рівень 1913 р. Почали працювати і нові підприємства: кондитерська фабрика (1929), плодо-овочевий завод (1929), м'ясокомбінат (1931), оцтовий завод (1936). Обсяг валової продукції підприємств державної і кооперативної промисловості Вінниці в 1938 р. майже в 25 разів перевищив рівень 1913 р., а в 1939 р. – в 28,5 раз перевищила рівень 1913 р. Дальший розвиток одержує і місцева промисловість. Кількість артілей промкооперації з 8 у 1934 р. і 12 в 1937 р. збільшується до 22 в 1940 р. Значно зростає їх валова продукція.

В 1940 р. у Вінниці працювало 50 державних підприємств, більшість з них були споруджені в роки п'ятирічок, решта цілком реконструйовані. Фактично на місці невеликих фабрик і заводів, створених ще до революцій вирости нові великі підприємства. Розвиток промисловості викликав зростання питомої ваги робітників серед населення Вінниці. У 1913 р. кількість робітників, зайнятих на підприємствах міста, складала 1,3 тисячі чоловік, в 1932 р. – 5,3 тисячі, в 1940 р. – більше 10 тисяч чоловік. Збільшувалася кількість медперсоналу і зростали мережі лікувальних закладів. Так, у 1936 р. в місті працювало 137 лікарів, на початок 1941 р. – 327, або майже в 15 раз більше ніж в 1913 р.

З перших днів другої Вітчизняної війни підприємства Вінниці перейшли на випуск продукції для фронту. 19 липня 1941 р. останні частини Червоної Армії залишили Вінницю.

20 березня Вінницю (1944) було повністю визволено від ворога. Страшні сліди хазяйнування фашистських варварів видно було на кожному кроці, з 50 промислових підприємств тільки 10 могли частково випускати продукцію.

За рахунок тих, що поверталися з евакуації населення міста швидко зростало. На кінець 1944 р. у Вінниці було вже 59,3 тисячі, а на поч. 1946 р. – 73,2 тисячі мешканців. Відновлювали роботу підприємства, продукція яких

йшла на задоволення потреб населення міста, а також для фронту. На кінець року вже був досягнутий певний успіх у відродженні міста. Обсяг виробництва був ще невеликий, але збільшувався з місяця в місяць. На поч. 1945 р. кондитерська фабрика виготовляла щомісяця 54 тонни виробів, млинзавод № 15 – 7,5 тисяч тонн борошна, консервний завод – 252,5 тисяч умовних банок фруктових консервів, спиртзавод – 1,8 тисячі декалітрів спирту, взуттєва фабрика ім. Щорса – 8,4 тисячі пар взуття і т. д. На квітень 1945 р. у Вінниці вже працювали 30 підприємств. Вони дали в 3,1 рази більше продукції, ніж у 1944 р. На кінець 1948 р. майже всі промислові підприємства Вінниці були відроджені. В порівнянні з 1945 р. обсяг продукції майже на кожному підприємстві збільшився у кілька разів. В роки четвертої п'ятирічки у Вінниці розгорнулося будівництво ряду нових підприємств. Так, у 1947 р. дав першу продукцію інструментальний завод, в 1948 р. став до ладу електроремонтний завод, вводяться в дію молочний завод, новий консервно-ковбасний цех м'ясокомбінату, починається будівництво олієжирового комбінату... Все це внесло певні зміни в структуру промисловості міста. Вона збагатилася новими галузями – електротехнічною, інструментальною та іншими. За період з 1959 по 1963 рр. у місті стали до ладу завод великопанельного домобудування, потужний холодильник на м'ясокомбінаті, здано в експлуатацію високовольтну лінію електропередачі Житомир-Вінниця споруджено новий виробничий корпус для обласної друкарні, де встановлено найновіше устаткування. Введено в дію ряд інших підприємств і окремих цехів. В 1962 р. став до ладу новий аеровокзал, та закінчено будівництво нового залізобетонного мосту в районі П'ятничан, почалося будівництво Старомиського мосту. Ще зведено телевізійну ретрансляційну станцію з приймальною щоглою заввишки 359 метрів Місто стає все впорядкованішим і красивішим.

За сімдесят років руйнівного господарювання, коли економіка країни дійшла до повного занепаду і застою, комуністичні вожді в Кремлі переконалися, що далі так продовжувати неможливо. Нестача добрив, бездарне керівництво і найголовніше, відсутність матеріальної спонуки – ось головні причини занепаду.

Настав 1991 р. Народ був дуже захоплений ідеями перебудови суспільства в надії, що скоро зникне тиранія і поліпшиться добробут. Але роки йшли. Збільшувався асортимент підприємства легкої промисловості – швейне об'єднання ім. В. Володарського, що складалося з її великих спеціалізованих фабрик, взуттєве об'єднання ім. М. Щорса, створене на базі кількох фабрик. Дедалі більшим стає внесок тих галузей, що визначають рівень науково-технічного прогресу – енергетики і хімії, радіоелектроніки і

машинобудування.

Вінниця теж розширювалася. Так, у 1957 р. с. Тяжилів перейшло до м. Вінниця, у 1967 р. – с. Сабарів, у 1972 р. – с. Пирогово.

Саме місто тем зростає. 17 вересня 2005 р., в рамках святкування 650-ї річниці із дня заснування міста Вінниця, відбулося урочисте відкриття першого кварталу житлового мікрорайону «Поділля». До речі, Вінниця за темпами житлового будівництва займає друге місце у державі.

Частина 3. Додатки

1. ВИСЛОВЛЮВАННЯ ПРО ВІННИЦЮ І КРАЙ

(В. Речмедин, П. Усенко, А. Заяц, Г. Мачтет, В. Маяковський)

В. Речмедин

«Коли заходить мова про отчий край, про землю, де пролягли стежки мого дитинства, неминуче згадуються слова, народжені в серці нашої безсмертної Лесі: «Красо України – Поділля». Либонь, краще й не висловиш свого захоплення, як побачиш та осягнеш душею простори, що розкрилася обіч вирного Дністра та зеленоплесого Південного Бугу, як вдихнеш на ловкі груди цілющого повітря, в якому відчуються пахощі свіжого хліба і хмільного меду, яблуневих садів і чебрецевих долин. Так пахне вітер з берегів моєї юності, бентежно-солодкий вітер, який раз у раз навертає мої спогади на ті вже затуманені часом стежки, по яких я ходив, зачарований життям, стежки, що пролягли через узгір'я мого милого краю від солов'їних іллінецьких гаїв до закам'янілого від віку Кам'янець-Подільського».

П. Усенко

«Край Подолії прекрасний,
Край Подолії наш рай,
Світить сонце ясно, ясно,
Непогасно на весь край.
Край Подолії в ожинах,
Край Подолії в садках,
І в ожинах, і в жоржинах,
І в любисткових вінках».

А. Заяц

Винница

Лишь туман раздвинется
Розовый вдали,
Возникает Винница
На краю земли,
Первая любимая
С маками в косе.

...Слез твоих предтечею
шли враги, трубя;
Мучила туретчина

Юную тебя,
Зелена от кленов,
От снегов бела,
вся от слез солёная
Вечно ты была.
Вижу: над просторами,
там, где высь ясна.
Взмах руки Суворова
Взмыл у Тульчина.
Лишь туман раздвинется
Розовый в дали,
Возникает Винница
на краю земли,
Из столетий плачущих
Наплывают вдруг,
Небеса горячие
опрокинув в Буг;
Выплывает тая,
В блесках синих вся
Полумрак каштановый
Над собой неся,—
Обними,
Прими маня,
Вновь на свой порог,
Виноградным именем
Кто тебя нарек!

(«Огонёк», 1963, № 4, стор. 25)

Г. Мачтет

«Над ней (Подольской землёй) темно-синее, а ночное небе Украины, и звезды золотые, как расплавленное золото, а внизу чистая, словно зеркало, гладь реки, в которой дрожат эти красивые звезды... Как привольно, как легко дышит грудь этим воздухом, наполненным ароматом, наполненным дивной сладкой неги, словно любовной ласки».

В. Маяковский

В 1926 году Владимир Маяковский посетил Винницу. Об этом организатор поездки П. Лавут пишет в книге «Маяковский едет по Союзу».

«Что запомнилось в Виннице? Неуютный и тесный вокзал. Кто-то энергично плюёт на пол. Маяковский старается пристыдить этого человека и

советует ему воспользоваться урной. Тот не обращает внимания, Маяковский повышает голос.

– Какая низость – плевать не пол!

Позднее в афише появилось заглавие «Как плюются в Виннице», а на литографическом плакате – стихотворение:

Товарищи люди,
Будьте культурны!
На пол не плюйте,
а плюйте в урны.

– Странно, такой небольшой и такой грязный городишко! А сколько гигиенических парикмахерских, почти на каждой улице – парикмахерская, – сказал Маяковский».

2. ВОНИ БУЛИ У ВІННИЦІ

(ЗА ПУБЛІКАЦІЯМИ ОРИГІНАЛУ, РОСІЙСЬКА МОВА)

Богун Иван – год рождения неизвестный, соратник Богдана Хмельницкого, винницкий (кальницкий) полковник. Принимал участие в народно-освободительной войне против польско-шляхетских захватчиков.. Прославился победами в 1648 г на Брацлавщине и под Збаражем, в 1651 г, при обороне Винницы (бой на льду реки Буг – 11 марта), в 1653 г. – под Жванцем, в 1654г. –под Уманью, в 1655 г. – под Охматовим. В 1669 г. вместе с И. Беспалым и Иваном Сирком возглавил народное; восстание против гетмана И. Виговского, который нарушил Переяславский договор и перешел на сторону поляков. Богун захвачен поляками в плен и расстрелян в 1659 г. в Новгороде Сиверском. 18 марта 1919 г. полк Красной Армии, названный именем Богуна, освободил Винницу от войск Директории.

(УРЕ, т. 1, стр.629-630. Соколовский О. «Богун», істор. роман, К., «Молодь», 1964 г.)

Гонта Иван – год рождения неизвестный, погиб в 1768 г. – один из руководителей народного восстания (Колиивщина) 1768 г. Предательски захваченный в плен царским войском, как польский подданный, передан полякам. Погиб в селе Гонтовка (Сербы) Могилёв-Подольского района.

(«Вінницька правда», 1967, 27 января)

Кривонос (Перебийнос) Максим – год рождения неизвестен, умер в 1648 г. Герой народно-освободительной борьбы украинского народа против польско-шляхетских захватчиков. Талантливый полководец ближайший друг и соратник Богдана Хмельницкого. В 1648 г. войска

Кривоноса освободили Брацлавщину и большую часть Подолья, разгромив шляхетские отряды И. Вешневцекого.

(УРЕ, т. 7, стр. 367)

Бош Евгения Богдановна (1879-1925) – партийный и государственный деятель Украинской ССР, член Коммунистической партии с 1901 г. После февральской революции 1917 г., член Киевского комитета РСДРП, редактор газеты «Голос социал-демократов», председатель областного комитета РСДРП(б) Юго-Западного края. Вела большую работу среди солдат юго-западного фронта, непосредственно руководила работой партийных комитетов Винницы, Могилева, Проскурова, Принимала участие в подготовке Винницкого вооруженного восстания. Подняла 11 гвардейский корпус и 2 ноября привела его на помощь восставшей Виннице, Член Советского правительства Украины в 1917, 1919 гг.

(УРЕ, т.2, стр. 65)

Запорожец Петр Кузьмич (1873-1905) – верный соратник великого Ленина, активный участник Петербургского Союза борьбы за Освобождение рабочего класса В июне 1898 г, Г Запорожца перевели в Винницкую окружную лечебницу, Здесь за ним был установлен строгий полицейский надзор. В. И. Ленин, находясь в ссылке в с. Шушенском, с большим сожалением писал о больном Запорожце, в письме к матери. Чтобы улучшить условия содержания Запорожца в больнице, Г. М. Кржижановский, В. В. Старков и А. Л. Мальченко ежемесячно присылали в Винницкую окружную лечебницу деньги, 19-го февраля 1905 г. на 33-м году жизни Запорожец умер и был похоронен в г. Виннице. На его похоронах от Центрального Комитета партии присутствовал Г. М. Кржижановский. В 1960 г. Останки Запорожца перенесены в центр города (парк Козицкого).

(«Пётр Запорожец», Винницкое издательство, 1962 г., УРЕ, т. 5, стр. 189)

Затонский Владимир Петрович (1888-1938). Государственный и партийный деятель Украинской ССР, академик. Активный участник октябрьского вооруженного восстания в Киеве, председатель Киевского комитета РСДРП(б) в 1917-1918 гг. В 1918 г. – председатель ЦИК Украины. В гражданскую войну – член Реввоенсовета 12-13-14 армий и Юго-Западного фронта, председатель Всеукраинского ревкома.

В годы гражданской войны его деятельность проходила на Правобережье, в том числе на Подолии. Он – постоянный участник партийных конференций Подолии, партийных совещаний, губернских и уездных съездов и конференций. Последний раз в Виннице В. П. Затонский

в 1937 г. по поручению ЦК КП(б)У и ВЦИК Украины вручил Винницкой области переходящее Красное знамя за высокий урожай сахарной свеклы.

(«Правда Украины», 1963, 9 августа, «Рад. Україна», 1968, 3 серпня, Морозов В. А. «В. П. Затонский», К., Політвидав Укр., 1967, стр. 243)

Котовский Григорий Иванович (1881-1925) – советский военный деятель. В 1919 г. в партизанский отряд Котовского влились подольские партизаны – первый Серебрянский советский полк им. Чабана, отряд Ф. Ю Криворучко. Они вместе с бессарабскими партизанами образовали ядро кавалерийской бригады, командиром которой был Г. И. Котовский. Кавалерийская бригада Котовского неоднократно принимала участие в боях за Винницу. В 1924 г. по инициативе Котовского была создана сельскохозяйственная коммуна (Бессарабская коммуна) в с. Ободовка Тростянецкого района.

(Пам'ятні місця Вінничани», «Маяк», 1966, стр. 45; УРЕ, т. 7, стр. 302)

Петровский Григорий Иванович (1878-1958) – выдающийся деятель Коммунистической партии и Советской державы, соратник В. И. Ленина. В январе 1921 г. Петровский принимал участие в заседании Жмеринского уездного партийного комитета и уездного ревкома, 7 января вместе с В. П. Затонским присутствовал на заседании Подольского губернского революционного комитета. Часто посещал села, районные центры Винницкой области, вел большую переписку с крестьянами, избирался членом многих сельских, волостных и уездных Советов Подольской губернии.

(УРЕ, т. 11, стр. 121)

Примаков Виталий Маркович (1898-1937) – выдающийся партийный и военный деятель. Организатор Вооруженных Сил Украинской ССР. Герои гражданской войны. Член Коммунистической; партии с 1914 г. Член Подольского губревкома и губпарткома в 1921-22 гг. Во время учебы в академии стипендиат Подолии. Примаков открывал 1-й губернский съезд Советов Подолии. Во время гражданской войны части Червоного козацтва под руководством Примакова не раз освобождали Винницу от петлюровцев, белополяков, бандитов.

(Серебряков Г. «О других и о себе». Новеллы, М., «Советский писатель», 1968; «Вінницька правда», 1969, 25 июля)

Скрыпник Николай Алексеевич (1872-1933) – в 1923 г. в Виннице вручал командиру 1-го Конного корпуса Червоного козацтва

шефское Знамя Всеукраинского исполнительного комитета. Тут же бойцы избрали Скрыпника почётным казаком первой сотни первого полка, 19 июля 1932 г. Скрыпник, тогда народный комиссар образования УССР, в Виннице выступал о докладом о культурной революции.

(«Правда», 1962, 25 января, «Рад. Україна», 1967, 25 января; УРЕ, т. 13, стр. 228)

Тарногородский Николай Павлович (1894-1938) – активный участник борьбы за власть Советов на Украине, Член Краевого комитета РСДРП Юго-Западного края в 1917г. По поручению Киевского комитета РСДРП(б) выехал для революционной работы в Винницу, Тарногородский сформировал в Виннице большевистскую организацию, затем возглавил ее, Тарногородский – один из руководителей Винницкого вооруженного восстания. В Виннице есть улица Тарногородского.

(УРЕ, т. 14, стр. 274)

Щорс Николай Александрович (1895-1919) – герой гражданский войны, 18 марта 1919 г. Щорс во главе Первой Украинской дивизии освободил Винницу от петлюровцев. В городе выступал на митинге. Рабочие Винницкой обувной фабрики «Ястреб» изготавливали обувь для бойцов Первой Украинской советской дивизии.

(УРЕ, т. 16, стр. 415)

Заболотный Даниил Кириллович (1866-1929) – выдающийся украинский микробиолог и эпидемиолог; академик АН СССР. Родился в с. Чеботарке (теперь Заболотное) Крыжопольского р-на, в семье бывшего крепостного. Окончил физико-математический факультет университета в Одессе (1891) и медицинский факультет Киевского университета (1894). Студентом участвовал в революционном движении. Заболотный принимал участие в экспедиции по изучению чумы в Индии, Монголии, Китае. Изучал холеру. Для того, чтобы доказать эффективность иммунизации против холеры, путем принятия через рот убитой вакцины, Заболотный в 1893 г, вместе с Й.Г. Савченко провел в лаборатории опасный опыт на себе – выпил живую холерную культуру после предыдущей пробной иммунизации; заболевание при этом не возникло. Заболотный был президентом АН УССР.

Похоронен в с Заболотном возле своей хаты, которая преобразована в музей Д. К. Заболотного.

(УРЕ, т. 5, стр. 112; «Ранок», 1960, № 9, стр. 10-11)

Можайский Александр Иванович (1825-1390) – русский

испытатель. В 1869-1876 гг. проводил в с. Вороновице испытание летающих моделей.

(Пам'ятні місця Вінниці: «Маяк», 1966, стр. 30; «Вінницька правда», 1953, 15 сентября)

Пирогов Николай Иванович (1810-1881) – выдающийся русский хирург, основатель военно-полевой хирургии. Родился в Москве. Окончил медицинский факультет Московского университета. В 1847 г. Пирогов пребывал в действующей армии на Кавказе. Там он впервые использовал эфирный наркоз при хирургическом лечении. В 1854-1855 гг. Пирогов принимал участие в обороне Севастополя – как блестящий хирург и организатор военно-медицинской службы. Открытия в области военно-полевой хирургии Пирогов позже обобщил в ряде работ. В 1856 г. Пирогов был назначен попечителем Одесского учебного округа, а в 1858 г. переведен попечителем в Киев. С 1866 г. Пирогов жил преимущественно на Винничине, в своём поместье «Вишня», ныне – Пирогово. В 1947 в с. Пирогово образован музей.

(УРЕ, т. 11, стр. 141; «Вінницька правда», 1968, 13 декабря; «Сільські вісті», 1967, 6 июля)

Ющенко Александр Иванович (1869-1936) – выдающийся ученый, действительный член Академии наук УССР, первый психиатр-академик, с 1837 по 1900 гг. Ющенко в психиатрической больнице в Виннице работал младшим ординатором.

(УРЕ, т. 16, стр. 442)

Береговой Георгий Тимофеевич – летчик-космонавт, дважды Герой Советского Союза, генерал-майор авиации. Был в Виннице в марте 1969г. на праздновании 25-летия освобождения города от фашистских захватчиков. Принимал участие в открытии памятника летчикам на «Вишенке», выступал перед трудящимися города.

(«Вінницька правда», 1968, 30 октября)

Малиновский Родион Яковлевич (1898-1967) – Маршал Советского Союза, дважды Герой Советского Союза. Член КПСС с 1926 г. Участник первой мировой войны; в 1916 г. в составе русского экспедиционного корпуса принимал участие в боях с немцами во Франции. Во время гражданской войны – участник боев с Колчаком,

В 1930 году окончил Военную академию имени Фрунзе. Во время Великой Отечественной войны Малиновский – командующий стрелковым

корпусом, гвардейской армией под Сталинградом, войсками 3-го и 2-го Украинских фронтов. С октября 1957 г. по 1967 г., – министр обороны СССР.

(УРЕ, т. 8, стр. 427; Малиновский Р. Я. «Возмужание», отрывки из книги «Солдаты России», ж. «Москва», 1968 г., стр. 168-189)

Порик Василий Васильевич – командир партизанского отряда, Герой Советского Союза, национальный герой Франции, Родился в с. Соломирка Хмельникского района. Здесь окончил семь классов. Учился на агронома в сельскохозяйственном училище. В 1939 г. был призван в ряды Советской Армии. Окончил военное училище, стал кандидатом в члены Коммунистической партии. Во Франции в 1942 г. коммунисты и комсомольцы организовали подпольную группу «Комитет советских патриотов». Её членом стал Порик. Он с июня 1943 г. командир партизанского отряда. Погиб 21 июля 1944 г. Его имя высечено на стене Арпаской крепости среди имён участников движения Сопротивления Франции.

(Колодный В., Базиль, в книге «Героїчна юність», К., 1968, стр. 246-252; «Ком. Знамя», 1968, 20 февраля)

Ратушная Ляля – партизанка-подпольщица. Герой Советского Союза. Родилась в Виннице. Принимала активное участие в борьбе с фашистскими захватчиками. Была в Гниванском концлагере. Погибла за несколько дней до освобождения Винницы. Именем Ратушной названы Дом пионеров, теплоход.

(Героини, вып.2, М., Политиздат, 1969, стр. 232-241; «Дніпро», 1968, № 6, стр. 19; «Роб. Газета», 1969, 16 февраля)

Марко Вовчок (Вилинская Мария Александровна) – (1834-1903) – писательница. В 1856-1858 гг., жила в Немирове, где написала известные «Народні оповідання», работала над повестью «Інститутка». В своих произведениях писательница воспевала духовную красоту и силу народа, «обличителем жестоких людей насытых» назвал Марко Вовчок Т. Г. Шевченко.

(«Вінницька правда», 1968, 21 декабря)

Достоевский Федор Михайлович (1821-1881) – русский писатель. Дед писателя Андрей Достоевский был протоиереем с. Брацлава бывшей Подольской губернии. Младший брат писателя вспоминал: «Из разговоров отца с матерью я запомнил то, что у моего отца в Каменец-Подольской губернии остался брат очень слабого здоровья и несколько

сестер».

(«Вінницька правда», 1967 г., 18 июня; «Колгоспні вісті», 1967 г., 20 мая)

Котляревский Иван Петрович (1769-1838) – с 1796 по 1808 гг. служил в царской армии. Некоторое время как штатный офицер Северского драгунского полка жил в Ямпольском районе, Был на Подолии во время русско-турецкой войны. Из Тульчина был направлен в Бендеры, где принимал участие в осаде турецкой крепости. Об этом Котляревский писал в «Энеиде»:

«Як під Бендер'ю воювали,
Без галушок як помирили,
Колись, як був голодний год».

Очевидно, Котляревский имел в виду Винницу, славившуюся винными погребами, когда писал:

Поодадь плив байбак. Астура,
Сей лежнем в винницях служив».

(«Вінницька правда», 1968, 8 сентября; «Комсомольське плем'я», 1968, 21 мая)

Коцюбинский Михаил Михайлович (1864-1913) – великий украинский писатель, революционный демократ. Родился в Виннице в семье мелкого чиновника. Учился в начальной школе в Баре. Окончил Шаргородское духовное училище. В Виннице Коцюбинский написал свои первые произведения «Андрій Соловейко, або ученіє світ, а невченіє тьма», «21 грудня на введеніє», «Дядько та тітка». Принимал активное участие в общественной жизни Винницы. В марте 1888 г. Коцюбинский был избран на четыре года гласным городской думы. В 1891-1892 гг. работал учителем в с. Лопатинцах Шаргородского района. Постановлением Советского правительства в Виннице в 1927 г. основан литературно-мемориальный музей. На берегу возле Буга есть камень, где любил отдыхать Коцюбинский.

(УРЕ, т. 7, стр. 308; «Вінницька правда», 1968, 17 сентября)

Леонтович Николай Дмитриевич (1877-1921) – выдающийся украинский композитор, В Виннице преподавал пение в средних учебных заведениях с 1902 по 1904 гг. Здесь Леонтович организовал хор учеников. Он пользовался большим авторитетом в городе и в окрестных волостях.

(«Маяк» – районная газета Тыврова, 1969, 17 июля; «Вінницька правда», 1967, 19 декабря)

Мачтет Григорий Александрович (1852-1901) – русский писатель. Учился в Немировской гимназии. Работал учителем истории в Могилёв-Подольской школе. Автор любимой песни В. И. Ленина «Замучен тяжелой неволей».

(«Радянська освіта», 1967, 22 апреля; «Вінницька правда», 1969, 12 сентября)

Некрасов Николай Алексеевич (1821-1878) – великий русский писатель, родился в с. Юзвине (теперь Некрасово) Брацлавского уезда 10 декабря 1821 г. Его отец здесь служил в армии капитаном егерского полка. В январе 1823 г. он пошел в отставку «майором с мундиром» и вместе с семьей уехал в с. Грешнево Ярославской губернии.

(«Колгоспні вісті», 1968, 10 сентября, район. газ. Немировского р-на; «Вінницька правда», 1968, 12 сентября)

Нищинский Петр Иванович (1832-1896) – композитор и поэт-переводчик. Родился в с. Неменке Липовецкого р-на, Перу Нищинского принадлежит музыкальная композиция «Вечорниці» к драме Т. Г. Шевченко «Назар Стодоля», песня «Закувала та сива зозуля». Умер и похоронен в с. Ворошиловка Тывровского р-на.

(«Вінницька правда», 1967, 26 марта; «Радянська освіта», 1966, 16 марта)

Пушкин Александр Сергеевич (1799-1837) был в Тульчине 10-12 января 1827 г. Встречался и разговаривал с руководителем южных декабристов П. И. Пестелем. В Тульчине был несколько раз.

(«Зоря комунізму». 1967, 31 августа; «Комсомольське плем'я», 1967, 20 августа)

Руданский Степан Васильевич (1834-1873) – поэт-демократ, Родился в с. Хомутины Калиновского района. Учился в Шаргороде, Каменец-Подольском. Руданский – автор многих лирических произведений, в частности, популярной песни «Повій, вітре, на Вкраїну». Особенно поэтический талант Руданского проявился в спивомовках, в которых он высмеивал угнетателей народа.

(«Вінницька правда», 1967, 15 августа)

Садовский Николай Карпович (1856-1933) – артист и режиссер. Театр под руководством Садовского был в апреле 1914 г. в Виннице на гастролях 16 дней, а затем приезжал в Винницу в 1928 г. Имя Садовского присвоено Винницкому театру в 1957 г.

(«Вінницька правда», 1963, 6 февраля)

Свидницкий Анатолий Патрикиевич (1834-1871) – писатель-демократ. Родился и жил до 1852 г. в с. Маньковцы Тульчинского района. Почётное место в истории украинской литературы занимает роман Свидницкого «Люборацькі». В нем писатель показал реакционность духовенства. Он изобличает растленную систему учебы и воспитания в духовных школах и польско-шляхетских пансионах. Иван Франко высоко оценил роман «Люборацькі». Он отмечал, что Свидницкий умеет внимательно присматриваться «к жизни и быту родного народа».

(«Архіви України», 1968, № 4, стр. 109; «Зірка», 1968, 27 июня (газета Тепликского района))

Сошенко Иван Максимович (1807-1876) – художник. В 1846 г. преподавал в Немировской гимназии. В 1835 г. Сошенко в летнем саду в Петербурге встретил Т. Г. Шевченко и содействовал в выкупе его из крепостничества.

(УРЕ, т. 13, стр. 359)

Стеценко Кирил Григорьевич (1882-1922) – украинский композитор и хоровой дирижер; ученик Н. В. Лысенко. Основное место в творчестве Стеценко занимают хоры, романсы и обработка народных песен. Он создал также несколько кантат детских опер, писал музыку к драматическим спектаклям. С 1911 по 1912 гг. Стеценко жил в Тыврове, приезжал в Тульчин, где встречался с Николаем Леонтовичем.

(«Сільські вісті», 1967, 24 мая; «Шляхом комунізму», 1968, 13 июня; «Маяк», 1969, 17 июля)

Тропинин Василий Андреевич (1776-1857) – художник-портретист. С 1804 по 1823 гг. как крепостной графа Маркова жил в с. Кукавка Могилёв-Подольского района. Здесь он нарисовал много портретов крестьян, жанровую картину «Кукавская свадьба», портрет Устима Кармалюка.

(«Вінницька-правда» 1966, 14 октября; «Комсомольське плем'я», 1966, 28 декабря)

Чайковский Петр Ильич (1840-1893) – русский композитор. С 1878 по 1882 гг. приезжал и подолгу жил в селах Браилова и Семаках Жмеринского р-на, Чайковский увлекался украинской народной музыкой, считал, что украинский народ – самый музыкальный в мире. Много украинских мелодий использовал в своих произведениях. На Подолье

Чайковский написал оперу «Орлеанская дева», три пьесы для скрипки, шесть романсов, знаменитую «Песню без слов».

(«Комсомольське плем'я», 1967, №№ 28, 30, 32 и 28 марта; «Вінницька правда», 1953, 4 ноября, 1967, 28 января)

Шевченко Тарас Григорьевич (1814-1861) осенью 1846 г. проездом был в Липовце (Белая Церковь-Сквира-Липовец). Очень интересовался Подолией. Это видно из воспоминаний поляка Илиана Кенджицкого «Поэзия и песня сблизили нас. я угостил его (Шевченко) чаем. Мы пили и разговаривали до полуночи. Слово по слову договорились до того, что я приехал из Немирова.

– Это не там мучился я той бедняга?

– Юрашко, – добавил я.

Оба мы имели в виду несчастного сына Богдана Хмельницкого, которого погубили турки.

(«Вінницька правда», 1964, 18 ноября; «Вінницька правда», 1964, 8 января)

Безыменский Александр Ильич (1898) – поэт. Был в Виннице в августе 1927 г. Выступал в комсомольском клубе (теперь спортивный зал Винницкого мединститута), На второй день встречался с учителями города в клубе работников просвещения.

(«Вінницька правда», 1967, 1 декабря)

Вишня Остап (Губенко Павел Михайлович) (1889-1956) был в Виннице в 1945 г. Читал свои юморески «Зенитка», «Великомученик Вишня», «Очень самостийный гимн».

(«Комсомольське плем'я», 1964, 11 ноября)

Зарудный Николай Яковлевич родился 20 августа 1921 г. в с. Ореховец Сквирского р-на Киевской области в семье учителя. В 1936 г. вместе с родителями переехал в Большие Хутора возле Винницы. В 1939 г. Зарудный вступает учиться в Украинский коммунистический институт журналистики в г. Харькове. Во время Отечественной войны вместе с институтом уезжает в Алма-Ату. Свои первые рассказы и очерки Зарудный начал печатать в областной газете «Ворошиловградская правда». В 1944 г. добровольно идея в армию, сражается в рядах 6-ой армии Первого Украинского фронта, После окончания войны Зарудный начинает работать в «Вінницькій правді». В 1948 г. вступил в ряды членов КПСС.

В 1950 г. Зарудный написал повесть «Мои земляки» и пьесу «Весна», в

1953 г. – «На крутых берегах», в 1958 г. – «Радуга», Сейчас Зарудный работает в киностудии им. Довженко в Киеве. Умер в 1991 г.

Ивашкевич Ярослав родился в 1894 г. в с. Кальник Ильинецкого района. Польский писатель, вице-президент Всемирного Совета мира. В Кальнике похоронен его отец. (Умер в 1980 г.)

(«Вінницька правда», 1969, 19 июля)

Маяковский Владимир Владимирович (1893-1930) был в Виннице в 1926 и в марте 1928 гг. Выступал с небольшим докладом о задачах советской литературы, читал свои произведения.

(«Вінницька правда», 1967, 11 июня, 28 января; «Комсомольське плем'я», 1967, 23 апреля)

Макивчук Федор Юрьевич (1912-1988) – родился в с. Кордашевка Казатинского р-на. С октября 1946 г. работает главным редактором журнала «Перець» Макивчук написал много фельетонов, юморесок, памфлетов, очерк о жизни и творчестве Остапа Вишни. Среди них сборники «І сміх і гріх» (1957), «Замужем і вдома» (1962), «Чорт штовхнув», «Любе й нелюбе» (1965).

(«Літературна Україна», 1962, 7 сентября)

Микитенко Иван Кондратьевич (1897-1937) – писатель. В 1934 г. Был в Виннице. Студентам читал отрывки из своей пьесы. Был в музее М. Коцюбинского. Там оставил свою запись.

(«Ленінське плем'я» 1962, 5 сентября; «Вінницька правда», 1967, 5 сентября)

Речмедин Валентин Астафьевич (1916-1986) – родился в с. Андрушовка Погребищенского района. В 1934 г. работал журналистом в комсомольских газетах. Принимал участие в партизанском движении на Винничине. Был редактором газеты партизанской бригады, заместителем редактора журнала «Вітчизна». Речмедин – автор романов «Коли закипала кров» (1958), «Синку, ходімо зі мною» (1964), «Дівчина в терновому вінку» (1967).

Савченко Игорь Андреевич (1906-1950) – родился в г. Виннице. 12 лет работал в театрах Винницы, где в 1925 г. основал полупрофессиональный театр «Червоний галстук». Его фильмы «Всадники» (1939), «Богдан Хмельницкий», «Тарас Шевченко».

(«Комсомольське плем'я», 1966, 13 октября, 14 октября, 23 октября)

Стецьмах Михайл Афанасьевич народився в 1912 г. в с. Дьяковцы Литинського р-на, умер в 1983 г. В 1933 г. окончил Винницький пединститут. Роман «Большая родня» в 1950 г. был удостоен Государственной премии. За трилогию «Хлеб и соль», «Кровь людская – не водица» и «Большая родня» присуждена Ленинская премия.

(«Молодь України», 1967, 13 ноября)

3. ВУЛИЦІ НАШОГО МІСТА

ДАНИЛО НЕЧАЙ

Він був одним з найближчих соратників Богдана Хмельницького у визвольній війні 1648-1654 рр. Брацлавський полковник Данило Нечай був вірним сином українського народу, його улюбленець, який відзначався неабиякою мужністю і героїзмом.

Відомостей і відоміх фактів про його життя і діяльність, особливо до спочатку визвольної війни, збереглося дуже мало.

Народився він на поч. XVIII ст. на Київщині, в українській шляхетській родині. Відомо, що й молодший брат його Іван також належав до козацької старшини, і навіть був одружений з дочкою Богдана Хмельницького – Степанидою.

Ще в молодості Данило потрапив на Запоріжжя, де і дістав військоve загартування. Але, є відомості, що він деякий час перебував і серед донського козацтва.

На поч. 1648 р. Україна була охоплена полум'ям селянських повстань. Нечай організував розрізнені селянські загони і почав вести боротьбу проти польської шляхти на Поділлі і Волині. Весною цього ж року він привів на Запоріжжя кілька селянських загонів для участі їх у визвольній війні, а сам повертається на Київщину, де за завданням Богдана Хмельницького організовує нові загони і водночас веде активну боротьбу проти місцевої шляхти. Київське панство почало тікати до Польщі. Загони Нечая переслідували шляхту, водночас поповнювалися численними повстаннями і досягли Волині.

Перелякана шляхта в листах до Хмельницького порушує питання по передачу їм Нечая, а також оголошує значну суму грошей за його голову.

Десь восени загони Нечая, за наказом Хмельницького влилися до основних сил української армії для боротьби з Польщею. Перемогою козаків на чолі з Данилом Нечаєм закінчилися в Пилявецькій битві 1648 р. та у визвольному поході в західноукраїнські землі.

У 1649 р. армія Хмельницького вирушила на зустріч полякам. З метою

дезорганізації шляхетського війська Хмельницький посилав Данила Нечая на Меджибіж. Цей маневр брацлавського полковника і справді завів в оману польське командування. На поч. червня тут розпочалися пеклі бої, які привели до великих втрат полякам, але коли ж вони дізналися, що слідом йде велике військо Хмельницького, та почали панічно відступати на Збараж, де зосереджувалися основні сили польської армії під командуванням Вишневецького. І ось, в кінці червня Хмельницький приступив до облоги Збаража. Було проведено шість штурмів цього укріплення протягом місяця. Останній штурм ще більше ускладнив становище поляків. Однак, з Любліна вийшов король Ян Казимир з 30-тисячним військом. Для того, щоб не допустити з'єднання польських армій, залишає Хмельницький частину війська під Збаражем, а з рештою вирушає назустріч ворогові в напрямі Зборова.

5 серпня Ян Казимир розпочав передачу річки Стрілки. Нечай, в цей час чекав його у засаді. Битва тривала до вечора, і весь, або майже весь авангард королівської армії був знищений. Це примусило поляків прийняти бій з Хмельницьким у не вигідних для себе умовах. Ворожі війська зазнали у дводенній битві великих втрат. Від остаточної поразки їх врятувала лише зрада кримського хана. Який був союзником козаків, який почав вимагати гетьмана перемир'я з поляками. Хмельницький був змушений укласти цей не вигідний для України Зборовський договір (8.VIII.1649), чим викликав незадоволення козацтва. Найбільше протестував Данило Нечай, який вимагав продовження боротьби. Це привело до тимчасового розриву брацлавського полковника з гетьманом.

Нечай, залишивши Хмельницького, почав організовувати селянські загони на Волині і Поділлі. Ця повстанська війна набувала тут нечуваних розмірів. Армія Нечая нараховувала близько 40 тисяч чоловік, яка протягом усього 1650 р. наганяла страх навіть у Варшаві.

Польська шляхта в листах до Хмельницького вимагала видачі Нечая, називаючи його «найбільшим бунтівником»...

В кінці 1650 р. Ян Казимир розпочав нове посполите рушення проти України. Хмельницький помирився з Нечаєм, відрядивши його полк для охорони західних рубежів України.

В січні 1651 р. Потоцький і Калиновський вторглися на Україну. Нечай відрядив розвідку, але вона була знищена, і ніхто не міг попередити його про наближення ворога. Полк Нечая стояв у містечку Красне. Почалася жорстока січа.

«За свідченням сучасників, Нечай бився в самій сорочці,— пише І. Лисенко,— козаки з винятковим героїзмом відбивали натиск переважних сил

ворога. Проте ряди козаків рідшали, а сам Нечай, одержавши кілька поранень, напівживим був винесений з поля бою. 22 лютого, стікаючи кров'ю, він помер на руках козаків. Вмираючи, він заповідав козакам боротися за звільнення України до останніх сил. Ляхи знайшли труп Нечая і мстилися уже на мертвому: відрубали голову і понівечили тіло. Невеликому загонові вдалося взяти голову свого полковника і привезти її до Чигирника. Могила, що її шапками носили козаки, знаходиться біля с. Черемошного (нині Погребищенського р-ну Вінницької області), там встановлено і пам'ятник».

4. ЦІКАВО ПРО ВІННИЦЮ

У II пол. XIV – I пол. XVI ст. провідною галуззю економіки на Брацлавщині було дрібне натуральне селянське господарство. Міста Брацлавщини, до якої входила Вінниця, були малолюдними. Більшість населення займалася хліборобством, скотарством та ухадництвом (мисливством, рибальством, бортництвом). В II пол. XIV – на поч. XV ст. значно розширюється землеволодіння міста. За даними 1570 р., місту належали землі, що простягалися з півночі на південь на 15-20 км і з сходу на захід на 30-40 км.

* * *

Були землі і в громадському володінні вінницьких міщан. Тому в акті XVI ст. часто згадуються «міські ниви» й «міські сіножаті», «Великий Вінницький ліс» та «Гавришівський степ».

«Великий Вінницький ліс» XVI ст. займав територію вздовж річки Віннички. Під Старим містом він з'єднувався з надбужанським лісом, прикриваючи місто з півдня й почасти з південного сходу. У Вінницькому лісі знаходилися всі вінницькі пасіки-хутори. З'явилися вони тут задовго до спорудження першого Вінницького замку, бо ліс був надійним захистом для осадників від хижих степовиків – татар.[1, стор. 34]

* * *

В XV – I пол. XVI ст. населення Вінниці було майже однонаціональним. Понад 90% його в 1552 р. становили українці, литовців налічувалось лише 0,64%, поляків – 1-2%, а 15 родин євреїв вперше з'явилися у Вінниці в 1569 р.[1, стор. 35]

* * *

За описом 1545 р., у Вінниці налічувалось 273 будинки, а за описом 1552 р. їх було вже 429.[1, стор. 35]

* * *

За даними 1471 р. у Вінниці було 15 корчми, а в 1552 р. – 42. [1, с. 35]

* * *

Протягом XV ст. міський замок не раз ремонтували та перебудовували. В 1510-1512 рр. його було збудовано наново з дуба, а в 1552 р. капітально відремонтовано. Пізніше, близько 1558 р., у Вінниці на острові Кемпа і знаходиться на повороті Південного Бугу, спорудили новий замок. Одночасно з цим, на підставі листа великого князя до вінницьких міщан від 4 квітня 1558 р.(2) і повтореного вдруге 8 січня 1559 р. місто, було перенесено на трикутну луку ріки на правому березі Бугу.[1, стор. 36]

Збудована в районі старого замку гатка утворювала на Бугу великий став. Міщани повинні були «направляти» (ремонтувати) цю греблю, а їм за це надавалося право ловити рибу в ставу. Біля гатки стояв замковий млин. Шли рівень води підіймали щонайменше на три метри, вона затоплювала всю низину обох берегів і робила замкову гору цілком неприступною збоку Бугу.

Королівські ревізори ще в 1545 р. писали, що коли перенести місто на «луку» (трикутний закрут) Бугу навпроти Старої Вінниці, а на вузькій частині (шиї) трикутника зробити насип («копець») та прокопати на ній два-три рови, які за допомогою гатки наповнити водою, то місто опиниться на острові і разом з замком стане неприступним.

Гідрологічні обстеження показують, що острів Кемпа, на якому стояв замок (біля теперішнього моста), колись був півостровом. Щоб захистити замок, були прокопані рови, які перетворили півострів на острів. Під час будівництва острів значно підсипали. Штучний острів Кемпа та його насип і досі зберігає свою правильну форму. За приблизними підрахунками обсяг цього насипу становить близько 78000 кубометрів.

Усі ці фортифікаційні роботи були виконані вінницькими міщанами та людністю Вінницького повіту. Як свідчить лист короля Сигізмунда Августа від 30 квітня 1552 р., вінницькі міщани не заперечували проти давніх замкових робіт, але скаржилися на старосту за те, що він «примушаєть робити дерево на будованье замку нового у Вінниці». Це дає підставу вважати, що описане будівництво острівного замку відбувалося приблизно в 1552-1558 рр.[1, с. 36]

* * *

Ось ще одна версія. Первісний осередок Вінниці знаходився біля гирла річки Вінничка, що впадає в Південний Буг напроти нинішнього острову Кемпа. Саме річка Вінничка, назва якої має зміст «крива», «хвиляста», і дала ім'я місту, що з'явилося на її берегах.

На лівому березі Віннички, невіддалік від нинішнього млина і кондитерської фабрики, зріс і перший вінницький замок, від якого зараз навіть місця не лишилося – у 1880-90-х рр. скелю, де стояла фортеця,

розібрали на каміння. Замок цей і місто навколо нього з'явилося у 1360-х рр., коли Литва, витиснувши з правобережного лісостепу татар, опанувала Побужжя.

Проіснувала перша Вінниця близько 140 років (1360-1500 рр.). В той час, в останній чверті XV ст. майже вся Правобережна Україна перетворилася на пустку від нападів сусідів, в першу чергу кримчаків під проводом хана Менглі-Герая.

Але відомо, що близько 1510 р. у Вінниці з'являється другий замок. Приблизно за кілометр від першого замку. Буде його волинський магнат Костянтин Острозький, який незадовго перед тим стає вінницьким старостою. Склею, на якій стояв цей другий замок, теж розібрали на каміння наприкінці XIX ст., коли Вінниця була майже виключно дерев'яним містом.

Зараз, на місці цієї скелі – на вул. Гліба Успенського, поблизу староміського мосту – лише тільки виїмки гранітного кар'єру.

Лише наприкінці 1560 р. до другого замку перебралися більшість вінничан. Саме тоді остаточно і сформувалася друга Вінниця – та, яку зараз називають Старим містом. Вона проіснувала близько століття – протягом 1510-1600 рр.

Наступне і остаточне перенесення центру міста відбулося на межі XVI-XVII ст. В цей час наша земля піддала під інтенсивний вплив вихідців з Польщі, особливо після 1598 р., коли Вінниця стає столицею воєводства. Поряд з новим містом, на острові Кемпа у 1604 р. будується і третій вінницький замок.

Але головною твердинею, символом третьої Вінниці незабаром стають Мури. [3]

* * *

Центром економічного життя міста був район у XVIII ст., посеред якого стояла ратуша, а біля неї двома рядами, без усякого ладу та симетрії, купчилися дерев'яні єврейські крамниці. За крамницями до 1774 р. стояла напівзруйнована стара ратуша. На ринку було чимало шинків та заїздів, а за ринком, в північно-східному напрямі, тянулася аж до Бугу Єрусалимка. В центрі її стояла синагога, яка одночасно була школою. Від Мурів, в напрямі ринку та р. Південний Буг йшли підземні ходи.

Метричні книги Вінницького парафіяльного (єзуїтського) костелу за 1714-1759 рр., писані латинською мовою, свідчать, що вінницькі єзуїти справді у першій половині XVIII ст. ховали померлих на підземному цвинтарі, який починався від нижнього храму та йшов під землею в різних напрямках досить далеко. Так, у метричному записі 1732 р. зазначено, що небіжчика поховано «в нижньому храмі, під західною баштою». З численних

же записів видно, що великі єзуїтські катакомби мали навіть окремий дитячий цвинтар. Безперечно, єзуїти розпочали будівництво цих катакомб ще в XVII ст. [1, с. 67]

Ця класична сполука підземного і потойбічного створювала навколо Мурів зловісний і водночас притягальний ореол таємничості, тому це місце часто демонстрували поважним гостям. Ось як , наприклад, описує відвідування Мурів у 1904 році подільським губернатором одна з супроводжуючих його осіб. «Ми з губернатором спустилися в підземелля, що виявилось напрочуд просторим. Мерехтливе світло смолоскипів, що тримали пожежники (на той час у відремонтованій частині Мурів містилася міська пожежна команда), вихоплювало темряви, то розриту шукачами скарбів глиняну підлогу, то порожні ніші стінних камер, де колись спочивали останки вельможних осіб... В бічній кімнаті нашим очам відкрилося зображення людського кістяка в повний зріст. Пальці кістяка стискали держак високо піднесеної коси. Чорна фарба, якою було майстерно виконано це зображення, вже посіріла від часу...» [3]

* * *

15 вересня 1964 р. відкрився новий центральний універмаг. З того часу у місті почали забувати назву старого базарчика, який був розташований на місці цього універмагу. Раніше казали «Зустрінемось на Калічі», то пізніше все частіше лунало «зустрінемось коло універмагу».

Що ж було тут раніше? Навряд чи «Каліча» нагадує про ятки та крамнички.

Є дві легенди що до назви «Каліча»:

«В ті часи, коли казаки воювали з поляками, тут був глибокий яр. І от якось на одному схилі яру стало військо козацьке, а на другому – польське. Спочатку вояки почали дражнитися – такий тоді звичай був. А як розігріли в собі злість, кинулися один на одного, та так запекло билися, що багато людей побили, а ще більше покалічили. Потім битих поляків поховали на одному боці, а козаків – на іншому. З того часу тут з'явилися два цвинтарі, – католицький і православний, а яр назвали Калічею в пам'ять цієї жорстокої битви.»

І друга легенда:

«Коли нашими місцями цариця Катерина разом з Потьомкіним їхала у Крим, вона звеліла обабіч літинської дороги висадити липи, А щоб їх ніхто не чіпав, видала цариця такий указ: якщо вловлять того, хто одну липу зрубав, то йому мусять одну руку відтяти, а якщо дві липи – тоді обидві. Теж коли таких злодіїв ловили, їх вели на те місце, де був базар, і там їх кат калічив. Звідси і пішла назва.»

Є ще одна версія, і зв'язана вона з каличанським яром.

На картах ХІХ ст. цей яр, тоді досить крутий, дуже добре простежується. Зараз яр перерізано вулицями, перекрито будівлями. Починався цей яр десь біля сучасного концертного залу «Райдуга». Ще й зараз помітна заглибина за ним, що йде до озерця, влаштованого біля входу в парк. Тут колись було невеличке болото, з якого і витікала річечка, що бігла яром до Бугу. Сучасну площу Гагаріна річка зараз перетинає під землею в трубах. Зритою землею поступово засипали низ яру з річкою. Так і утворилася площа. Десь за будинком з касами повітряних сполучень, праворуч, ця річка знову виходить на поверхню. Далі яр перетинає вулиці Хлібну і 9-го січня, тут де-не-де ще можна побачити залишки колишніх крутих схилів, далі йде поблизу Худфонду, перетне вулицю Свердлова (зараз Хмельницького Богдана) і тут ця річечка впадає в Буг.

Так от, поблизу яру в ХІV ст. проходив торговий шлях, так званий «вінницький гостинець», що вів до вінницького перевозу через Буг з боку «Летина» – так тоді називали сучасний Літин. Перетинаючи яр подорожні досягали верхів'я яру і далі прямували Пешотравневою вулицею до перевозу що був напроти сучасного центрального автовокзалу, на поч. 1510-х рр., центр міста, залишаючись на лівому березі Бугу, перебирається на горби біля Миколаївської церкви. Тут, де зараз староміський міст, влаштовується нова переправа. До нової переправи повз старий перевіз, напрямком вулиці Хмельницького Богдана підходить правим берегом і латинська дорога.

Щоб не робити великий «гак» у подорожніх людей виникало бажання рухатись навпрошки. Треба сказати, що яр був крутий, і при непогоді цю крутизну було дуже важко здолати; вози ломались, з'їжджаючи назад, люди калічилися. От люди й проклали нову дорогу або по верху яру, або по низу його, біля річки. Но в першу чергу це стосувалося пішого люду, оскільки верхи і особливо, возами, все ж таки, було і зручніше, і безпечніше їхати в об'їзд – старим шляхом.

З давнину словом «каліка» називали не тільки покалічених людей, а й взагалі, бідняків, тих, хто подорожував пішки, а словом «Каліга» – їхнє грубе взуття. [3]

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниця. Історичний нарис. Редакційна колегія, відповідальний редактор В. О. Птушенко. – Вінниця: Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1964.
2. Акти, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. 2. – №132.

3. Секретарьов А. М. Місто над Бугом. 400 років тому і по тому.// Історичні нариси. – Вінниця: Тов. Антекс, 1999.

* * *

В 1930 р. для підготовки вчителів у Вінниці був створений Інститут соціального виховання (Соцвих). Він мав 4 факультети: історико-економічний, мови та літератури, агробіологічний та техніко-математичний. Розміщувався інститут в Мурах. У січні 1933 р. його реорганізували в педагогічний Інститут професійної освіти з чотирирічним терміном навчання. Протягом 1931-1935 рр. інститут закінчили 450 чоловік. Серед випускників 1933 р. був видатний український письменник Михайло Стельмах. В 1930-1932 рр. на літературному факультеті Соцвиху вчилися український письменник Олександр Левада та літературознавець і перекладач Юрій Назаренко.

* * *

В самому центрі міста (район сучасної електростанції) в 30-х рр. ХХ ст., продовжував існувати цілий квартал нетрів, який отримав назву «Єрусалимка», де проживало переважно єврейське населення. Восени 1935 р. було проведено обстеження цього мікрорайону і виявлено, що із 188 будівель 136 зовсім непридатні для житла, стіни і стелі у них постійно обвалюються. Ця частина міста являла собою розсадник бруду, бо всі нечистоти з Єрусалимки викидаються у Південний Буг. [ДАВО. – Оп. 3. – Спр. 292. – Арк. 2]

У 1937 р. розпочалося поступове знесення цього мікрорайону та виселення його мешканців до нового житла. Однак остаточно цю проблему вдалося вирішити уже у повоєнні роки.

* * *

У 1933 р. у місті почали курсувати автобуси, їхній маршрут пролягав від центру до залізничного вокзалу, пізніше до послуг населення стали легкові та вантажні таксі.

Не вистачало автобусів для зв'язку центра міста з П'ятничанами, Старим містом та іншими районами Вінниці. В 1933 р. вулицями міста вже курсувало близько 100 автомашин. Тоді ж у місті з'являється і перший співробітник державної автомобільної інспекції.

* * *

Восени 1934 р. почалося будівництво нового вокзалу, яке перетворилося у довгобуд. Прорахунки у його будівництві були списані на «шкідників» та «диверсантів». Лише у жовтні він був (1940), коли державна комісія прийняла його, у 7 разів більший за попередній, у трьох його залах могли розміститися 2 тис. чоловік.

* * *

Довжина вулиць з 64,7 км в кінці 1928 р. зросла до 113,1 км на поч. 1940 р. З розширенням міста виникають нові вулиці. У 1935 р. було забруковано вулицю Некрасова.

* * *

Однією з перших згадок про відмежування вінницьких земель належить до 1566 р. Тоді вінницький староста Богуш Корецький (1550-1579) зробив об'їзд вінницьких земель, внаслідок чого було укладено відповідний документ. Цей акт взято до уваги при наданні автономних прав міській громаді у 1640 і 1650 рр. (дивись розділ «передмова»). [5, с. 24]

* * *

У 1640 р. місто отримало праве на міський герб і печатку. На той час було визнане малюнок із двох навхрест покладених шабель та гачків. Детальне вивчав походження цієї емблеми історик Юрій Савчук. Він вбачив найбільш подібні зображення міського атрибуту в польських родових гербах «Юньчик» та «Юраха» ймовірно, аргументує дослідник, польський король, зважаючи на розташування міста над річкою, реальну небезпеку татарських нападів, і створив герб Вінниці на основі емблеми «Юньчика», доповненого схрещеними шаблями на згадку про завзяття і мужність городян.[1] Таке зображення переходить і на міські печатки. Але це було не завжди. З останньої чверті XVIII ст. на відбитках печаток фігурувало інше художнє рішення: мальтійський хрест, над яким відтворений птах із піднятими крилами. Малюнок огортають галузки, нижче яких викарбувані літери. Довкола польський напис: печатка міста Вінниці його королівської милості.

* * *

МЛИНИ. Чільне місце серед промислових закладів міста посідали млини. З технічної точки зору зони були малопотужними і вкрай архаїчними. Цим пояснюється існування напрочуд великої кількості млини на річках, що перетинали територію Вінниці, Одним з найстаріших вінницьких млинів був млин на річці Вінничці поряд із Дубовецькою Слободою, збудований монахами-домініканцями відповідне до привілеїв, наданих їм вінницьким старостою Одрживольським у 1639 та 1640 рр. [2]

В I пол. 1820-х рр. було ще два млина т р. Вінничці в районі Малих Хуторів. Тоді ж існував млин і на р. Перемилі. Маємо також згадки про млини, місце розташування яких важко локалізувати. Так, під 1823 р. згадується недіючий млин вдови Марини Поренчучки за Бугом[3], а з 1843 р. маємо повідомлення про пожежу на млині на хуторах. [4]

На греблі поблизу старого міста, на річці Буг розташовувалися три млини. У 90-х рр. XVIII ст. лікар Постолювський прокопав вдовж

староміського берега Бугу канаву близько 2 верст довжиною, пустив воду з річки та перегородив її греблею. На ній збудували два великих млини з крупорушкою, вальцевальною та ступами. [5]

* * *

МОСТИ. Розташування міста по обох берегах Бугу створювало для мешканців чималі проблеми. В XVIII ст. русло річки дещо відрізнялося від того. Через відсутність суцільної греблі річка була вужчою, але значно стрімкішою, на ній було багато дрібних островів, які часом розмивалися водою, а часом з'являлися знову. Головними засобами сполучення обох частин міста слугували мости. У 1805 р. їх було сім малих і один великий. [6] Технологія мостобудування на той час застосовувалася вкрай примітивна. Це призводило до того, що мости більше ремонтували, ніж експлуатували. Особливо дошкуляли весняні льодоходи та повені. Так, у 1805 р. вже після льодоходу сильною повинню було пошкоджено великий міст, який з'єднував Нове місто зі Старим. [7]

* * *

ВУЛИЦІ. В I пол. XX ст. вулиці Вінниці не мали твердого покриття, а тому в дощову погоду ставали непрохідними. Ось свідчення учителя Вінницької гімназії, який учителював в 1844-1845 рр. «Безладно нагромаджені постоялі двори, криті черепицею і соломною, вулиці криві, вузькі, загаджені, загаджені гноєм і нечистотами, здавалося, призначені були швидше для стійла худоби, ніж для сполучення людям; напівзруйновані халупи без дворів і огорож, безладно розкидані по околицях, кругом сморід і нечисть справили на мене гнітюче враження». За словами того ж автора, восени в центрі міста стояла величезна калюжа, заповнена рідкою багнюкою, подолати яку він зміг лише за «злотувку» (15 коп. сріблом) на плечах місцевого підприємливого єврея. [8]

У 1911 р. в місті було 44 вулиці, 11 провулків, 16 майданів. Назви вулиць старої Вінниці повторювали традиційний для всіх міст імперії набір: Дворянська, Монастирська, Купецька, Торгова, Тюремна, Поліцейська, Базарна. Головною вулицею була Поштова (тепер Соборна). Вона починалася від Калічі і йшла до мостів, перетинаючи місто з заходу на схід. В різні часи вона носила назви: Летичівська, Довга, Капуцинська, Поштова, Миколаївський проспект, Ленінська. Її продовженням була вулиця Олександрійська (тепер проспект Коцюбинського). Після захоплення міста, німецька влада ліквідувала наочні ознаки існування радянської влади та встановлювала свою символіку, міняла назви міських вулиць, Головна вулиця мала назву Український проспект. Соборною навивалась вулиця, яка нині носить ім'я Гната Михайличенка. Сучасна вулиця Козицького

називалася вулицею Гірських стрільців, Інтернаціональна – Національною. Ім'я Тараса Шевченка носила вулиця під нинішньою назвою архітектора Артинова, Театральна вулиця мала назву – Німецька. Саме тут, на розі Німецької вулиці та Українського проспекту, містилася окупаційна адміністрація – резиденція гебітскомісара. [9]

1956-1964 рр. було реконструювано багато майданів і вулиць міста магістралі зі значним вуличним рухом вирівняли, розширили. На поч. 1958 р. місто нараховувало 356 вулиць загальною довжиною 210 км. З них 75 км з твердим покриттям. [10]

* * *

НАСЕЛЕННЯ. Протягом 1545-1552 рр на Вінниччині та у Вінниці зокрема простежується імміграція з Київщини, Московської держави, Балкан. Однак більшість людності походило з північно-західних земель Великого князівства литовського та Польщі. Причиною цього слугувало погіршення юридичного стану селян на цих землях із другої чверті XVI ст., а саме – існування кріпаччини. Це сприяло економічному піднесенню Вінниці.

Вже від поч. XVI ст., в актових джерелах починають виступати міщани-ремісники. Першим згадується під 1508 р. «пан Пашина, кравець». Але вже у II пол. XVI ст. у Вінниці були зброярі, ковалі, кравці, шевці. Проте найдавнішим промислом вінницьких міщан можна назвати виготовлення напоїв. На 1552 р. Вінниця мала 42 корчми.

За ревізією 1795 р., у місті числилося купців-християн 26 капіталів (родин). Усі вони були старовірами або новими переселенцями з Росії.[11]

За ревізією 1858 р. в місті мешкало 10280 чол.[10, стор. 52] Почали відкриватися нові промислові підприємства, швидко зростає населення міста. Так, якщо у 1872 р. населення Вінниці складало і 18780 жителів, то у 1902 р. воно становило вже 35078 чоловік.

За даними Всеросійського перепису населення імперії у 1897 р. Вінниця нараховувала 30563 мешканців (17092 – чоловіків, 13471 – жінок). Їх поділили за соціальним станом і віросповіданням: потомствені дворяни та їх сім'ї – 1354; дворяни особисті і чиновники не з дворян та їхні сім'ї – 503; особи духовного звання та їх сім'ї – 113; потомствені особисто почесні громадяни та їх сім'ї – 142; іноземні піддані – 228; купці – 257; міщани – 19724; селяни – 8133; православні – 15015; римо-католики – 2629; іудеї – 11689; старообрядці – 562; лютерани – 119; мусульмани – 640.

У передмістях мешкало людей: Садки – 1615; Замостя – 2610; Старе місто – 179; Дубовецька Слобідка – 969; Великі Хутори – 1680; Малі Хутори – 1743; П'ятничани – 1598.

За даними перепису 1920 р. у Вінниці мешкало 37962 чол., а вже після

чергового перепису населення 15 березня 1923 р. було засвідчено – у Вінниці мешкало 51315 чоловік [12], з них українців – 19052, євреїв – 21169, росіян – 9467, поляків – 2340, німців – 177, інших національностей – 1503.

Прискореним індустріальний розвиток призвів до зростання населення Вінниці. Якщо в 1926 р. в місті проживало 56.9 тис. чоловік, то в 1931 р. вже 60 тис. Розширюються межі міста, у квітні 1934 р. було ліквідовано Старомиську сільраду, а Старе місто передано до Вінниці. У 1938 р. с. П'ятничани теж стало одним із мікрорайонів міста.

17 січня 1939 р. проведений перепис населення. На цей час проживало 93032 мешканці, серед них українці складали 50%, євреї – 36%, росіяни – 11% та представники інших національностей – 3%. [13]

У І пол. 30-х рр. значних зусиль до благоустрою і набуття нового обличчя доклали разом комунальники, архітектори і будівельники. В самому центрі продовжував існувати цілий квартал нетрів під назвою «Єрусалима», де проживало переважно єврейське населення. Восени 1935 р. було проведено обстеження цього мікрорайону і виявлені, що із 183 будівель 136 зовсім непридатні для житла, стіни і стелі у них постійно обвалюються. Ця частина міста являла собою розсадник бруду, бо всі нечистоти з Єрусалимки викидаються у Південний Буг. [14] У 1937 р. розпочалося типове знесення цього мікрорайону та відселення його мешканців до нового житла. Однак остаточно цю проблему здалося вирішити уже в повоєнні роки.

На 1 січня 1942 р. у Вінниці було зареєстровано 35618 мешканців. З них – 9243 чоловіки, 18039 жінок та дітей до 16 років. У місті мешкали представники 35 національностей: 24124 українці, 3819 росіян, 2056 поляків, 5099 євреїв. Мешканців німецького походження нараховувалося до 100 осіб. [15]

За період нациської окупації суттєво зменшилася кількість мешканців міста. Перед війною у Вінниці було близько 100 тис. чоловік, а на початок липня 1944 р. у місті було 27638 мешканців, але вже в кінці року – 59,3 тис. чоловік. Численність зростала за рахунок прибулих з евакуації та тих, хто через поранення був демобілізований і повертався для подальшого лікування до рідного міста.

Розвиток промисловості дав значне зростання кількості населення міста, яке за 1956-1970 рр. збільшилося на 68 тис. чол. і станом на 1 січні 1971 р. складало 222 тис. чол. [16]

На початку 70-х рр. в основному було завершено будівництво житлового масиву Вишенька, в середині 70-х рр. тут вже проживало більше 70 тис. чоловік населення. [18] На той час, через запровадження крупнопанельного будівництва, типового проектування, житлова забудова міста здійснювалася

переважно п'ятиповерховими будинками – «хрущовками». Першою дев'ятиповерховою спорудою зі скла і бетону був будинок побуту «Ювілейний». Тоді ж розпочато будівництво готелю «Південний Буг», а також будинок міськвиконкому на Соборній. [17]

Одночасно з будівництвом зростало і населення міста. Якщо в 1965 р. у Вінниці проживало близько 154 тис. чоловік, то вже в грудні 1969 р. народився 200-тисячний громадянин Вінниці. [19], в 1972 р. місто налічувало майже 240 тисяч мешканців. [18]

* * *

1936 р. Заново заощені вулиці Першотравнева і Свердлова. Вулицю Першотравневу було продовжено від вулиці Театральній до Хмельницького шосе. По ній, обминаючи центральну вулицю, почав курсувати вантажний транспорт.

В центрі міста, а розі вул. Соборній – Арх. Артинова споруджено будинок обласної ради, що початково призначався для Наркомхарчопрому – цукротресту.

У 1936-1937 рр. змінився вигляд головної магістралі – вул. Леніна (нині Соборна). Раніше тут посередині вулиці – від теперішньої школи № 2 до вулиці Козицького – проходив бульвар. Його знесли, а трамвайні колії перевели на середину вулиці, щ дозволило розширити тротуари. На ділянці від вул. Козицького до вулиці Осипенко були знесені дрібні торговельні підприємства, що виступали на тротуари і перешкоджали рухові пішоходів

* * *

Площа парку збільшувалася. Так , в 1937 площа була 5, то в 1940 р. вже 18 гектарів.

* * *

У різних районах міста з'являються нові парк та сквери. У 1935 р. створюється сквер в районі Замостя (біля колишнього кінотеатру «КІМ», що знаходився на перехресті вулиць Коцюбинського і Ворошилова (зараз 50-річчя Перемоги), Починається упорядкування парку ім. Козицького. В 1936 р. на острові Кемпа було створено парк відпочинку.

* * *

На поч. 50-х рр. почалась газифікація Вінниці. Перші плити з використанням скрапленого газу були поставлені у 1951 р.

* * *

У 1956-1964 рр. було реконструйовано багато майданів і вулиць міста. Створена площа Гагаріна. Збудували критий ринок на 300 торговельна місць, нині – ринок «Урожай».

* * *

За постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 місто Вінниця віднесено до історичних міст України (у складі затвердженого Списку історичних населених місць – міст і селищ міського типу).

* * *

23 листопада 2007 р. Вінницька міська рада схвалила новий Генеральний план міста, що виконувався Українським НДІ проектування міст «Дніпромiсто» у 2005-2007 рр.

ГОЛОВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Савчук Ю. Міська геральдика. Поділля. – Вінниця, 1995. – С. 51-52.
2. ДАВО. – Ф. 391. – Оп. 1. – Спр. 311. – Арк. 8, 8 зв., 29-39.
3. Там само. – Оп. 4. – Спр. 109. – Арк. 31, 31 зв.
4. Там само. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20, 20 зв.
5. ОМІКРОН. – С. 14.
6. ДАВО. – Ф. 391. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 8 зв-10.
7. Там само. – Арк. 68 зв-69, 184 зв.-185.
8. ОМІКРОН. – С. 24.
9. Мельник В. Що зробили німці з вінницьким вулицями // Вінницька газета. – 2003. – 22 січня.
10. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця: Книга-Вега, 2007.
11. ДАВО. Ф. Р-5022. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 410.
12. Трухманова С. Л. Вплив зайнятості місцевого населення Поділля на тип окружного міста 20-х років ХХ ст. // Наукові записки. – Вип. III.
13. ДАВО. Ф. П-136. – Оп. 5. – Спр. 498. – Арк. 1.
14. Там саме. – Оп. 3. – Спр. 292. – Арк. 2.
15. Там само. – Ф. П-138. – Оп. 5. – Спр. 259. – Арк. 21.
16. Там само. – Ф. 151. – Оп. 9. – Спр. 2626. – Арк. 56.
17. На строителей большая надежда // Правда Украины. – 1967. – 35 августа.
18. Кавун В. Місто над Бугом // Вінницька правда. – 1972. – 5 серпня.
19. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 104.
20. ДАВО. – Ф. 87. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 33.

5. ДВІЙНИК СТАЛІНА – НАШ ЗЕМЛЯК

Ця людина, яка силою була змушена втратити своє ім'я і все найдорожче в своєму житті, свій власний «вік», для того, щоб зіграти роль Сталіна на виду у всього світу, щоб ні одна людина з доброю вірою не могла побачити очі справжнього тирана.

12 грудня 1981 р. в монреальській «Газетт» заокеанський публіцист Ірван Херолл опублікував статтю «Дублер». Ось його версія.

В один із вересневих вечорів 1935 р. біля будинку жителя Вінниці бухгалтера Овсія Лубицького зупинився чорний лімузин. Чоловіки. Що вийшли із нього, швидко попрямували в будинок. Відомо, що в цей час у такій спосіб в країні проводились арешти, обшуки і зникнення людей. Цього разу незваним гостям не було потреби влаштовувати обшук. Оскільки їм не потрібні були які-небудь докази господаря будинку. Котрого вони збирались заарештувати.

– Ось що, Лубицький, – звернувся один з тих, що прийшов до господаря, – попрощайся з сім'єю і поїдеш з нами.

Через два дні Любецького привезли на одну з комфортабельних дач під Москвою. Тут його залишили під опікою трьох чоловік, які не відповідали на жодне питання, спроба розмови з ними була безуспішною.

Далі, на дачу прибула невелика група людей, в яку входили кравці, перукарі, гримери. Група одразу взялась до діла у підготовці Лубицького на нову роль, яка тривала трохи більше півроку. Був і екзамен в присутності самого керівника: на дачу приїхав сам Сталін. Ознайомився з тим, як було виконано його вказівку. Побачив своє живе відображення без допомоги дзеркала. Залишився задоволений знайомством, запропонував Лубицькому коньяк. Випили вдвох...

Незабаром Овсій Лубицький приступив, як мовиться, до виконання своїх службових обов'язків.

Перший його вихід в ролі Сталіна був тоді, коли Сталін мав зустрічатися з делегацією шахтарів з Шотландії. Лубицькому не довелось докласти особливих зусиль, аби переконати, що перед ними був дійсно Сталін. Тим паче, що вони ніколи не бачили справжнього Сталіна. Цю зустріч Лубицький Прові з високою майстерністю і залишив добре враження.

Далі І. Херолл пише: « Особливе враження, – згадував Лубицький із співчуттям, – було тоді, коли він відвідував театри. Глядачі аплодували йому,

набагато довше аплодували, ніж найвідомішим акторам. І ніхто навіть не міг подумати, що вони аплодували Овсію Лубицькому, а не Сталіну.

І звичайно, найнезабутніші враження, з якими не міг розлучитися все життя Лубицькому, це ті, коли він з'являвся на трибуні мавзолею перед сотнями тисяч людей у дні 7 листопада і 1 Травня. Маючи завдання вітати демонстрантів. Останні, звісно, не могли знати, що той, хто їм посміхався з святкової трибуни, не гаряче любимий керівник і вождь. Вони не могли знати і те, що в ці хвилини справжній Сталін був у себе в бюро або ховався у себе на дачі, боячись виходити в громадські міста, бо остерігався всіх, хто був поза Кремлем, і в кому він бачив «ворогів народу».

Наближені вождя В'ячеслав Молотов, Іларіон Каганович, Георгій Маленков знали, що на трибуні, поруч з ним, перебував дублер Сталіна. «Пригадую, – продовжував розповідати Лубицький, – з якою злістю дивились на мене ці діячі».

Овсій Лубицький був молодший за Сталіна. Але зовні на нього дуже схожим. Ті, хто готував його півроку б гримери, перукарі і кравці, після виконання «завдання уряду» були розстріляні.

Роль двійника Лубицький грав 17 років. У 1952 р. його заарештували і відправили в табір на Далекому Сході. Сталін змилювався над ним і не наказав розстріляти, хоча саме така доля чекала на тих, хто про нього дуже багато знав.

Після кількох місяців перебування в таборі на Далекому Сході, Лубицькому оголосили, що його переводять на один із островів Білого моря. Звідти живим не повертався ніхто. Смерть Сталіна у березні 1953 р. врятувала Овсію Лубицького. Він вийшов на волю. Йому дозволили поселитися тільки в Середній Азії. Всіляку переписку йому заборонили, але йому вдалося дізнатись, що невдовзі після того, як його у вересні 1935 р. вивезли з Вінниці «в невідомому напрямі», вся його сім'я була заарештована і розстріляна.

На поч. грудня 1981 р. Овсію Лубицького не стало. Після зустрічі Лубицького з Ірвінгом Хероллом, перший взяв з нього слово – розказати про все це лише після його смерті. Овсію Лубицького не стало від розриву серця.

Окрім цієї інформації, про це є публікації ленінградського журналіста в публіцистичній книзі «Син Сталіна. Життя і загибель Якова Джугашвілі», автор Я. Л. Сухотін, друге видання, розділ «Двійник Сталіна».

Залишається додати, що в 1981 р., коли серце пенсіонера Овсію Лубицького перестало битись, у пресі про це нічого не оповіщалось.

6. РОЗДУМИ. ЯКЕ В НАС КОРИННЯ, ВІННИЧАНИ?

Чого тільки не пережила наша Вінниччина!

Десь 500 мільйонів років тому, у кембрійський геологічний період, тут розташовувались гори. За 60-30 мільйонів років до нашого часу тут буяла вічнозелена тропічна рослинність, водилися і носороги, і крокодили, і жирафи, і макаки...

Після поступового похолодання клімату зникли теплолюбні тварини, багата рослинність. З'явилися мамонти, олені...

І ось, близько 10 тис. років тому сформувалися сучасні природно-географічні умови регіону.

Перший невеликий мис біля лікарні ім. акад. О. Ющенка, утворений гирлом річки Вишеньки і правим берегом Південного Бугу та скелястий лівий берег в районі педагогічного училища – саме на цьому місці вперше фіксуються сліди перебування первісної людини доби пізнього палеоліту, потім трипільського часу, епохи бронзи, ранньозалізного віку, давніх слов'ян та русичів. Найдавніші сліди перебування людини у межах Вінниці датуються пізнім (верхнім) палеолітом (40...10 тис. років тому) [1].

Залишки трипільських поселень знайдено поблизу Сабарова, а також простежено на території лікарні ім. акад. О. Ющенка, берегів і гирла річки Вишеньки [2].

Поселення бронзового віку (II тис. до н.е.) було виявлене в районі педучилища [4].

У передскіфський час (VIII - VII ст. до н.е.) знайдено ще одне укріплення в межах сучасної Вінниці – на пагорбі ліворуч мосту, що веде до Старого міста. Нині цей пагорб, який колись звався «Литовський замок», майже повністю знищений кам'яним кар'єром.

Поселення скіфського часу (VII-VI ст. до н.е.) зафіксовані поблизу педучилища, на лівому березі Південного Бугу, ближче до лісу [4], на території тієї ж таки пам'ятки Вишенька-1 [8]. Поселення Вишенька-1 розташоване на західній околиці Вінниці, ліворуч Барського шосе. Також такі поселення зафіксовані на західній околиці Якушенець [9]. Ці ж поселення були знайдені у Вінниці та прилеглих районах. Їх декілька. Найретельніше археологами обстежено городище у Сабарові [10]. Воно знаходиться вище за течією річки від каменя Коцюбинського. Тут зафіксовано шар перепаленої глини та грудки металургійного шлаку. Це свідчить, що Сабарівське городище неодноразово використовували стародавні слов'яни.

Археологічних пам'яток рубежу нашої ери на території Вінниці не зафіксовано.

З перших століть нашої ери починають простежуватися етнічні корені стародавнього населення Середнього Побужжя. Наприкінці II ст. н.е. готські племена, переселившись зі Скандинавії, проникли на територію сучасного Поділля, підкоривши венетські (венедські) племена, частково осіли тут [11].

У другій половині II-IV ст. загалом, дослідники пам'яток вважають, що на околицях Вінниці мешкало стародавнє населення, яке зазнало впливу з боку германських племен готського племінного союзу, що впадає в очі «довгими» будинками та ліпним шершавим посудом.

З V-VI ст. в околицях сучасної Вінниці простежується присутність східнослов'янського населення, що виявлено в урочищі Вінницьких хуторів. До цього часу віднесена пам'ятка, що розташована на пагорбі біля ставка у Якушенцях.

Виникненню Вінниці передувало тривале освоєння Середнього Побужжя різноплемінним населенням ще від часів кам'яного віку. Важливу роль у появі відігравали становлення та поселення східнослов'янських племен, які після перемоги над готами почали формувати самобутню ранньосередньовічну культуру.

Слов'яни об'єднувалися у військові союзи. На їхніх землях виникали укріплені поселення – городища [14].

Середнє Побужжя в останню чверть I тис. н.е. займали переважно племена уличів та тиверців, які значно випереджали в економічному та культурному розвитку східнослов'янські племена, що займали простір далі на північному сході.

Наприкінці IX-X ст. під натиском печенігів значна частина уличів переселилася з Подніпров'я на Побужжя, а згодом – ближче до Північного Причорномор'я. На Південному Бугі залишилося антсько-углицьке населення, яке й збудувало в районі Вінниці укріплення та поселення IX-X ст. [15].

Селища уличів, датовані VIII-IX ст., знайдені на П'ятничанах та поблизу педагогічного училища [12].

На землі нинішньої Подолії за тисячоліття проживали різні народи: анти, сармати, готи, угри, слов'яни, татари, литовці, поляки... Кожен з них залишив тут свій слід. У VI-VII ст. на берегах Бугу проживало плем'я дулібів. За дулібами прийшло з безмежного степу плем'я аварів, за аварами прийшли угорці (угри). Печеніги, які прокотилися по степу, залишили одну із своїх орд. Орда Іртім Хана Ваїцу більш ніж сто років кочувала в цих краях.

Їх змінили кипчаки, котрих наші літописці називають половцями (від «полова» - світло-жовті). Ця орда, розселившись по Бугу, в 1071-1092 рр. успішно воювала проти руських князів [16]. Так, князь Бонак у 1096 році ледь було не захопив Київ, ходив на Візантію і проти угорців, був союзником руських князів, та й на них ходив. Помер хан Бонак в похилому віці. Його поминає автор «Слова о полку Ігоревім».

Відомий з наших літописів ще один половецький хан – Башкорд, орда якого кочувала в верхів'ях Бугу. Окрім войовничих подвигів прославився ще й тим, що до нього втекла мати князя Мстислава Володимировича.

Половецькі кочів'я змінили татари. Історія ця протекла між древньої огорожі в Сабарові [16].

Загроза для осілого землеробського населення Середнього Побужжя з боку печенігів і половців примусила уличів будувати земляні укріплення. Так, на високому береговому мисі поблизу лікарні ім. акад. О. Ющенка було споруджено невелике земляне укріплення, яке відділялося з напільного боку валом. Розміри городища складали 100 x 115 м. [1, с.16]. Селища уличів, датовані VIII-IX ст., знайдені на П'ятничанах та поблизу педучилища [12]. Приблизно у цей же час виникає невелике земляне укріплення на теперішньому острові Кемпа, від якого не збереглося й сліду. Можливо, це укріплення існувало декілька століть, що дало можливість дослідникам давньої історії міста говорити про два перші Вінницькі замки – на острові та на староміському пагорбі [13].

З середини X ст. історія уличів і тиверців невід'ємна від історії Київської Русі, до складу якої вони увійшли. Основну загрозу для мешканців Середнього Побужжя на той час становили печеніги, половці, а згодом і татари. Постійні набіги кочовиків призвели до знелюднення районів навколо Вінниці.

«Цілком вірогідно, що в рідконаселених околицях Вінниці мешкали змішані елов'яно-тюркські племена... Перші поодинокі селища поблизу майбутньої Вінниці з'являються з другої половини XII ст., коли стають відомі Прилуки (Прилука) на Десні та Мізяків (Мезековці) на Згарі [1, с.18].

У процесі розвитку феодальних відносин поступово змінювалися місцеві центри, які прагнули відокремитися від Києва. Це призвело до розпаду держави в середині XIII ст. на окремі князівства. Так, на південному заході Русі утворюється Галицько-Волинське князівство, до якого входили землі уличів і тиверців, які дістали назву Пониззя.

З середини XIII ст. прийшли татаро-монгольські орди. Після взяття Києва (1240 р.) у лісостеповій смузі залишилося дві монгольські орди – Мауці

(Могучого) та Коренди (Куремси). Найсуттєвіший опір чинив їм князь Данило Галицький та його сини.

Наприкінці XIII ст. склалися сприятливі умови для повторного заселення Середнього Побужжя з північних районів Русі [17]. Найвірогідніше, тоді й повернулося в околиці Вінниці древньоруське населення. Так, за даними В.Д. Отамановського, садиба Климченків на р. Вінничка виникла не пізніше XIII ст.

У протистояння з татарською ордою втрутилися литовські лицарі, які прагнули покарати за татар за їхні наміри допомогти Польщі у війні з Литвою, і захистити землі свого князівства від степовиків на далеких підступах. Після походу на Київ литовські загони рушили на Поділля. В 1362 році вони завдали поразки об'єднаним силам татар на Синій Воді (Синюсі).

Далі на наш край посідають кримські татари, литовці, поляки. Але це вже інша історія.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

1. Вінниця. Історичний нарис. Редакційна колегія та авторський колектив. – Вінниця, 2007 р.
2. С. Вікман. Винница 3000 лет назад.//Резонанс, 16.09.1991.
3. Хавлюк П.І. Вінниця та її околиці в давнину// Матеріали II історико-краєзнавчої конференції «Вінниця: минуле і сучасне» – Вінниця, 1994, с.7,8.
4. Сас П.М. Феодалные города Украины в конце XV-XVI в. К., 1989, с. 12.
5. Дивись п.2, с.8.
6. Черниш Е.К.Многослойный памятник у с. Печора на Южном Буге.// АСГЗ. – 1959. – Вып.1. – С.166-206.
7. Дивись п.2, с.10.
8. Магомедов Б.В., Левада М.Е. Черняхівське поселення Вишенька-1 у м. Вінниця// Подільська старовина. – Вінниця, 1993, - С.131, 145.
9. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. Труды XI археологического съезда в Киеве в 1899 г. - М. 1901. – С.231.
10. Артамонов М.І. Південноподільська експедиція// АП.-К, 1949. – Т.1. –

С. 351.

11. Дивись п.8, с.132.

12. Хавлюк П.И. Славянские поселения VIII – нач.IX в. на Южном Буге//АСГЗ. – 1959. – Вып.1. – С.166-206.

13. Молчановская Н. Очерк известий о Подольском замке до 1434 г.// Унив. Изв. – К., 1883-1885. – С. 234.

14. Етнічна історія. – С.182.

15. Дивись п.13, с.235.

16. Дивись п.3, с.8.

7. РОЗДУМИ. ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ ВІННИЦЯ, КУМБАРИ, САБАРІВ

Серед старожитніх географічних назв (топонімів), що збереглися на сучасній карті нашого міста, це три, мабуть, найстаріших.

Існує кілька думок з приводу походження назви «Вінниця». Дехто з географів вважає, що походить вона від притоки Південного Бугу, невеликої річки Вінничка. Інші твердять, що від «вінниць» – броварень, гуралень.

Під літописним терміном «Место», «Город», «замок», що вперше згадується у XV ст., слід розуміти місця, де проживали торговці і ремісники. «Замок» – укріплене житло феодала. «Город» – огорожене валами та ровами укріплення. Всі вони мали захисні вали, рови та фортечні стіни. У сучасному розумінні українське слово «місто» та російське «город» тотожні.

Литовські грамоти XIV-XVI ст. підказали іншу версію. Зокрема, у шляхетській грамоті 1552 року князя Богуша Корецького Вінниця названа «Веницею над рекой Богом, на каменной горе». Звідси і з'явилася пропозиція вважати, що назва міста походить від слова «вено» – придане, посаг, викуп. Але видатні історики України ніколи не вважали, що Вінницю можна тлумачити як посаг.

Етимологічні словники української мови наводять на думку, що назва «Вінниця» походить від давньоруського «вінець», тобто «вити, обвивати, заплітати». Та й справді, ріка Південний Буг, що омиває наше місто, в'ється, заплітається навколо.

Ось ще одна пам'ятка. Після вдалого походу на київ литовські загони рушили до Подільського краю і завдали поразки об'єднанням татар на р. Синій Воді ...

З метою захисту відвойованого в ординців Подільського улусу, великий литовський князь Ольгерд передав землі Побужжя чотирьом синам свого брата Коріата – Юрію, Федору, Олександрю та Костянтину. Таким чином, «город Коріатовичів» (литовський замок) виник поблизу вже існуючої «осади». В.Д. Отамановський писав: «Коріатовичі збудували Вінницький замок біля осади Вінниці, що існувала тут ще перед Коріатовичами. Коріатовичі лише використали цю давню осаду в своїй системі оборони...». Саме вони вибрали місце для замку, на лівому березі Бугу в районі Староміського плато [1].

Тепер погляньмо, що таке «Кумбари». Гадають, що грек О. Кумбарі, який тут, на крутому березі Південного Бугу, у 90-х рр. XIX ст., звів будинок, на місці якого знаходиться тепер дитяча поліклініка №1 (в кінці вулиці Козицького). Але назва «Кумбари» зустрічається ще на початку XIX ст. вона поширювалася тоді на весь правий берег річки і протилежний, де сьогодні

спортивний майданчик. Цікаво, що в грецькій мові «кумбари» теж означає «викривлений, змійкуватий». Отже, цілком ймовірно, що і Вінниця, і Кумбари на різних мовах означають одне й те ж саме місце, яке обвиває річка.

Краєзнавець С. Кокряцький [2] дослідив Географічний словник Королівства Польського за 1883 рік. Він доводить, що селище Кімбарівка в Мозирському повіті у Польщі – це один з сучасних Самборів. Схожа назва збереглась і у нашій місцевості: на протилежному березі Бугу розташоване селище Сабарів. Ймовірним буде припущення про помилкове прочитання літери «С» як «К».

Якщо звернутися до литовського епосу (все ж таки у XIV ст. наша місцевість належала Литві), то там є, зокрема, посилення на те, що «за Дніпром, в Хозарії існувало стародавнє місто Самбарай» (читай – сучасний Сабарів), який по-литовськи звучав, як Самбаріс – бог родючості, а на грецькій Комбарів – той, що в'ється, чи як місто, котре обвиває річка.

Нагадаємо, що литовський Самбаріс – те ж саме, що й грецький бог Діоніс (до речі, одне з постійних прізвиськ Діоніса – Сабазій, а також Діоніс-Сабазій мав ще одного тезку – доісламського бога родючості, зерна, музики, співів – Кумбарі).

Письменник С. Пушник припускає, що у слов'ян був свій Діоніс, якого в нашій місцевості звали Бус чи Бож. Ім'я слов'янського бога Буса було також пов'язане з родючістю. Уособлювали слов'яни Буса із ритуальним пивом, яке варили з цвіту бузини і називали «джусівка».

Вивчаючи історичну топографію міста та його замків, А.М. Секретарьов дійшов іншого висновку: «место у Веніці» і «город» (укріплення) існували у гирлі р. Віннички напроти о. Кемпа задовго до побудови т.зв. «Литовського замку» над Бугом. І лише близько 1512 року замок переноситься нижче за течією річки, на пагорб біля Миколаївської церкви (тобто, на територію, освоєну у XIII ст.) [3].

Пригадаймо стародавню назву Південного Бугу. Ще донедавна він звався Бог чи Бож, а землі наші – Побожжям. Всі ці назви свідчать про те, що і річка, і місце, де сьогодні розташована Вінниця, означали одне й те ж поняття. Довести це можна й іншими прикладами.

Відомо, що Геродот називає Південний Буг «Гіпаніс». Але він так і називає річку Кубань. «Кубань» звучить дуже схоже на «Кумбари», і певне, одного з них кореня: «викривлений, змійкуватий». Відомий мовознавець О. М. Трубачов доводить, що наш Буг в давнину називався Кубаха. Наші предки кликали цю річку Божою, Бусовою, наділяли її цілющими властивостями, бо й саме слово «Бог» у них звучало як «наділяючий пан, володар».

Якщо відкрити давньоруські літописи Х-ХІІ ст., можна знайти відомості про князівську раду 1100 року, де князі винесли вирок Давиду Ігоровичу, якому звеліли «... щед сиди в Божьким».

Слова Божеський, Божський, Бузький згадуються не один раз у літописах. То він – окраїна Київського князівства, то центр Болохівської землі. Безперечно, цей топонім нерозривно пов'язаний з назвою нашої річки – Бог.

У 1552 році при описах Вінницького замку згадуються мисливці та рибалки, яких називають болоховцями, а в селі Воробіївці є річка Болохівка – притока Бугу. Недарма поряд з Вінницею на Бузі знаходимо і село Бохоники, чия назва ще раз нагадує назву річки Бог.

Отже, виходить, що літописне місто на Бугу Божський і є той самий Самбарай, про який ішла мова, і знаходилося воно на місці сучасної Вінниці. Підтвердженням цього можна вважати ілюстрацію Вінницького замку в 1789 році, де в межах Вінниці згадується місцевість Бож: «Замок на Кемпе за местом Богом и одной и той же реке...» [2].

Якщо звернутися до карти нашого міста, то поблизу Вінниці є тільки два місця, де русло Бугу робить круті звивини (мандри), утворюючи на правім березі миси, з трьох боків оточені водою. Саме на таких мисах полюбляли влаштовувати свої укріплення наші далекі предки. Особливо мисові поселення були поширені в епоху бронзи в II і I тис. до н.е., було потрібно багато часу і зусиль, щоб звести вали і рови, які оточували поселення з усіх боків. Саме такими зручними мисами і були ті, на яких зараз розташовано Сабарів і Кумбари.

Отже, ми бачимо, що зберігаються не тільки назви цих місць, а й головне – їх географічні особливості.

Корінь «бар» присутній в багатьох древніх мовах, з яких народилися всі пізніші, індоєвропейські, в тому числі і слов'янські.

Так, на древньоіндійській мові слово «Brahma» означало «зберігання», а слово «Sambhaga» – амбар, тобто, будову для зберігання.

На древньоперській мові: «Bazeman» – гора, висота, «Bezeman» – «зберігання».

В слов'янських мовах цей корінь теж зберігся, адже і сьогодні ми вживаємо слово «боронитися». Та й саме слово «зберігати» теж містить той же корінь.

Подеколи звук «б» замінювався на схожий з ним «в». так, в давньоруській мові, а також в чеській, польській виникло слово «варувати», яке теж мало зміст – оборонятися, оберігати. Далі звук «р» замінювався на «л» (ця заміна теж відбувалася дуже часто), і виникає слово «вал» [4].

Що ж до префіксів, то *СА* і *САМ* в древніх мовах мали зміст, збіжний із сучасним «за» і «з».

Отже, з мовної точки зору досить вірогідним здається таке тлумачення: «Сабарів» – «Завалля», тобто переселення, поселення за валом, огорожею, місце, де можна зберігатися від небезпеки. До речі, в середньовічних описах Вінниці згадується місцевість на правому березі Бугу, яка зветься «Завалля».

Що ж до топоніма «Кумбари», то не зовсім зрозуміле походження першої частини слова. Можливо, що префікс «кум» є змінений за довгі роки первісний префікс «сам».

Отже, в усіх трьох місцях відомі і давні вали. Принаймні, в місцевості Кумбари вали згадуються ще в XIX ст. А Польський географічний словник 1886 року свідчить, що Вінниця розділена на Дубовецьку Слобідку, Старе місто, Замостє та Нове місто, зване також Заваллям. Неподалік і селище Зарванці (за ровами).

А.М. Секретарьов висловив думку, що вал у Вінниці йшов вулицею Першотравневою до того місця, де почалося інше урвище (мається на увазі урвище Каліча) і місце, яким зараз іде узвіз до тролейбусного мосту.

Про наявність декількох замків на масці сучасної Вінниці в XIV ст. свідчать твори відомих істориків М. Білинського, М. Грушевського, польського історика Пшездвецького. До речі, саме в цих місцях стояли головні вінницькі церкви. Навіть коли знищувалися ворогом чи горіли, їх знову відбудовували. Саме тут знаходилися і язичницькі храми – капища. Ось про що свідчить Молодший Извод Новгородського літопису за 1095 рік: «Где древние приносили на горах жертвы Бесам, ныне стоят златоверхие церкви и великия монастыри православны». А чи не в місцевості Кумбари був слов'янський храм Буса? Саме тут, на скелях Кумбарів, стояв Вознесенський монастир, оточений ровами та дубовими колодами. Тут й була православна школа та колегія, яку у 1632 році заснував Петро Могила. Саме в цьому православному монастирі, у 1651 році закріпився полковник Іван Богун, який потопив ляхів, прорубавши ополонки на Бугу і заманивши туди польське військо хитрістю.

Отже, підведемо підсумки. Після зруйнування Буського татаро-монголами до народження нового міста пройшло 200 років. Стара назва почала забуватися. З іншого боку, за часів Київської Русі з поганськими ідолами слов'ян Буса було прирівняно до християнського біса. Отже, християнство, будуючи церкви язичеських торжищах, не могло допустити виникнення знов «поганського» бога. З приходом Литви у XIV ст. на місцях цих торжищ з'явилися фортеці, можливо, що слова «Сабарів» та «Кумбари» були перекладені завойовниками на свою мову. Фортеця ж Вінниця виникла

на місці печерного міста-сховища і отримала свою назву безпосередньо від нього, тим більше, що її назва, як і попередні, цілком відповідає ландшафтному розташуванню – біля викривленої річки, що в'ється, заплітається...

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

1. Отамановський В.Д. Вінниця в XIV-XVII ст. – Вінниця, 1993. – С. 121.
2. Коряцький С. Так починалась Вінниця/ Комсомольське плем'я. – 14.03.1989 р.
3. Секретарьов А.М. Топографія міста Вінниці та його замків у XIV-XVII ст. – Вінниця, 1993. – С. 12.
4. Кумбари, Сабарів./ Резюме. – 05.1991 р.

8. МАЛОЗНАЙОМІ ХРАМИ ВІННИЦІ

– До 90-х рр. XX ст. у Вінниці було всього два діючих православних храми. Сьогодні їх більше тридцяти, – розповідає керівник Міжнародного клубу православного туризму «Одигітрія» Марія Богданова. Розглянемо деякі із них.

ДЕРЕВ'ЯНА ЦЕРКВА ВЕЛИКОГО МУЧЕНИКА ДМИТРА СОЛУНСЬКОГО

Цю церкву протоієрей Олексій Іродов отримав як будівельний матеріал і відновив її у 1998 році. Вона знаходиться на перехресті вулиць Островського і 50-ти річчя Перемоги.

Згідно архівних документів, цю церкву було збудовано вперше у 1747 році. За 200 років її декілька разів розбирали і перевозили з одного села до іншого (в одному а колгоспів церква використовувалась як склад, і коли з неї впав купол – розібрали).

На цьому місці, де вона зараз знаходиться, був православний храм і кладовище. Кладовище було знесене, коли будували дитячу лікарню (з 60-х років XX століття кістки похованих тут людей понад 30 років валялися просто неба разом з будівельним сміттям).

Отець Олексій разом з православними прихожанами розібрали опоганене заховання, зібрали біля трьохсот останків людей, і всі вони були поховані за православною традицією у костьолі під дерев'яним храмом.

– Наша община намагається відновити церкву у тому вигляді, в якому вона була 300 років тому, – розповідає о. Олексій Іродов, – Бог дасть, наше зусилля здійсниться: храм покриваємо дерев'яним гонтом, всередині усе буде відповідати минулому – сучасні і богослужбні предмети тієї епохи, вбрання, ікони.

Поряд з дерев'яною церквою громада вже понад шість років будує великий кам'яний храм священномученика Володимира. Біля стіни поряд з ворітьми храму встановлений хрест – його о. Олексій вирізав з каміння від зруйнованого фашистами Успенського собору Києво-Печерської лаври. Тіло Христа на хресті відрізняється від масиву каменю за температурою, і кольором воно тепліше і яскравіше.

ХРАМ БЛАЖЕННОЇ КСЕНІЇ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ

Ця цікава біда церква збудована в 1998 році в приміщенні водонасосної станції на березі Південного Бугу, біля Київського мосту. Ця водонасосна станція збудована більш ніж сто років тому.

У 1999 році територія храму мала напівзруйновані стіни диких чагарниках. Це місце було місцем притулку бомжів та наркоманів. У 80-ті роки це була забудова клубу юних моряків «Бригантина», а також склади якоїсь фірми. На початку 1999 року о. Сергій і о. Олексій Наваликіни самі почали відновлювати і ремонтувати цю будівлю.

– Вікон в будівлі не було, підлоги теж, – згадує о. Сергій. – Ми зранку приходили, натягували вівтарну перегородку, ставили престол. А після служби забирали і ховали на складах, бо вночі в помешкання могли вломитися.

Прихожани з'явилися у храмі відразу ж. Церковна община зростала. Храм споруджувався, але дуже повільно.

Пройшло декілька років, і в церкві з'явився ктитор – чоловік цілеспрямований, пожертвував на будівництво храму. Церква почала відбудовуватися як в завширшки, так і вгору.

Зараз Храм Ксенії Петербурзької має і хрестильню для дітей і дорослих, і дзвіницю. Треба ще добудувати купольну частину церкви, розширити її внутрішній простір. Особливо людно тут буває на Хрещення, коли у льоду річки вирубують хрест.

ХРАМ ЛАВРЕНТІЯ ЧЕРНІГІВСЬКОГО

Виріс цей Храм в будівлі поліклініки госпіталю інвалідів Великої Вітчизняної війни. Почалося це в 2000 році за ініціативою начальника госпіталю Валерія Бабійчука. Тоді під православну церкву віддали стару актову залу. Метою спорудження цього храму була благодійність для допомоги хворим людям – він допомагає психіатричну лікарню ім. Ющенка, наркодиспансер і госпіталь інвалідів Великої Вітчизняної війни.

Але більшість прихожан не є пацієнтами цих лікувальних закладів. До церкви приходять здебільшого сім'ї, які проживають на вул. Пирогова, Вишеньці, Слов'янці, а також, хоч вона віддалена від вулиць і громадського транспорту, сюди приїжджають люди з усього міста.

Церква споруджується повільно і поступово, але створюють її люди з гарним канонічним церковним смаком. Настоятель храму, протоієрей Костянтин Іванченко – головний редактор всеукраїнської православної газети «Одигітрія», яку він почав видавати разом з священиками і прихожанами ще 10 років тому.

– Виникнення багатьох храмів нагадує ситуацію IV століття нашої ери, коли на зорі християнства на віруючих у Христа розпочалися гоніння, і під храм віддавали непридатні, зруйновані будівлі, капища, незручні земельні ділянки, – розповідає о. Костянтин. – І ще, храми споруджуються там, де

вони особливо потрібні – в місцях зосередження людських страждань і надії.

ХРАМ СВЯТОГО БЛАГОВІРНОГО ОЛЕКСАНДРА НЕВСЬКОГО

Цей Храм збудований в контрольно-пропускному пункті Вищого професійного училища Департаменту державної служби охорони при МВС України.

Цю будову, яка знаходиться по вулиці Арабея, називають школою міліції, а Храм над одним із її входів люди бачать ще з 2004 року.

– Спочатку тут була молельня кімната для курсантів училища і викладачів, а також курсантів пожежного училища, що знаходиться поруч, – розповідає настоятель Храму ієрей Віктор Парандюк. – Зараз це Храм, до якого ходять курсанти, викладачі і люди, що живуть поруч. Вирішується питання про щотижневі навчання із слухачами училища.

Щодо о. Віктора, то він почав служіння священства після кар'єри військового льотчика – прийняв сан 21 червня 2009 року. 1 майже через два тижні він став настоятелем Храму Олександра Невського. Останні п'ять років о. Віктор ніс службу паламарем у Храмі Преподобного Лаврентія Чернігівського.

СВЯТО-ТРОЇЦЬКИЙ ХРАМОВИЙ СКЕЛЬНИЙ КОМПЛЕКС

Це споруда майбутнього. Почалося все у січні 2003 року. Розташований цей комплекс майже у центрі Вінниці, на березі Південного Бугу за військовим санаторієм.

Сьогодні тут розміщується релігійна громада Святих рівноапостольних Кирила і Мефодія. Наземна церква косять ім'я святого Апостола Петра, а скельний Храм (той, що буде у бункері) – Троїцький. Поки що церковні служби проходять у бункері, біля катакомб.

Вхід до катакомб закривають двері товщиною в півметра. Заіржавілий хитромудрий замок досі працює, та й хитромудрі підземні лабіринти, 28 кімнат, заплутані печерні коридори підтримують постійну температуру (+8°). Ці двері не розіб'є артилерійський снаряд, а бомби з літаків застрягнуть у граніті і в середину бункера ніколи не потраплять. Будівництво бункера розпочалося у 1937 році. Будували його засуджені до страти.

– Зрозуміло, що в ті роки це були не злочинці чи «вурки». Тому й церква тут з'явилась не випадково. Вона – як пам'ятка про невинно убієнних, – розповідає настоятель храму Ієрей Олексій (Волков), Господь звів мене з одним чоловіком, батько я мого був начальником військового санаторію в 50-х роках. Він розповів, що в 1937 році тут будували секретний бункер для

Ворошилова. Адже Вінниця ще тоді в вжалася столицею ВПС СРСР. Тут були добротні аеродроми і стратегічно вигідний шлях де Сходу Європи. Ось тут, у гранітних скелях, смертники і рубали бункер.

Під час війни, коли вже німці захопили Україну, в цьому бункері розташовувався штаб помічника Гітлера, начальника штабу Верховного головнокомандуючого збройними силами Німеччини, фельдмаршала Вільгельма Кейтеля.

Після війни у цьому бункері розташувався штаб 51-ї Повітряної армії. Тоді ж цей об'єкт розсекретили. Штаб існував до 1982 року, а потім з'явилися серйозні авіаційні комплекси. Їм потрібен був добрий зв'язок, а через товщину граніту сигнал погано доходив. Тому штаб перенесли в інше місце. А цей – «законсервували». І забули. Тільки військові. Не забули наркомани і бомжі, які тут згодом розташувалися. Це був один в найбільших притулків цих людей у Вінниці з 1982 по 2002 роки.

Сміття тут було багато. Чи буде поруч з Храмом монастир, о. Олексій прогнозувати не береться. «Це питання часу, – пояснює священник, – штучно його не збудуєш. Ми збираємося реконструювати наземні приміщення, зробити келії. Якщо брати погодяться тут жити, тоді будемо вести розмову про монастир.»

ХРАМ ПОКАЯННЯ

У 1911 році у Вінниці, за проектом архітектора Григорія Григоровича Артинова» була збудована церква на честь Святого Вознесіння Господнього. Цей величезний Храм, який було збудовано для духовного виховання студентів тодішньої учительської семінарії став не тільки духовною скарбницею для усіх мешканців Вінниці, а й окрасою нашого міста.

Доля Храму скорботна. Всього 33 роки храмові дзвони скликали віруючих на спільне молитовне єднання. Та в 1944 році пам'ятник архітектури, Храм Святого Вознесіння Господнього, було зруйновано.

З благословення митрополита Вінницького і Могилів-Подільського Макарія релігійною громадою парафії Св. Вознесіння Господнього, з метою покаяння, а також, керуючись стратегічним планом розвитку м. Вінниці на 2002-2010 рр. за проектом Вінницького міськвиконкому «Перетворимо Вінницю у місто добробуту для нинішнього й прийдешнього поколінь!», прийнято рішення про відбудову, за знайденими у Державному обласному архіві кресленнями Г. Артинова пам'ятника архітектури, Храму на честь Святого Вознесіння Господнього на кошти добровільних пожертвувань всіх небайдужих.

Храм будується по вул Арабея, за Палацом дітей та юнацтва.

9. ХОБІ ВОЛОДИМИРА ШВЕДУНА

Якби цей чоловік мав час, то його можна було б слухати з неослабним інтересом, певне, з місяць або й довше, бо запас його знань невичерпний... Речі він розповідає такі, яких ніде більше не почуєш, а пам'ять його феноменальна.

І НЕ ЇЗДИВ ПО СВІТАХ, НЕ БУВАВ У ДОВГИХ МАНДРІВКАХ, не стрічався з знаменитостями. Та й гроші в нього не ті, що дозволяють жити на широку ногу... Інженер-конструктор в об'єднанні «Термінал».

«Мандрує» інженер-конструктор Володимир Іванович Шведун сторінками книжок, газет і журналів. В принципі, це радість, доступна кожному, але не кожен має талан, піймавши якусь цікавинку, запам'ятати її, довго-довго тримати в голові, а з часом вернутися назад і додати до неї нову, близьку або схожу за темою. Складність полягає в тому, щі таких цікавинок трапляється багато, і якщо ти читаєш систематично, то це океан, який накриває з головою, одному його не «випити».

Ну, а якщо навіть замахнутись на це надгуліверівське завдання, то з якою метою і чи вистачить духу?

Думки Володимира Івановича, певне, ніколи й не пливли таким руслицем. Йому просто подобалось визбирувати з книг і часописів повідомлення про таємничі загадки, незвичайні факти, події, унікальні явища, властивості, оригінальні знахідки. Все це складав у теки, рився в літературі, шукаючи відповідей й пояснень. А відповіді і пояснення часто заперечували те, про що вже дізнався, співставляв їх, відсіваючи мерву, залишаючи тільки зерно. Це вже було щось подібне до скрупульозної наукової роботи, але він не старався підбирати епітетів і означень до свого захоплення. Воно давало насолоду, і цього було досить.

Втім, чого це я кажу «було»?

Так є й донині. З тією лишень різницею, що океан інформації, вже не накриває з головою, а підпорядковується системі, розтікається на ріки, озерця, ручаї, потічки. Іншими словами, маса фактів систематизована і перетворена в томи цікавих рукописів.

Ось вони лежать горою: «Загадки і таємниці природи», «Дев'ятсот дев'яносто дев'ять і одна порада», «Полтергейст», «Книга народних прикмет», «Все про число «сім», «На кожен місяць садівникові», «Як стати красивою», «Все про лазню», «Історія Вінниці», «Камені, талісмани, амулети», «Життя після життя»... Два десятки готових книг, поки що не виданих, але нема сумніву якщо вони з'являться на прилавках, то зразу ж

стануть бестселерами.

Питання в тому чи з'являться?

В одному з видавництв Москви вже більше двох років набрано 450 сторінок першого тому «Загадок і таємниць природи», але основні друкарські потужності цього видавництва знаходяться у Вірменії, а там, як відомо, воюють. Отже, книга стала заложницею політики, і невідомо – надовго чи ні

Ці ж «Загадки...» і «Полтергейст» увійшли до тематичного плану нинішнього року Київського видавництва «Преса України». Якщо, дасть Бог, нашу землю обійде трагедія Вірменії то, може, декому й пощастить придбати книги, укладені вінницьким інженером-конструктором з «Терміналу».

...Ось він сидить переді мною, цей невтомний енциклопедист з двокімнатної «хрущовки» по вулиці 600-річчя, в тісному оточенні книжкових шаф. Навіть дивно, як йому вдається тримати порядок, ніякої захаращеності, хоч книги, журнали в густому «пир'ї» закладок. Вигляд у господаря квартири далеко не парубоцький: як-не-як йому 55 літ. Ну і, крім того, щоденна «друга зміна», котра кінчається далеко за північ, і щоб триматися на ногах, він споживає забагато кави й цигаркового диму. Зате очі зовсім не випромінюють втоми вони глибокі, уважні, з крихітними смішинками в зіницях.

Не тяжко?

Всміхається і відповідає в тому дусі, що належить до породи «трудоголіків», себто, для нього праця, як для п'яниці – горілка: робиш, робиш – і все мало. Дві зміни – звичний режим.

Може, він на заводі не дуже завантажений?

Навпаки, по саму зав'язку. Тільки останнім часом Шведун працює по темах трипрограмного приймача з електронним годинником, електрозапальнички, фільтра-насадки для кухонних кранів, які «підстраховують» систему водоканалу і очищають воду від фізичних домішок, радіонуклідів, пестицидів. Це справді товари широкого вжитку, на прилавках вони не залежуються, і праця інженера-конструктора відповідно нагороджується. До речі, питома вага цієї праці рівнозначна улюбленому хобі. Отже, той випадок, коли «у щастя людського є рівні два крила...»

...СИЛКУЮЧИСЬ ЗБАГНУТИ ВИТОКИ ЦІЄЇ ДВОЄДИНОСТІ, цікавлюся його біографією, але вона звичайна. Народився в Дніпродзержинську, скінчив металургійний інститут, поїхав на роботу в Запоріжжя, та там з квартирами безнадія. А дружина – вінничанка. Поїхали шукати щастя на її батьківщину. Ось і «шукають» тут уже скоро 30 років.

– Щоб інтерес до цікавого (збагненого чи незбагненого) мав більшу вартість, ніж читиво на один день, факти потрібно зводити до

знаменника якоїсь системи, – говорить Володимир Іванович, – і кваліфіковано коментувати. А твій коментар можливий тільки тоді, коли маєш знання з широкого спектру галузей значно вищі від пересічного рівня.

– І все-таки ви у своїх пошуках надаєте перевагу якійсь темі?

– Найбільше мене цікавлять езотеричні явища, себто те, що було і є, але ніким ніяк досі не пояснене. Ну, наприклад, Юрій Сенкевич показував якось у своїх кіноподорожах сюжет. Серед мертвої жовтизни африканської пустелі стоїть гора метрів двісті висотою, а на ній – оазис. Енергійні люди влаштували тут куточок туристичного паломництва, поставили підйомник і за добрі гроші показують дерева, серед яких, виявляється, є ще й майданчик 50X50 метрів, вимощений кубічними двадцятитонними плитами з полірованого каменю.

Яка сила їх туди підняла? Як тут, на спаленій богом землі, тримається дерево? Чому не вигорає?

Загадка? Без сумніву! Але це ще не все.

Приїхав туди французький спелеолог і, поки інші слухали екскурсовода, зайнявся нікчемною, на перший погляд, роботою збирав камінці і кидав у щілини між плитами. Один камінець просковзнув глибше і пішов донизу, за ним другий, третій... Отже – порожнина?

Домігся той чоловік дозволу зробити в скелі розкопки, і з'ясувалось, що там справді порожнина. Та ще й яка! Вся у наскельних малюнках. Один серед них просто-таки сенсаційний: це лик Гагаріна з антенами над головою.

Думали – фальсифікація, а зробили аналіз найсучаснішими методами і виявили, що малюнок доісторичний!

Диво? Без сумніву. Але вся річ у тім, що на грішній нашій землі таких див – тисячі. Хіба ж не цікаво шукати їхньої розгадки?

– Ось і шукаю. Правда, не певен, що знайду, але людині завше було властивим шукати. Цим і живу.

*Іван Волошенюк
(«ПРОГРЕС». Четвер, 25 лютого 1993 року, 2 стор.)*

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

1. Щорічний телефонний довідник «Вінниччина-96». – К.: Видавничий центр Mercury Globe Ukraine, 1996.
2. Бовкун В. Д., Грущенко І. П. та інші. Гордість Поділля // Путівник. – Одеса: Маяк, 1979.
3. Бовкун В. Д., упорядник. Жовтневі зорі над Поділлям // Збірник. – Одеса: Видавництво «Маяк», 1977.
4. Мальков Д. В. По Брацлавщині. – М.: «Искусство», 1982.
5. Кравчук В. І., Подлинний А. М. Пам'ять землі Подільської // Путівник. – Одеса: Видавництво «Маяк», 1976.
6. Литвиненко Г., Хоменко Б. Муей М. М. Коцюбинського у Вінниці // Путівник/ Видання 4-е, доповнене й перероблене. – Одеса: Видавництво «Маяк», 1976.
7. Вінницький олійно-жировий комбінат// Проспект.
8. Пащенко М. М'ясний конвеєр Поділля. – Одеса: «Маяк», 1974.
9. Гулинский Я. П. и др. Хозрасчет и рентабельность. – М.: «Экономика», 1974.
10. Ромакин І. Ф. та інші. Традиції робітничої доблесті. – Одеса: «Маяк», 1980.
11. Олійник А. Ф. та інші. Вінниця-Кельце. – Одеса: Друкоофсетна фабрика, 1972.
12. Огородник С. Сьогодні і завтра нашого міста. – Вінниця: Обласне книжково-газетне видавництво, 1960.
13. Подолян В. та інші. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху. – Вінниця, 2005.
14. Хращевський М. Вінницька державна друкарня ім. Леніна. – Вінниця: Робітничий університет, 1930.
15. Степовой Л. Г. Винницкий инструментальный завод// Исторические очерки. Хмельницкий: «Поділля», 1996.
16. Олейник А. Ф. Сонце над Бугом. – Одеса: «Маяк», 1967.
17. Проспекты и буклеты предприятий: «Металлист», «Кристалл», ДП «Вінницястандартметрология», Каталог технического центра «Эталон».
18. Бондарчук І. та інші. Флагман м'ясної продукції України. – Вінниця: Універсам, 2000.
19. Вінниця// Історичний нарис. – Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964.
20. Рябоконт І. Становление// Заметки по истории предприятия ОКТЬ, ОКТО, ВСКТЬ, НПО. 1979-1990 гг. – Вінниця: Картографічна фабрика, 1992

21. Ерофеев И. А. Винница. – М., 1960.
22. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине// Сборник документов и материалов. – Т. 1. – Госполитиздат УССР, 1957.
23. Журнал «Летопись революции». – № 1. – 1927.
24. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.) // Документи і матеріали. – Вінниця, 1959. – С. 27.
25. Газета «Красный кавалерист». – № 161. – 1920.– 17 червня.
26. Газета «Красная звезда». – № 134. – 1935. – 12 червня.
27. Вінницький Облдержархів. – Ф-230. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 87; Спр. 14. – Арк. 10; Ф-220.– Оп. 1.– Спр. 816.– Арк. 42-46; Ф. Р-4364. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1, 26; Ф. Р-777.– Оп. 1.– Спр. 39.– Арк. 19; Ф. Р-151. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 9, 64; Ф. Р-2171.– Оп. 1.– Спр. 295.– Арк. 4; Ф-151. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 150; Спр. 67.– Арк. 11.
28. Партархів Вінницького обкому КПУ України.– Ф-29. – Оп. 1.– Спр. 150.– Арк. 28; Ф-37.– Оп. 1.– Спр. 252.– Арк. 51.

* Комп'ютерний набір (С.214-231), літературне редагування тексту – *методист з навчальних дисциплін ММК Костюк В.М.*